

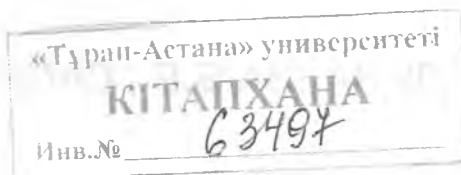
ДИНАЕВА Б.Б., САПИНА С.М.

**АКАДЕМИЯЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫҢ
ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ
НЕГІЗДЕРІ**

ОҚУ ҚҰРАЛЫ

НҰР-СҰЛТАН, 2020

ӘОЖ 811.111:20
КБЖ 81.2 стандарт 1-5
Д 42

КАЗГЮУ Университеті
Ғылыми кеңесінің мәжілісінде басуға ұсынылды
(2015 жылғы 26 маусымдағы №13 хаттама шешімі)

Пікір жазғандар:

З.С. КҮЗЕКОВА – филология ғылымының докторы, профессор
Г.О. СЫЗДЫҚОВА – филология ғылымының докторы, профессор
Г.К. КАМИЕВА – педагогика ғылымының кандидаты, доцент

Динаева Б.Б., Сапина С.М.

Академиялық сауаттылықтың теориялық және практикалық негіздері. Оқу құралы. Толықтырылған 2-басылым / Б.Б.Динаева, С.М.Сапина. – Нұр-Сұлтан, 2020. - 200 бет.

Оқу құралы академиялық сауаттылықтың теориялық және практикалық мәселелерін қамтиды. Оқу құралы қазақ тілінде академиялық мәтін құрастырудың жолдары мен әдістерін көрсетеді. Кітапта ғылыми-зерттеу жұмыстарын жазу кезеңдері сипатталып, ғылыми мәтіннің басты жанрлары, оларды ресімдеу тәртібі, эссе жазу ережелері беріледі.

Оқу құралының материалдары студенттер мен білім беру саласының мамандарына ғана емес, сонымен қатар сауатты ғылыми мәтін жазғысы келетін барша қауымға арналады.

Барлық құқық қорғалған. Осы басылымды авторлардың жазбаша рұқсатынсыз толық немесе ішінара басып шығаруға, таратуға, Интернет желісіне жүктеуге, басқа да мақсатта пайдалануға тыйым салынады. Аталған жағдайлар орын алса, заңмен қудаланады.

ISBN 978-601-7538-27-9

ӘОЖ 811.111:20
КБЖ 81.2 стандарт 1-5

© Динаева Б.Б., Сапина С.М., 2020

МАЗМҰНЫ

АЛҒЫ СӨЗ	5
КІРІСПЕ	6
1-тақырып. ҒЫЛЫМ ДЕГЕНІМІЗ НЕ?	9
1.1 Ғылымның қоғамдағы рөлі	9
1.2 Ғылыми мәтіндер	10
1.3 Ғылыми зерттеулер әдістемесі	11
1-тақырып бойынша бақылау сұрақтары	19
2-тақырып. ЗЕРТТЕУ ТАҚЫРЫБЫН ТАҢДАУ ЖӘНЕ МӘСЕЛЕНІ АНЫҚТАУ	20
2.1 Зерттеудің басты мәселесі	20
2.2 Зерттеу тақырыбының өзектілігін анықтау	23
2.3 Зерттеу жұмысының мақсаты және міндеттері	28
2.4 Зерттеу жұмысының тақырыбын анықтау	30
2.5 Зерттеу жұмысының жоспарын құру	34
2.6 Зерттеу жұмысының материалын жинау	37
2-тақырып бойынша бақылау сұрақтары	38
3-тақырып. ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСЫНЫҢ ЖАЗЫЛУЫ МЕН РЕСІМДЕЛУ ТӘРТІБІ	39
3.1 Зерттеу жұмысының кіріспе және қорытынды бөлімінде не жазу керек?	39
3.2 Зерттеу жұмысының негізгі бөлімінде не жазу керек?	39
3.3 Зерттеу жұмысын жазған кезде жиі орын алатын қателер	44
3.4 Жұмысты редакциялаудың қажеттілігі	46
3.5 Үлкен мәтінді құрылымдық жақтан реттестіру	46
3.6 Жазбаша жұмысты ресімдеу	47
3.7 Сілтемелер мен әдебиет тізімін ресімдеу ережесі	50
3.8 Жарияланым деп нені танимыз?	51
3.9 Дәйексөз	54
3.10 Сілтемелерді ресімдеудің техникалық жағы	56
3.11 Библиографиялық тізімге нені енгізу қажет?	58
3.12 Жұмысты ауызша таныстыру ережелері	58
3.13 Сұрақтарға жауап беру	59
3-тақырып бойынша бақылау сұрақтары	61

4-тақырып. ҒЫЛЫМИ МӘТІННІҢ БАСТЫ ЖАНРЛАРЫ	62
4.1 Ғылыми мақала	62
4.2 Ғылыми мақаланың құрылымы	62
4.3 Абстракт	74
4.4 Абстракт жазу	75
4.5 Тірек сөздер	79
4.6 Тезис	81
4.7 Аңдатпа	86
4.8 Ғылыми монография	91
4.9 Пікір	93
4.10 Конспект	101
4.11 Реферат	112
4.12 Курстық жұмыс	117
4.13 Диплом жұмысы	121
4.14 Магистрлік диссертация	125
4.15 PhD докторлық диссертация	129
4-тақырып бойынша бақылау сұрақтары	133
5-тақырып. ЭССЕ ЖАЗУҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР	135
ТЕСТ ТАПСЫРМАЛАРЫ	146
ТЕСТ ТАПСЫРМАЛАРЫНЫҢ ДҰРЫС ЖАУАПТАРЫ	168
ҚОСЫМШАЛАР	169
«АКАДЕМИЯЛЫҚ ЖАЗЫЛЫМ» пәнінің оқу-жұмыс бағдарламасы	182
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ	195

АЛҒЫ СӨЗ

Бұл оқу құралын академиялық жазылым және оқылым негіздерін қазақ тілінде баяндауға жасалған алғашқы қадам деуге болады. Қазақстанда реферат пен курстық жұмыстарды, диплом жұмыстарын жазу жөнінде ұсыныстар беретін еңбектерді кездестіруге болады, алайда ғылыми мәтіндерді қалай құрастыруға үйрететін еңбектер жоқтың қасы. Мектеп те, жоғары оқу орны да өз бетінше ғылыми-зерттеу жұмыстарын жазуды үйретпейді: мектепте академиялық жазылым дағдыларын дамыту жұмыстары жүргізілмейді, ал жоғары оқу орнында мәтіндердің сауаттылығына жауап беретін мамандар жоқ. «Сауаттылық» ұғымын орфография мен пунктуация ережелерін білу деп ұғынатындар кеп немесе оны «тіл мәдениеті» ұғымымен алмастыру жиі кездеседі.

Оқу құралында ғылыми-зерттеу мәтіндерін құрудың академиялық сауаттылық талаптарына қойылатын отандық, әлемдік стандарттарға сүйене отырып, ғылыми жанрдың түрлерін мазмұндық, құрылымдық, техникалық тұрғыдан ресімдеудің ережелері беріледі.

Оқу құралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым саласын бақылау комитетінің тізіміндегі ғылыми басылымдар мен шетелдік ғылыми журналдар (Tomson Reuters, Scopus) қоятын талаптарға сәйкес ғылыми мәтін құрастыруды, атап айтқанда, мақала, аңдатпа, абстракт, тезис т.б. жазуды үйретуге бағытталады.

Оқу құралы академиялық жазылым мәселелеріне арналған шетелдік, ресейлік ғалымдардың еңбектерін негізге ала отырып, қазақ тілінде академиялық мәтін құрастырудың жолдары мен әдістерін көрсетеді.

Оқу құралының материалдары студенттер мен білім беру саласының мамандарына ғана емес, сонымен қатар сауатты академиялық мәтін жазғысы келетін барша қауымға арналады.

Авторлар

КІРІСПЕ

«Академиялық жазылым» ұғымы нені білдіреді? Жалпы жазу, жазылым деген не? Жазу не үшін керек? Интернеттің дамыған заманында жазудың қажеті қанша? Электронды құралдардың, ұялы телефондардың мүмкіндігі орасан үлкен және баршаға қолжетімді қазіргі кезеңде жазудың қажеттігі аз болып көрінуі рас. «Алыс-жақын жерлерден жылдам хабар алғызған» электронды құрылғылар жазудың біраз түрін (хат, жеделхат) керексіз етіп шығарғанымен, жазу, соның ішінде академиялық жазылым студенттік ортада, жұмыс кезінде кең қолданылады. Қазақ жастарының шетелдік оқу орындарында білім алуы, мектеп оқушыларының төменгі сыныптардан бастап шағын ғылыми жобалар орындауы, студенттер мен магистранттардың, докторанттардың күрделі ғылыми зерттеулер жасауы, осының бәрі жазу әрекетінің маңызын жоймағанын, тіпті артып отырғанын көрсетеді. Оқушылар мен студенттер, магистранттар, докторанттар конспект, реферат, ғылыми мақала, ғылыми жоба, курстық жұмыс, диплом жұмысы, магистрлік, докторлық диссертация жазады. Ал жұмысқа тұрған кезде жазу қызметкердің нақты қызметтік міндеттеріне кіреді. Ол қандай да бір жұмыс туралы сараптамалық талдаулар, қорытындылар, есептер, қызметтік хаттар жаза білуі тиіс. Сауатты жаза білу күнделікті өмірде де қажет. Жазу әрекетінің (жазылымның) басымдықтары мынада:

- хабарлауға қажетті ақпарат туралы барынша жан-жақты ойлануға және зерттеуге уақыт береді;
- материалды өз қалауыңызша құрастыруға, өзгертуге мүмкіндік береді;
- материалды неғұрлым нақты және тиімді етіп құрастыруға мүмкіндік береді;
- ойларыңызды, әрекеттеріңіз бен шешімдеріңізді тіркеуге, қағаз бетіне қалдыруға мүмкіндік береді;
- материалмен танысатын оқырманның уақытын үнемдеуге жағдай жасайды, жазба материалмен оқырман кез келген өзіне қолайлы уақытта таныса алады, оның үстіне адамның көбі естіген ақпараттан гөрі оқыған ақпаратты тез игереді.

Біз жазба жұмысты, әдетте, қандай да бір жағдайға байланысты жазамыз. Оқытушы, ғылыми жетекші, бастық жазбаша жұмыс (конспект, реферат, есеп, талдау т.б.) жазуды талап етуі мүмкін немесе жазба жұмысын орындау белгілі бір жетістікке жету жолындағы (ғылыми жоба, курстық жұмыс, диплом жұмысы, диссертация) сіздің тікелей міндетіңіз болуы мүмкін. Кей жағдайда сіздің пікіріңіз (сыни пікір, сараптамалық талдау, рецензия т.б.) қоғамдағы, ғылымдағы көзқарастарға әсер ету үшін қажет болуы ғажап емес. Олай болса, біз тек өзіміз үшін емес, біздің ой-пікірімізге, тұжырымымызға, хабарламамызға бей-жай қарамайтын адамдарға да арнап жазамыз.

Академиялық жазылым дегеніміз қандай жазылым?

Академиялық жазылым – эссе, курстық жұмыс, диплом жұмысы, магистрлік және докторлық диссертациялар, ғылыми мақалалар мен монографиялар сияқты ғылыми мәтін жазудың әдіснамасы.

Академиялық жазылым – жеке ойлар мен идеяларды білдіру және оны негіздей білу әрі оларды мақсатты аудиторияға жеткізе білу дағдысы.

Академиялық жазылым – бұл ғылыми мәтіндер жазу, олардың жазу тілі мен стилін таңдап, қолдана білу дағдысы.

Академиялық жазылым дағдысын білу – академиялық ортада табысты болудың негізі.

Академиялық жазылым жазбаша қатысыммен байланысты мәселелерді шешуді талап ететін дағдыларды дамытуға бағытталған. Біріншіден, осы дағдылар кешенін қазақстандық мамандар әлі де терең меңгермеген десек қателеспейміз, оған дәлел ретінде мекемелердегі хат алмасу тіліндегі кемшіліктерді айтуға болады. Екіншіден, академиялық жазылым сауаттылығы сол мамандарда белгілі бір қиындықтар тудырады, айталық мемлекеттік қызметкерлер Қазтест бойынша жазылымнан диктант, мазмұндама, эссе жазуда ақсап жатады. Бұдан шығатын қорытынды: бұл құзырет түрі қазіргі ақпараттық технологиялар заманындағы кез келген маманның немесе басшының кәсіби жетістігін анықтайды.

Гуманитарлық таным техникасы мен оның жекелеген тәсілдеріне негізделген жалпы ережелер мен әдістерді, академиялық кәсіби оқылымды, академиялық жазылым мен ауызша таныстырылым дағдыларын меңгерту оқу құралының негізгі **мақсаты** болып табылады. Осы тұрғыда оқу құралының **міндеттеріне** академиялық жазылым мен оқылым дағдыларын дамыту (ғылыми-кәсіби мәтіндердің тілі мен құрылымын зерттеу, конспектілеу, рефераттар, пікірлер, тезистер жазу, ғылыми талдау нәтижелерімен таныстыру, ғылыми-кәсіби мәтіндерді оқу, ғылыми мәтіннің стилін меңгеру, зерттеу жұмысының жоспарын құру, тақырып таңдау, жұмыстың құрылымын дұрыс құру); сілтеме мен дәйектемелерді дұрыс қолдану, теориялық әдебиетпен, анықтамалықпен жұмыс істеуді үйрету, зерттеу нысанын талдау мен әдісін таңдай білуге үйрету, студенттердің сөздік қорын академиялық лексикада қолданылатын ғылыми-кәсіби ортаға тән тілдік оралымдармен байыту; ғылыми-кәсіби пікірталастарға түсу дағдыларын дамыту және кәсіби бағдарланған жобаларды таныстыру; өз ойын ауызша дәлелдеп айтуға үйрету, студенттің танымы мен тіл мәдениетінің деңгейін кетеру, өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын дамыту жатады.

Академиялық жазылымның мазмұндау стилі, академиялық лексиканы пайдалану, берілген тақырыпқа немесе мәселеге бағытталу сияқты езіне тән сипаты бар екендігі белгілі. Академиялық тілдің басты ерекшелігі – оның лексикалық қорының мол болуында. Мәтінді сауатты құрастыра

алмау қазақ бөлімінде оқитын барлық студентке тән сипат болып келеді, осыған байланысты оқытушының алдында студентте кемшін түсіп жатқан дағдыны қалыптастырып, олардың академиялық контексте қолдана алуына көмектесу міндеті болуы керек. Академиялық жазылымды терең меңгеруге қажетті **негізгі дағдылар**:

- 1) зерттеу жүргізу дағдылары – ізенушінің ізденуге қабілеттілігі, белгілі ғылыми дереккөздерді тауып оқи білуі;
- 2) конспектілеу дағдылары – тұтас мәтінді көшіре салмай, басты ақпаратты бөліп алып көшіре білуі;
- 3) өз-өзіне бақылау жасау – мақала жазуға және оны редакциялауға қажетті уақытты тиімді бөле білу қабілеті;
- 4) болашақ мәтінінің жоспарын құрып, алғашқы нұсқасын жазу;
- 5) аяқталған мәтінге редакторлық түзетулер жасай алу.

«Академиялық сауаттылықтың теориялық және практикалық негіздері» оқу құралының мазмұнын игеру нәтижесінде төмендегідей **құзыреттер** қалыптасады:

- ғылыми-кәсіби мәтіндердің құрылымын, аңдатпаның, конспектінің, рефераттың, дербес ғылыми шығарманың мәтінін біледі;
- курсты оқып біткеннен кейін зерттеуші аңдатпа, абстракт, пікір, ғылыми мақала тезисін жаза алады;
- кәсіби бағдарланған қатысым салаларында жазылған ғылыми-кәсіби сипаттағы мәтіндерді талқылай алады;
- өзі жазған ғылыми жоба нәтижелерін ауызша және жазбаша сауатты түрде таныстыра алады;
- кәсіби оқылым мен академиялық жазылым дағдыларын қалыптастырады.

1-тақырып. ҒЫЛЫМ ДЕГЕНІМІЗ НЕ?

«Ғылым» деп адамның білім алуын, жүйелеу және тексеру бағытындағы қызметінің түріне айтамыз. Білімнің бәрі ғылыми білімге жатпайды, олардың жақсы тексерілгендері мен негізделгендері ғана жатады. Ғылыми білім кәдімгі қарапайым білімді теріске шығармайды, олардың екеуі де керек. Білім дамудың жоғары деңгейіне жеткенде ғана ғылыми білімге айналады.

Ғылым дегеніміз – адамның табиғат, қоғам және өзінің танымы туралы білім алуға бағытталған рухани қызметінің ерекше формасы.

Ғылымның негізгі мақсаты – ақиқатқа жету және табиғат, қоғам, ойлау заңдылықтары мен танымның объективтік заңдылықтарын ашу.

Ғылым ежелгі заманда (Қытайда, Үндістанда, Грекияда) пайда болды. Ұзақ уақыт бойы ғылыми білімдер баяу дамыды. Тек XVI-XVII ғасырлардан бастап Батыс Еуропада ғылым қуатты күшке айналып, индустриялы қоғамның құрылуы мен дамуына септігін тигізді. Содан бері ғылым практикамен тығыз байланыста дамып келеді. Сол кезеңнен бүгінгі ұрпаққа дейінгі аралықта ғылым адамдардың практикалық қызметіне қатты әсер ететін, оның барысы мен деңгейін айқындайтын қоғамның тікелей өндіргіш күшіне айналып отыр.

1.1 Ғылымның қоғамдағы рөлі

Ғылым – білім алуға бағытталған, білімнің жинақылығы мен тұтастығынан көрінетін адамның шығармашылық қызметі және сол қызметтің нәтижесі. Ғылым қарапайым тәжірибенің тарихи дамуында жинақталған ақпараттардың, сілтемелердің, қызмет пен пәнге берілетін нұсқаулардың жиынтығы болып табылатын стихиялы, тәжірибелік білімдермен салыстырғанда, жүйелілігімен ерекшеленеді. Ғылым табиғат (материалдық) дүниесі мен қоғамның заңдары туралы білім жүйесі ретінде көрініс береді.

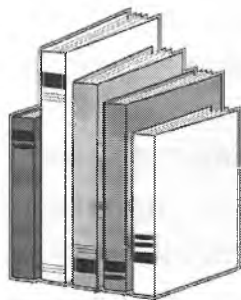
Ғылым біртұтас бола тұра, жеке ғылымдар деп аталатын бірқатар білім салаларына жіктеледі. Олай болуы бізді қоршаған дүниенің көптүрлілігінен болар, сондықтан ғылымның жеке саласы көпқырлы қызметтің белгілі бір жақтарын зерттейді. Осыған орай табиғат туралы ғылымдар – жаратылыстану, қоғам туралы – қоғамтану (әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар); таным мен ойлау туралы – логика, геносеология, диалектика болып бөлінеді. Техникалық ғылымдар жеке бір саланы құрайды. Математика – өзі бір арнайы ғылым.

Ғылым салаларының өздері жеке ғылымдарға бөлінеді. Жаратылыстану ғылымдарының құрамына – механика, физика, химия, биология; қоғамтану ғылымдарына – тарих, экономика, құқықтану, психология жатады. Аталған жеке ғылымдардың әрқайсысы бірқатар ғылыми пәндерді құрайды. Мысалы, физика оптикаға, қатты денелер физикасына, ядролық физикаға жіктеледі. Өзінің пәніне орай философия барлық ғылымдармен байланыста болады, ғылыми танымның барлық кезеңдерінде өзін көрсетеді.

Әр ғылым және ғылыми пән міндетті түрде біртұтастықта көрінетін төрт қажетті элементтен тұрады:

- ғылым субъектісі – ғалым. Ғылым субъектісі жеке адам немесе ғылыми ұжым болуы мүмкін;
- объект (нәрсе, пән саласы) – алынған ғылымның немесе ғылыми пәннің зерттейтін нысаны;
- ғылымға тән және оның пәнімен шарттасқан әдістер мен тәсілдер жүйесі;
- табиғи немесе жасанды, өзіндік қолтаңбалы тіл (белгілер, терминдер, символдар, химиялық формулалар).

1.2 Ғылыми мәтіндер

Мәтіндер тілді меңгеруде маңызды компоненттердің бірі болып табылады. Мәтіндерді қолданысқа түсуіне қарай ғылыми, ғылыми-көпшілік, көркем-әдеби, газеттік (көркемсез) мәтіндер деп бөліп қарастыруға болады. Ғылыми-көпшілік мәтіндер арнайы мамандығы жоқ оқырмандарды ғылымның жетістіктерімен жеткілікті түрде хабардар етсе, газеттік мәтіндер (ақпарат, репортаж, комментарий, корреспонденция) саяси идеялық ақпараттарды жеткізеді.

Ғылыми мәтіндер белгілі бір заттың, деректің, құбылыстың заңдылығын суреттейді. Ғылыми мәтіндерге мақала, очерк, реферат, рецензия, аңдатпа, жоспар, тезис, сын-пікір, ғылыми хабарларды т.б. жатқызуға болады.

Ғылыми мәтіннің басқа мәтіндерден айырмашылығы: оның құрылымы, ұйымдастырылуы ерекше бір үндесуге, бірізділікке бағытталады. Тілді тиянақты білу мен меңгеруде ғылыми мәтінді игерудің жолдары көп. Ол сейлесім әрекеті, соның ішінде оқылым арқылы, оқылымға қатысты амалдар арқылы тиімді іске асады. Нақты бір ақпараттан хабардар болу үшін грамматикалық және лексикалық қорды игеру жеткіліксіз. Ол үшін ғылыми мәтіннің ерекшеліктеріне назар аудара отырып, оның ең маңызды, басты бөліктерін айқындай білу керек, сондықтан оқылған мәтіннен белгілі бір ақпаратты алу үшін оны түсініп оқудың маңызы зор.

Ғылыми стиль жанрларын оқудың түрлері:

1. Ізденімдік оқу – ізденушінің өзін қызықтыратын хабарды, деректі, сілтемені мәтіннен іздеп тауып, пайдалана білуі. Кез келген ғылыми шығарманың кіріспесі және қорытындысы болатыны белгілі, сондықтан ізденімдік оқуды меңгеру ғылыми мәтіннің композициялық ерекшеліктеріне байланысты.

2. Танымдық оқу – кез келген қызықты, танымдық мәні бар мақала, кітап, пікір, газет-журнал т.б. оқу. Ерекшелігі: арнайы ізденушілік, сол материалды зерттейін деген мақсат бола бермейді. Ақпаратты зерттеуден гөрі жалпы өмірден хабардар болу үшін жүргізіледі.

3. Зерделік оқуда ізденуші берілген мәтінді не материалды басынан аяғына дейін түсініп оқуы керек. Зерделік оқу барысын екі кезеңге белуге болады:

1-кезең. Дайындық кезеңі. Мұнда мәтіндегі ақпаратты толық, нақты ұғу үшін грамматикалық, лексикалық дағдыларды меңгертуді мақсат етіп қояды.

2-кезең. Мәтіннен ақпаратты алуға тікелей бағытталады. Ғылыми стиль жанрларындағы ғылыми мәтіндердің мазмұнын ашатын лексикалық ерекшеліктер:

- 1) негіздеу;
- 2) түсіндіру;
- 3) дефиниция;
- 4) бақылау;
- 5) сипаттау;
- 6) эксперименттің өткізілуі;
- 7) тексеру;
- 8) салыстыру;
- 9) топтастыру;
- 10) дәлелдеу;
- 11) пікірлесу, баға беру;
- 12) жарияланым.

Бұл ерекшеліктердің бәрі бір мәтіннен көрініс табуы мүмкін емес.

1. 3 Ғылыми зерттеулер әдістемесі

Әдіс – 1. (грек. *methodos* – зерттеу) дүниенің, қоғамның объективтік заңдылықтары мен құбылыстарын теория және практика жүзінде игеруге және өзгертуге бағытталған таным принциптерінің жиынтығы, зерттеліп отырған нысан жөніндегі мәліметтерді және ғылыми жаңалықтарды бір ізге келтіру тәсілдерінің жүйесі.

2. Құбылыстарды танып-білудің, зерттеудің әдіс-тәсілдері мен амалдар жиынтығы, таным мен істе белгілі нәтижелерге жетудің тәсілдері.

3. (грек.odes – «бір нәрсеге жетудің жолы») – көздеген мақсатқа жетудің тәсілі, тәртіпке келтірген қызмет жүйесі.

Әдістеме дегеніміз – қалаған нәтижеге жетуге көмектесетін әрекеттер жиынтығы. Әрбір ғылым саласының өз зерттеу пәні болуымен қатар, өзіне тән зерттеу әдістемелері бар.

Ғылымның дамуында үш негізгі теориялық әдістің үлкен маңызы бар. Олардың біріншісі – аксиомалық әдіс.

Аксиома дегеніміз – логикалық дәлелсіз қолданылатын, эмпириялық айғақтар негізінде теріске шығаруға болмайтын ереже екені белгілі. Евклид геометриясында «жазықтықта жатқан екі нүкте арқылы тек бір ғана түзу сызық сызуға болады» деген аксиома бар (істің дәл осындай екенін тексеруге болмайды). Аксиомалар бір-біріне қайшы келмеуі керек. Аксиомалық әдістер логика мен математикада кең қолданылады. Ол қайшылықтардың кез келгенін жоққа шығарады. Теориялық қана емес, эмпирикалық деңгейде де зерттеу жүргізілетін ғылымдарда болжамдық-дедуктивтік әдісті қолдану дұрыс болады. Мұнда аксиоманың орнына болжам қойылады.

Болжам (гипотеза) дегеніміз – тәжірибелік айғақтармен салыстыра карағанда, теріске шығарылуы мүмкін білімдер. Болжамдық-дедуктивтік әдіс жақсы математикалық дайындықты талап етеді. Ол қазір физикада, электротехникада, радиотехникада, экономикалық ғылымдарда кең қолданылады. Болжамдық-дедуктивтік әдісті қолдануға мүмкін болмағанда, сипаттау әдісіне жүгінуге тура келеді. Зерттелетін нысанның «келбеті» сезбен, графикамен, сызбамен берілуі мүмкін. Қазір зерттеушінің ойы болжамдық-дедуктивтік әдісті қолданғаннан гөрі, тура тәжірибе мәліметтеріне жиірек жүгінуге мәжбүрлейді.

Сипаттау әдісі филологияда, биологияда, медицинада, психологияда, әлеуметтануда қолданылады. Егер сипаттау әдісі болжамдық-дедуктивтік әдіс деңгейіне дейін көтерілетін болса, оны әрқашан да жеңіс деуге болады. Болжамдық-дедуктивтік әдістің талаптарына бағынбайтын кейбір ерекше күрделі құбылыстарды зерттеуде сипаттау әдісі тиімді болуы мүмкін.

Ғылыми негізделген әдістерді саналы түрде қолдану жаңа мәліметтер алудың аса маңызды шарты болып табылады. Танымның даму үдерісінде ғылыми ойлау жүйесінің **индукция, дедукция, талдау, жинақтау, аналогия, салыстыру, салғастыру, эксперимент, бақылау** және басқа да әдістері жасалып қалыптасты. Нақты ғылым түрлерінің арнайы әдістері де болады, өйткені олардың зерттеу нысандарына тән өзіндік ерекшеліктері бар.

Талдау (анализ) дегеніміз – нысанды (объектіні) бірнеше құрамдас бөліктерге бөліп алып, оларды жеке зерттеу. Ондай бөліктер ретінде нысанның белгілі бір заттық элементтері немесе оның қасиеттері, белгілері, қатынастары алынуы мүмкін. Нысанның заңдарын айқындау үшін алдын ала оның маңызды және екінші қатардағы белгілерін ажыратып алу керек. Олардың жалпы нысан құрылымы мен ұстанымында алатын

орнын айқындау керек. Нысанды тұтастық ретінде тануда оның құрамдас бөліктерін зерттеумен шектелуге болмайды. Таным үдерісінде олардың арасындағы объективтік мәнді байланыстарды ашу, оларды жинақтап, бірлікте қарастыру қажет. Таным үдерісіндегі осы екінші кезенді жүзеге асыру нысанның жеке құрамдас бөліктерін зерттеуден оның біртұтас байланысқан жағдайын зерттеуге көшуге, талдау әдісін езге әдіспен, яғни жинақтаумен алмастыруға байланысты.

Талдау аяқталған жерде **жинақтау** басталады. Жинақтау (синтездеу) кезінде нысанның талдау жасау кезінде ажыратылып тасталған құрамдас бөліктері қайтадан біріктіріледі. Бұл жерде жинақтау деп элементтерді біртұтас жүйеге қарапайым механикалық түрде біріктіру деп түсінбеу керек. Шындығында, ол тұтас жүйедегі әр элементтің орны мен рөлін анықтайды, олардың өзара байланыстарын белгілейді, демек біздің кез алдымызда зерттелетін нысанның нағыз диалектикалық бірлігін көрсетіп береді. Талдау мен жинақтау бір-бірінен бөлек операциялар емес, мәніне қарай олар танымның аналитикалық, синтетикалық әдісінің екі жағы болып табылады.

Индукция ойдың жалқыдан жалпыға қарай бағытталуын, **дедукция** кері бағытта, ойдың жалпыдан жалқыға қарай бағытталуын сипаттайды. Біздің ой қорытуымызда индукция жиі көрініс береді.

Ғылыми әдістің негізгі мақсаттары – объективтік ақиқатты ашу. Зерттеудің нәтижесі де, оған апаратын жол да, әдіс те ақиқат болуы қажет. Әдістің негізінде белгілі бір білімдер (ұғымдар мен заңдар) жүйесі жатады. Мысалы, әрбір элементтің өзіндік спектрі барлығын физика ғылымы ашқаны мәлім. Мұның өзі физикада бұдан бұрын қалыптасқан, спектральдық анализ әдісі негізінде ғана мүмкін болды, демек әдістің ақиқаттылығы оның негізінде жатқан теорияның ақиқатына байланысты. Зерттелетін пәннің ішкі құрылымы езіне сәйкес келетін әдіс болуын талап етеді, алайда олардың арасында толық сәйкестік, абсолюттік тепе-теңдік бола бермейді. Әдіс пән ерекшелігі арқылы анықталғанымен, олар бір-бірімен қарама-қайшылықта болады. Әдіс пен пәннің толық сәйкес келуі субъектінің объектіге біртіндеп шексіз жақындауы нәтижесінде болуы мүмкін. Сонымен жалпы ғылыми әдістер ішінде төмендегілерді бөліп көрсетуге болады:

анализ – жан-жақты зерттеу мақсатында бүтін бір затты құрамдас бөліктерге (жақтарына, белгілеріне, қасиеттеріне және т.б) бөлу;

синтез – заттың құрамдас бөліктерін біртұтас затқа біріктіру;

абстракциялау – зерттеліп отырған құбылыстың қажетті емес қасиеттері мен қарым-қатынастарынан зерттеуге керек қасиеттері мен қарым-қатынастарын бөліп алу;

жалпылау – объектілердің жалпы белгілері мен қасиеттерін анықтауға мүмкіндік беретін ойлау әдісі;

индукция – жеке қорытулар негізінде жалпы тұжырым жасауға мүмкіндік беретін зерттеу мен талқылау әдісі;

дедукция – жалпы тұжырымнан жеке тұжырым жасауға мүмкіндік беретін талқылау әдісі;

аналогия – объектілердің бірдей белгілерінің ұқсастығы негізінде олардың ұқсастығы туралы айтуға мүмкіндік беретін таным әдісі, басқаша айтқанда, аналогия – ғылымның бір саласындағы қатынастардың, оның екінші саласына транспозициялануы, мысалы: тарихи аналогия, кеңістіктік аналогия және т.б

классификация – зерттелетін пәннің зерттеушіге қажетті маңызды белгілері бойынша түрлі топтарға бөлу (әсіресе, биология, геология, география, кристаллография т.б. ғылымдардың түрлі бөлімдері);

салыстыру – ұқсас бірліктерді (мысалы, тіл білімінде) салыстыра зерттеу;

салғастыру – әртүрлі тілдік бірліктерді, мысалы, түркі семьясының қыпшақ тобындағы қазақ тіліндегі фразеологизмдерді үнді-еуропа семьясының герман тобындағы ағылшын тіліндегі фразеологизмдермен салғастыра зерттеу;

сипаттамалы әдіс (синхронды) – ғылыми құбылысты қазіргі заман тұрғысынан зерттеу;

тарихи әдіс (диахронды) – ғылыми құбылыстардың тарихи тұрғыдан дамуын, өзгеруін зерттеу.

Практикалық тапсырмалар.

1. Талқылауға арналған сұрақтар:

1. Ғылым дамуының ел болашағына тигізетін әсері қандай?
2. Ғылымның адамның практикалық қызметіне пайдасы қандай?
3. Ғылыми стильдің қалыптасуы қандай факторлармен байланысты?
4. Ғылыми мағлұматтар жинауда ғылыми-зерттеу әдістері қандай рөл атқарады?
5. Ғылымның дамуында болжам (гипотеза) әдісінің маңызы қандай?

2. Берілген мақалада қолданылған әдістерді анықтаңыз, ойыңызды дәлелдеңіз.

«ҚАЗАҚ ӘЙЕЛІ» КОНЦЕПТІСІНІҢ БЕЙВЕРБАЛДЫ АМАЛДАР АРҚЫЛЫ БЕРІЛУІ

Адам баласы сәби кезінен бастап, ана тілін үйренумен бірге өз халқының мәдениетін, салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын да оқып үйреніп, бойына сіңірумен болады. Ал халық, ұлт мәдениетінің айқын белгі-нышандары мен нәзік қыр-сыры оның тілінде бейнеленеді, сондықтан әрбір тіл өзіне тән белгілері, қасиеттері бар ғажайып құбылыс десек, соған сәйкес олардың әрқайсысында әлем мен адам бейнесі әртүрлі көрінеді.

Дүниенің тілдік бейнесі этностың рухани және материалдық мәдениетінің маңызды ұғымдары мен түсініктері жинақталып, бойына сіңірілген концептілердің вербалдануы негізінде көрінеді. Концептінің маңызы мен оның дүниенің тілдік бейнесін қалыптастырудағы орны, белгілі бір концепт туралы орныққан түсініктер сол тілді тұтынушылардың ұғынуы арқылы анықталады, демек тілдік дүние суретін қалыптастыруда концептінің алар орны ерекше. Концепт – ұлттық дүниетаны мерекшеліктерін бойына жинаған, тілде көрініс тапқан негізі тереңде жатқан көп қабатты құрылым және ол белгілі бір этномәдени ортаның әрбір мүшесіне ортақ болып келеді [1, 444]. Атап айтқанда, дүниенің тілдік бейнесінде әр халықтың тұрмыс-тіршілігі, салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, наным-сенімі т.б. ұлттық-мәдени құндылықтары, адамның күллі әлем, тұтас дүние туралы көзқарасы мен түсініктері, сондай-ақ адамның сол тұтас әлемнен өз орнын табуға деген ұмтылыс-талпынысы, түрлі қызметі, алуан әрекеті, адамдар арасындағы қым-қиғаш қарым-қатынас та көрініс табады. Ал дүниенің тілдік бейнесін жасауда тілдік амалдармен қоса бейвербалды компоненттер де қолданылады. Зерттеуші Ж.Нұрсұлтанқызы өзіне дейінгі ғалымдардың пікірлерін саралай келе, бейвербалды амалдарды вербалды амалдарды толықтырып, оларға қосымша мағына үстейтін, коммуникативтік актіні жалғастыруға қызмет ететін, адамдардың өзара түсінісуін қамтамасыз етуге көмектесетін қарым-қатынастың түрі деп бағалайды [2, 8].

Әр этностың қоғамдық өмірінде өзіне ғана тән қарым-қатынас түрлері мен жүйесі бар екені белгілі. Сонымен бірге этнос мәдениетінің категориялары ретінде қызмет ете отырып, этнолингвистикалық мәнге ие болатын паралингвистикалық атаулардың, оларға жататын бірліктердің кез келген ұлттық тілде жиі қолданылатынын аңғару қиын емес. Соған сәйкес «коммуникацияның бейвербалды элементтеріне, яғни ым мен ишаратқа, дене қимылдарына қарап отырып, адамның қай ұлттың, қай құрлықтың өкілі екенін шамалауға болады, өйткені әрбір ұлттың дене тілінің өзіндік сипатты ерекшелігі бар және осы ерекшеліктер көбінесе фразеологизмдерге негіз (ұйытқы) болып табылады» деп пайымдаған белгілі ғалым Б.Момынова соңғы кездегі зерттеулердің нәтижелері адамдар арасындағы қарым-қатынастың (коммуникацияның) 7 пайызы вербалды (сөздер, фразалар, сөйлемдер), 33 пайызы вокалды (интонация, дауыс ырғағы, дауыс немесе дыбыс әуезділігі, екпіні мен қарқыны т.б) және 55 пайызы бейвербалды (дене тілі немесе ым мен ишарат) элементтер арқылы жүзеге асатындығын нақты дәлелдегенін атап көрсетеді [3, 4-7].

Ш.Балли өз еңбектерінде ерлердің бейвербалды тілінің әйелдермен сөйлескенде өзгеше болатынын атап көрсеткен. Ол Шығыс әйелдерінің күйеуінің кез келген тілегін ым-ишарат әдістері, қас-қабақ пен қол қимылы арқылы түсінуге міндетті болғанын айтады [4, 56]. Оның дәлелін мына мысалдан байқауға болады: *Бопай сонда ғана бойын жинап алды. Жолаушылар өзінен тартынып отырғанын сезіп, «шыға тұрайын ба» дегендей күйеуі жаққа көз жүгіртіп өді, «қылп етпе» дегендей үнсіз тұқыртуды ұқты* (Ә.Кекілбаев. Елең-алаң).

Ерлер жиі қолданатын бейвербалды қимылдарға *креслоға шалқайып отыру, аяғын кең ашып тұру, желкесін қасу, алақанын ысқылау, үстелдің үстін жұдырығымен ұру, өз алақанын соғу, тізесін жұдырығымен ұрғылау, кеудесіне қолын қою сияқты ишарат түрлері жатса, әйелдер күйзелістен саусақтарын сыртылдатып, қорқынышын кездерін алақанымен жабу, өзінің көңілі толмайтынын, табандылығын, ұялғанын көрсету мақсатын өкі бүйірін таяну, алақанымен ұялғанда бетін көлегейлеу, қысылғанда жүзігін әрі-бері айналдыру сияқты сияқты бейвербалды амалдар арқылы танытады.*

Таным субъектілерінде (еркек пен әйелде) өзге адамдармен қарым-қатынас барысында бейвербалды мінез-құлықтың еркек пен әйелге тән эталондар жүйесі қалыптасып, еркектік және әйелдік гендерлік модельдің құрылымына кіреді .

Әйелдер өздеріне сенімсіз жағдайда, көңіл-күйіне бір қобалжу енгенде, бүркемеленген кедергілердің көзге ұрынбайтын түрлері гүл шоғын, қол сөмкесін, орамал, шалғы, желпуіштерін қолданады, ал ерлер ондай жағдайда галстук, көйлек түймесі, қол сағатын, темекі тұтатқыштарын әрлі-берлі қозғап, бұрап, костюмдерінің түймелерін бір ағытып, бір түймелеп, темекілерін мыжып, үстелдің үстін саусақтарымен барабанша ұрғылап кетеді.

Әйелдердің мимикасы ерлердікіне қарағанда айқынырақ білінеді. Өздерінің табиғи интуициясына сай, балалар тәрбиелеудегі айрықша рөліне сәйкес әйелдерде майда-шүйде детальдардың бәрін бірден байқау бейімділігі басым, сол себепті де оларда бейвербалды амалдарды жақсы түсіну қабілеті ерлерге қарағанда жоғары. Физиологтардың пікірінше, әйелдерде эмоцияға жауап беретін ми бөлігі ерлерге қарағанда сегіз есе артық дамыған. Әйелдерге тән жоғары сезімталдықты осымен түсіндіруге болатын секілді. Әйелдерде *«қасын керу»*, ал ерлерде *«қабағын түю, қабағын түкситу»* сияқты ишарат түрі жиі кездеседі. Мысалы, *Биғайшаның бетіне қызыл ойнап, қас-қабағын кере, көзін төңкере тастады.* (Ж.Шаштайұлы. Жала мен нала. 56-б.)

Қазақ халқының да қарым-қатынас жасау мәдениеті ұлттың рухани мәдениетін, оның таным, талғамын бейнелейтін коммуникацияның бейвербалды амалдарына да бай деуге болады. Мысалы, *қос қолдап амандасу, иіліп сәлем салу, төс қағыстыру, бет шымшу, ернін сылп еткізу, жаулығымен көзін сұрту, алдына қамшы тастау.* т.б. кинемалар қазақ халқына тән ұлттық болмысты танытатын бейвербалды элементтерге жатады. Көркем мәтінде көрініс тапқан ұлттық сипаттағы

кинемалардың мән-мазмұнын саралай келе, тілімізде жиі кездесетін осындай бейвербалды элементтерді қолдану басымдылығына орай *ер кісілерге, әйелдерге тән және ортақ кинемалар* деп арнайы бөлген С.Бейсенбаеваның пікіріне қосыламыз [3, 13].

Мысалы, ер адамдар қарым-қатынасында *«малдас құрып отыру», «төс қағыстыру», «қамшы тастау», «мұртынан күлу», «сақалын шошайту», «сақал-мұртын сипау» т.б. ишараттары жиі керініс берсе, ал «бетін шымшу», «шашын жаю», «шашын жұлу», «орамалын бұлғау», «қос бүйірін таяну», «ернін сылп еткізу» т.б. әйелдерге тән кинемалар болып есептеледі. Ал «қол бұлғап шақыру», «жағасын ұстау», «басын изеу», «мұрнын шүйіру» сияқты ым-ишарат түрлері ортақ болып келетіні анық.*

Ұлттық мәдениетімізді, ұлттық дүниетанымымыз бен таным-талғамымызды айқынырақ танытатын ым-ишараттар, олардың ішінде қазақ әйеліне тән кинесикалық элементтер қазақ жазушыларының шығармаларында молынан ұшырасады. Әйтсе де, қазақ этносы өкілінің қайталанбас қасиеттерін білдіретін қайсыбір кинемалардың кей жағдайда әйел мен ер кісіге, үлкен-кіші қауымға ортақ болатынын да ескерген жөн деп есептейміз. Мысалы, күнделікті өмірде үлкен маңызға ие сәлемдесу әр халықтың тілінде әртүрлі болып келуімен бірге коммуниканттардың әлеуметтік, биологиялық т.б. сипаттары мен қатынас формаларына орай сараланып, ерекшеленіп тұрады.

Сәлемдесудің белгілі, қалыптасқан вербалды түрлерімен бірге бейвербалды амалдары да қолданылады:

Сол уақытта Абай үлкен ықылас білдіріп, айрықша бір тағзыммен төсін басып, қатты дауыстап:

– Ассалаумағалейкүм!.. – деп сәлем берді (М.Әуезов. Абай жолы).

Ер адамдар қос қолдап, төс қағыстырып амандасса, қыз балалар мен әйелдер бір-бірімен құшақтасып, сүйісіп немесе қол алысып амандасуы мүмкін. Сондай-ақ қазақ халқының әдет-ғұрпында жас келіндердің ата-ене, қайын ағалары немесе жасы үлкен кісілермен тізесін сәл бүгіп, қолын айқастырып тізесінің үстіне қойып, басын иіп сәлемдесу дәстүрі бар. Мысалы, *Үшеуі де қабырғаласып өте берген Есенейдің пәуескесіне беттерін бұрып, бір тізелеп сәлем етті (Ғ.Мүсірепов. Ұлпан). Ұлпан үлкендерге бұрылып бір тізелеп сәлем етті. Шынар да соны істеді, ұяла-ұяла, бетін жаулығымен бүркемелеп сәлем етті (Сонда).*

Көп уақыттан бері көріспеген жақын, туыс адамдардың бірі екіншісінің мойнынан құшақтап немесе мойнына асылып, сағынышы мен қуанышын білдіретіні белгілі. Мұндай қимылдар қыз бала не жас әйел тарапынан немесе жасы кіші бала мен оның шешесі, әкесі, атасы-әжесі арасында жиі кездеседі. Аталған ишарат түрі сондай-ақ жақын адамына еркелеу мәнін де білдіреді. Мысалы, *Орысша киінген әйел таныған сайын келіншек төсірейе қарап, дәл қасына келе бергенде:*

- Бауырым, жиен-ау, сені де көретін күн бар екен! – деп, ұшып түрегеліп, мойнынан құшақтай алды (Ж.Аймауытов. Ақбілек).

Салтанат сыңғырлай күліп, мойныма асыла құшақтады да, мостақты ерніме тақады (Д.Исабеков. Гауһартас).

Сыйлас құдағилар арасындағы сәлемдесу этикеті де ұлттық әдет-ғұрыпты танытатын бейвербалды амалдардан тұрады. Мысалы,

Құдағи! – деп жайраңдай күліп Жаниша келді. Қос құдағи әуелі қолдарын ұшынан ұстасып, құлаштарын екі жағына үш-үштен керіп барып құшақтасты (Ғ.Мүсірепов. Ұлпан).

Ері, баласы, жақыны, туысы қайтыс болған әйелдің қара жамылып, жоқтау айтуы – халқымыздың ежелден келе жатқан салт-дәстүрі. Қайғы-қасіреті мен шерлі көңілін жақынын жоғалтқан әйел **бетін жырту, бетін тырнау, шашын жаю, шашын жұлу, қос бүйірін таяну** сияқты паралингвистикалық амалдар арқылы білдіріп, қайтыс болған ерінің, баласының, туысының жақсы, асыл қасиеттерін жоқтау жырына арқау еткен. Мысалы,

Қара бір шашым жаяйын, Жаяйын да жияйын.

Құнарлы бармақ жез тырнақ Күнде қанға бояйын.

Албыраған ақша бет Сүйегіне тояйын!

Мойындаған қаракез Жаспенен оны ояйын,

Алшаңдап жүрген жас төрем

Орныға кімді қояйын (Боздағым. Қазақтың жоқтау жырлары).

Көне замандарда, көне түркі кезеңі саналатын V-VIII ғасырларда түркі тайпалары қайтыс болған адамға қатты қайғырып, «өлген адамның туыстары шашын жұлып, бетін тырнап, құлағын кесіп, өздерін қорлайтын» әдет болған. Оның мәнісі: «Өлген жақсы адамның артында қалып, онсыз сүрген өмірде не мән бар?» – деп қайғырудан шыққан [4, 12]. Ертеде көптеген халықта қатты қайғырғанда бетін тырнап, айғыздаумен бірге шашынжұлып немесе тақырлап алып тастайтын болған. Кейбір тайпаларда ері қайтыс болған әйел бұрымын кесіп, күйеуіне деген адалдық белгісі ретінде оны күйеуімен бірге жерлеген. Аталған бейвербалды амалдың қазақтың жоқтау жырларын айтқан кезде қолданылуы сол кезден қалған болуы керек деп топшылаймыз.

«Қазақ әйелі» концептісіне қатысты бейвербалды амалдардың ең көп тарағаны – **«ернін сылл еткізу», «аузын сылл еткізу»** сияқты тұрақты сөз тіркестеріне сай келетін ым-ишараттар. Олар көркем шығармадағы кейіпкерлердің таңырқау, жақтырмау сияқты эмоционалдық жай-күйлерін білдіру үшін қолданылады. Мысалы, *Мұртазаның бір қарындасын Сүттібек ағам алған, Енді Сүттібектің қарындасын Мұртаза алмақшы. Сонда айырбас па, немене өзі? – Айша ернін сылл еткізіп қойды* (Ш.Мұртаза. Ай мен Айша).

Көркем мәтіндегі қолданыстан аңғарғанымыздай, аталған бейвербалды амал түрі қазақ әйелі мен кемпіріне тән болғанымен, жас қыздарға жараспайтын, ерсі көрінетін ым-ишарат екені байқалып отыр.

Ал **«ернін шығару»** ишараты негізінде қалыптасқан **«ернін шығарды»** фразеологизмі әйелге тән әжуалау түрін білдіріп, көркем мәтінде «мазақтады, күлді, келеке етті» деген мағынада жұмсалады. Мысалы, **Өрік қырындаған кезінде қатындар біріне-бірі қарап, еріндерін шығарып:**

- Мынау бір ындыны жарымаған шіркін ғой! – деп күңкілдесті (Ж.Аймауытов. Ақбілек.)

Қорыта айтқанда, «Ымға түсінбеген дымға түсінбейді» деген халқымыздың қыздары мен әйелдері өздерінің ішкі сезімін, ой-пікірін, таным-талғамын, көзқарасын сөз құдіретімен бірге ым-ишарамен де шебер, дәл білдіріп және өзгелердің көңіл күйін сезімталдықпен аңғарып отырған. Жоғарыда көркем мәтіннен алынған мысалдардағы бейвербалды амалдар, кинемалық бірліктер тек **«қазақ әйелі»** концептіне ғана қатысты болып қана қоймай, қазақ мәдениетіне тән әдет-ғұрып, салт-дәстүр, өмір сүру үрдісі, рухани-мәдени құндылықтар жөнінде де мол ақпарат алуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1 Ислам А. Тілдік дүние суреті: «концепт» және «ұғым»

//С.Аманжолов және қазіргі қазақ филологиясының өзекті мәселелері» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы, 2004. 439-445 б.

2 Нұрсұлтанқызы Ж.О. Бөкеев шығармаларындағы бейвербал амалдар: Ф.ғ.к. авторефераты. – Алматы, 2006. -29 б.

3 Момынова Б., Бейсембаева С. Қазақ тіліндегі ым мен ишараттың қазақша-орысша түсіндірме сөздігі. – Алматы, 2003. -136 б.

4 Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.; Иностранная литература, 1955. -416 с.

1-тақырып бойынша бақылау сұрақтары

1. Ғылым дегеніміз не?
2. Ғылыми стильден басқа қандай қолданбалы стильдерді білесіз?
3. Ғылыми стильдің дамуына қандай факторлар әсер етеді?
4. Ғылыми жарияланымның басты стильдік ерекшеліктерін атаңыз.
5. «Академиялық жазылым» терминіне анықтама беріңіз.
6. Академиялық сауаттылықтың қазіргі қоғамдағы маңызы.
7. Ғылыми әдістің негізгі мақсаттары қандай?
8. «М.Қашқаридің «Түркі тілдер сөздігі» еңбегіндегі антропонимдер» тақырыбындағы зерттеу жұмысында қандай әдіс қолданар едіңіз? Неге?
9. «Қазақ және ағылшын тілдеріндегі фразеологизмдердің гендерлік сипаты» тақырыбындағы зерттеу жұмысында қандай әдіс қолданар едіңіз? Неге?
10. Ғылыми-зерттеу әдістерінің езіндік ерекшеліктерін сипаттаңыз.

Студенттің өздік жұмысына (СӨЖ) тапсырма

«Қазақстан ғылымының бүгіні мен болашағы»
тақырыбына ез ой-толғамаңызды жазыңыз.
Көлемі – 30-35 сөйлем.

2-тақырып. ЗЕРТТЕУ ТАҚЫРЫБЫН ТАҢДАУ ЖӘНЕ МӘСЕЛЕНІ АНЫҚТАУ

Жазбаша жұмысты жазу үдерісі бірнеше кезеңдерден тұрады. Олардың ең бастылары мынадай:

- басты мәселені түсіну;
- жұмыстың мақсаты мен міндеттерін айқындау;
- тақырыпты анықтау;
- ақпарат жинау;
- жиналған ақпаратты жүйелеу;
- жұмыстың негізгі тұжырымын әзірлеу;
- жұмысты жазу.

Жоғары оқу орындарының тәжірибесінде кафедралар, оқытушылар кейде нақты тақырып ұсынады, кейде таңдауға бірнеше зерттеу тақырыбын ұсынады, кейде тақырып таңдау еркіндігін студенттің өзіне қалдырады. Кейбір оқытушылар жазбаша жұмыстың көлемін, құрылымын, стилін өзі анықтап береді, кейбірі бұлай жасамайды. Қалай болғанда да, берілген тапсырманы түсінгеніңізге әбден кезіңізді жеткізіңіз. Тапсырманы орындау туралы қандай да бір сұрақтарыңыз болса, оқытушыдан түсіндіруін өтініңіз. Сізден не талап етілетінін білгеннен кейін зерттеуіңіздің **басты мәселесін** анықтап алыңыз.

2.1 Зерттеудің басты мәселесі

Зерттеудің басты мәселесін анықтау көп адам үшін ешқандай қиындық тудырмайтындай көрінеді. Жас зерттеушілер зерттеудің басты мәселесін тақырыптың өзектілігі ұғымымен байланыстырады. Тақырыптың өзектілігін бүгінгі күннің сұранысымен, адамдардың көпшілігі үшін қызықтығымен, бұрын зерттелмегендігімен

// аз зерттелгендігімен т.с.с. байланысты жалпы сөздермен, ортақ фразалармен, бәрімізге таныс бірсарынды пікірлермен түсіндіреді. Айталық, сіз Қазақстандағы тұрмысы төмен отбасылар тақырыбында зерттеу жұмысын жазғыңыз келеді. Сіз бірден нарықтық қатынастардың дамуымен, қоғамда жұмыссыздықтың көбеюімен емір сүру деңгейі төмен отбасылар пайда болғанын, оларға берілетін жәрдемақының мардымсыздығын жаза бастайсыз. Сіздің ойыңызша, мәселе өзекті, себебі, біріншіден, бүгінгі күннің проблемасы, екіншіден, бұл мәселе бұрын аз зерттелгендіктен, өте қажетті болып табылады.

Бұл пайымдауда ешқандай зерттеу мәселесі жоқ, себебі елде тұрмысы төмен отбасылар проблемасы бар екендігі бәрімізге белгілі, ол туралы теледидардан керіп, газеттен оқуға болады. Бұл жердегі зерттеу мәселесі қандай деген сұрақ туындайды. Кедейлер мәселесі, жұмыссыздық, мемлекеттік тілді қолданудың бүгінгі жай-күйі, жетім балалар, жастарды тұрғын үймен қамту т.с.с. сұрақтар зерттеу мәселесі бола алмайды.

Әңгіме сіздің зерттеу пәнін **зерттеу нысанымен** (объектісімен) алмастырып алуыңызда болып отыр. Нені зерттегіңіз келетіндігі (мысалы, жұмыссыздық немесе кедейлік) зерттеудің нысаны деп аталады. Ал, кем дегенде, талқылауға ұсынғыңыз келетін, қойғыңыз, кетергіңіз келетін, мүмкін болса, шешкіңіз келетін немесе шешу жолдарын ұсынғыңыз келетін ерекше мәселені көрсету **зерттеудің пәні** деп аталады.

Мысалы, жұмыссыздар, жас отбасылар тақырыбын зерттеудің «өзектілігін» айта отырып, сіз бір нәрсе жасау керектігін, яғни оларға көмектесу, әлеуметтік қолдаудың қандай да бір шараларын жүргізу қажеттігін жазасыз, ал оның орнына бұған дейін белгісіз болып келген немесе күнделікті, қарапайым көзқарастарға қайшы келетін нәрселерді түсінуге, ашуға тырысқаныңыз дұрыс.

Жалпы зерттеу мәселесін әлеуметтік мәселелерден нақты ажыратып қарау керек. Әлеуметтік мәселесіз зерттеулер жүргізіле беруі мүмкін, бірақ зерттеу мәселесі болмаса, ғылыми еңбектің мәні де, мағынасы да жоғалады.

Зерттеу мәселесін басқа біреу (оқытушы немесе ғылыми жетекші) анықтап береді деп күтудің қажеті жоқ. Бұл – таза авторлық, тек қана сіздің жеке басыңыздың міндеті. Осы айтылғандар, әсіресе, әлеуметтік ғылымдар үшін өте маңызды, өйткені сіздің азаматтық және құндылық ұстанымдарыңыз тақырып таңдау кезінде маңызды рөл атқарады, сондықтан неліктен осы мәселені (жұмыссыздық, жас отбасылар) таңдап отырғаныңызды, ең бірінші, өзіңізге түсіндіргеніңіз дұрыс. Сіз өзіңіз жас отбасысыз немесе жұмыссызсыз ба немесе болашақта осы мәселемен кездесемін деп қорқасыз ба не туыстарыңыз бен достарыңыз арасында осы мәселе бар болғандықтан, оны талдағыңыз келе ме? Ең бастысы, неліктен бұл мәселе басқалар үшін қызықты болуы мүмкін? Осы сұрақтарға жауап іздеу керек.

Зерттеу мәселесі дегеніміз – қандай да бір оқиға немесе құбылыс турасындағы біздің біліміміздің ол жайлы басқа білімдерге, күнделікті, қарапайым, ақылға қонымды түсініктерге сәйкессіздігі. Бұл – қандай да бір парадокс, керек десеңіз, шешуге ұсынылатын жұмбақ, түсіністіктердегі қарама-қайшылық, мән-мағыналар мен түсіндірулердің сәйкес келмеуі. Осы айтылғандар зерттеуші оңай өтіп кетуге немесе айналып өтуге болмайтын кедергілерге кездескен кезде пайда болады. Мәселені шешу үшін белгілі мақсатты әрекеттер жасау, басқа жол іздеу, кедергілерді жою, жоғары немесе төмен, оңға немесе солға жүру қажет болады.

Зерттеу мәселесі қызықты, күтілмеген, ең кем дегенде, бәріне белгілі болмауы керек. Дәл қазір жауабын бере алмайтын сұрақ қажет. Осы сұрақ сіздің зерттеуіңізге басқалардың қызығушылығын тудыратын қармақ секілді болады. Өз мәселеңізбен өзгелерді қызықтыру – оңай жұмыс емес. Өз зерттеуіңізге басқалардың назарын екі жағдайда ғана аудара аласыз: біріншіден, басқа адамды сіздің тақырыбыңыздың қандай да бір өзгеше қыры қызықтыруы мүмкін немесе, екіншіден, сіздің көзқарасыңыз оның осы мәселе туралы көзқарасына, пікіріне қарсы келуі, сөйтіп сіздің қызығушылығыңыз оның қызығушылығымен сәйкес келуі мүмкін. Осы айтылғандар жүзеге асатын болса, сіздің көтеріп отырған мәселеңіз тек *тағы бір* «өзекті тақырып», ал жұмысыңыз тек *тағы бір* ғылыми мәтін ғана емес екені түсінікті болады, яғни сіз бұл жұмысты жазуға тек уақытыңызды ғана емес, өзіндік «меніңізді» де салғаныңыз, осы зерттеу мәселесіне бей-жай қарамайтындығыңыз көрінеді. Олай болса, сіздің айтарыңыз мол, басқа адамдар осы мәселе туралы толық және жан-жақты ғана емес, қызықты да ақпарат ала алатынына сенімді болады. Тіпті зерттеу мәселесінің жаңа болуы да міндетті емес. Адамзаттың озық ойлы, алдыңғы қатарлы өкілдері ғасырлар бойы шешімін іздеген, шешімін тапқан, бірақ уақыт өте келе, жаңа зерттеушілердің еңбектерінде қайтадан көтеріліп жатқан мәселелер бар. Бұлардың қатарына құрылым мен әрекеттің, макро және микрореттеудің, қоғам мен адамның арақатынасы туралы танымдық-философиялық мәселелер жатады. Сіздің зерттеу стратегияңыз қандай болса да, «мәңгілік» мәселені шешуге тырысудасыз ба немесе мүлде жаңа перспектива ашуға ұмтылып жатырсыз ба, өз зерттеуіңіздің басты мәселесін анықтап алудан ешқайда қашып құтыла алмайсыз. Ең бастысы, зерттеудің басты мәселесі (пәні) сіздің өзіңіз үшін қызықты екенін көрсетіп, кейін бұл мәселе тек автор үшін ғана маңызды емес екеніне басқалардың көзін жеткізуіңіз керек.

Сіз шағын болғанымен, қандай да бір мәселенің ғылыми шешімін ұсынбақшысыз, осы мәселені шешу турасындағы өз тәжірибеңізді көрсеткіңіз келеді. Алдымен, бұл мәселені анықтап, оның табиғатын түсіну қажет. Зерттеу мәселесін анықтап алғаннан кейін идея туындайды. Идея қандай да бір белгілі тұжырымға алып келеді.

2.2 Зерттеу тақырыбының өзектілігін анықтау

Тақырыптың өзектілігі – зерттеу жұмысына қойылатын негізгі талаптардың бірі.

Өзектілікті талап ету зерттеу жұмысының (ғылыми мақала, ғылыми жоба, диплом жұмысы, диссертация) заманауи үрдістерге сәйкес келіп, қазіргі заманғы өзекті мәселені шешуге бағытталуына саяды.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі жұмыста зерттелетін мәселелерді шешудің ғылыми және қолданбалы маңызы туралы ережелерден тұрады. Өзектілік зерттеу жұмысының ғылыми, сонымен қатар қолданбалы мәселесін шешумен тығыз байланысты болады. Мысалы, диссертациялық жұмыстың өзектілігін көрсету үшін ғылымның осы саласында зерттеуді қажет ететін олқылықтардың орнын толтыру мақсатында жұмыс жүргізіліп отырғанын атап өту керек.

Зерттеудің өзектілігін негіздеу – автордың жеке зерттеу еңбегінде көтеріліп отырған мәселені жан-жақты терең түсінуі мен орындалған жұмыстың сапасы туралы сөз қозғауға мүмкіндік беретін элемент.

Зерттеудің өзектілігін негіздеу кезінде мынадай кезеңдерге тоқталып өтуге болады:

- қазіргі уақытта зерттеліп отырған мәселенің өзектілігін жинақтайтын жаңа талаптар мен алғышарттар;
- аталған мәселенің ресми құжаттарда берілуі;
- мәселенің ғылыми әдебиеттерде жарық көруі;
- зерттеу мәселесімен байланысты ғылыми мәселелер;
- мәселенің басқа да ғылымдардың даму ұстанымдарымен байланысын негіздеу;
- мәселенің қазіргі уақытта өзекті болуының себептері;
- көтерілген мәселенің ғалымдардың, мамандардың назарын аударатын себептері және бұл мәселенің шешімі тәжірибенің қандай қажеттіліктерін қанағаттандыруы мүмкін;
- талдауды, қорытуды қажет ететін қолда бар жетістіктер.

Зерттеу мәселесінің өзектілігін негіздеу әртүрлі тәсілдер арқылы жүргізілуі мүмкін. Ең маңыздысы өзектіліктің көпаспектілігін, ізденушінің таңдалған мәселенің өзектілігін түрлі қырынан қарастыратынын ескеру керек.

Зерттеудің теориялық және практикалық мәні дегеніміз – теориялық және практикалық зерттеу нәтижелерінің маңыздылығы. Теориялық маңыздылықтың мысалы ретінде қандай да бір білім саласындағы теориялық қорытынды жасау болуы мүмкін. Ал практикалық мәніне мысал ретінде эксперименталды зерттеу немесе әзірленген жоба бола алады.

Зерттеудің теориялық мәні автордың жаңалығы бар теориялық тұжырымдары мен ережелерінің маңыздылығын айқындау жолымен анықталады. Зерттеу нәтижелерін болашақта ғылымның нақты бір саласында қолдануға мүмкіндік беретін тұжырым ретінде беріледі.

Зерттеудің практикалық мәні автордың ұсынған практикалық ұсынымдарын қолдануға мүмкіндік беретін нұсқаулық ретінде беріледі.

Практикалық тапсырма.

1) Төмендегі мақала тақырыбының өзектілігін анықтаңыз.

«ТҮРКІСТАН УӘЛАЯТЫ ГАЗЕТІНДЕГІ» БАҒАЛАУЫШТЫҚ ЛЕКСИКА

Газеттің әсер ету қызметі бағалауыштық категориясымен тығыз байланысты. Бағалауыштық – логикалық, философиялық ұғым.

Адам айналадағы өмірді тіл арқылы таниды, тілдің көмегімен бейнелейді, ой ойлайды. Адамның әлем туралы пайымдаулары дескриптивті немесе аксиологиялық тұрғыдан тұжырымдалады. Басқаша айтсақ, адам өзін қоршаған құбылыстарды тек сипаттайды және хабарлайды немесе бұл құбылыстарға баға береді. Баға объективті және субъективті тұрғыдан беріледі. Объективті баға - әрбір қоғамдағы моральдық-этикалық ұстанымдарға сәйкес, қоғам дұрыс деп қабылдаған немесе жалпы адамзаттық нормалар тұрғысынан берілетін баға. Ал субъективті баға дегеніміз – әлемге деген оң немесе теріс бағаланған өзінің жеке көзқарасы арқылы ақпарат қабылдаушыға белгілі дәрежеде әсер етуге қол жеткізу. Мысалы, оң және теріс бағалауышты екі қатарды алайық: *әдемі, көркем, сұлу, періштедей, хор қызындай және ақылсыз, ақымақ, мисыз, тауықтың миындай миы жоқ, есектің миын жеген*. Бұл сөздердегі әлдебір адамға берілген мінездемеде үдемелі экспрессия анық көрініп тұр. Алғашқы (әдемі, көркем, сұлу, ақылсыз, ақымақ) сөздерден бұл сөздерді айтып отырған адамның объективтілігі туралы әсер туады, яғни автор тек хабарлап отырған сияқты, ал періштедей, хор қызындай, мисыз, тауықтың миындай миы жоқ, есектің миын жеген сөздері автордың жақсы көруін және/немесе жек көруін бейнелі түрде беріп, оның сөйлесім (говорение) сәтіндегі эмоционалдық жағдайын көрсетіп тұр.

Бағалауыштық орыс тіл білімінде жан-жақты зерттеліп келеді (А.А.Ивин, Е.М.Вольф, Н.Д.Арутюнова, В.Н.Телия, Ю.Д.Апресян т.б.). Газет тіліндегі бағалауыштық лексика терминін қазақ тіл білімінде Н.Уәлиев, А.Алдашева, Б.Момынова, Г.Смағұлова, О.Бүркітов, Ф.Жақсыбаевалар еңбектерінде қолданған.

Тілдік құралдағы бағалауыштық компонент адам ойымен, санасымен тығыз байланысты. Кез келген бағада объектілі- субъектілі қатынас

болады. Бұл қатынас бағаның құрылымымен анықталады. Субъект бағалауыштық бірлік (единица) арқылы объектіге белгілі бір жағынан баға береді. Е.М.Вольф бағаны модальды құрылым ретінде танып, ашық немесе жасырын түрде келетін баға субъектісін (жеке тұлға немесе социум), баға объектісін (адам, зат немесе оқиға), бағалау элементін және бағалау шегін оны құрайтын элементтер ретінде көрсетеді [1,8]. А.А.Ивиннің айтуы бойынша, бағаның компоненттері - субъект, пән (предмет), характер, негіз (основание) [2, 21].

Қазақ газеттері лексикасын зерттеуші Б.Момынова бағалауыштық лексика туралы, оның әлеуметтілігі мен бағалауыштық лексика элементтерінің жүйесі туралы айта келіп, бағалаушы субъектінің үш түрлі қызметін көрсетеді:

- 1) бағалап отырған затты, процесті, құбылысты танып білу арқылы іске асатын танымдық функция;
- 2) өз тарапынан баға беру функциясы;
- 3) прагматикалық әрекетпен байланысты эмотивті-квалификативті функциясы [3, 133].

Ғалым сөздердің баға берудегі мүмкіндіктеріне қарай мағынаның аясында оң және/немесе теріс бағалауыштық қасиеті бар сөздерді актуалды бағалауыш сөздер, ал белгілі контексте жүйелі түрде қолданыла келе бағалауыштық сипат алатын сөздерді әлеуетті (потенциалды) бағалауыш сөздер деп атайды [2, 134].

Ф.Жақсыбаева езінің «Газет мәтінінің прагматикалық функциясы (Қазақ тілінде шығатын газет материалдары бойынша)» атты кандидаттық диссертациясында бағалауыштық лексиканы газет мәтінінде прагматикалық қызмет атқаратын макрокомпоненттердің бірі ретінде көрсетеді. Баға беруде прагматиканың маңызы зор. Газет тілінде қолданылатын бағалауыштық лексика әлеуметті, яғни қоғамдағы құндылықтар шкаласының өзгеруіне байланысты баға да өзгермелі сипатқа ие.

Бағалауыштық – қазақ тіл білімінде әлі де жан-жақты, терең зерттеуді күтіп тұрған күрделі категория. Біз өз жұмысымызда бағалауыштық тілдік қолданыстарды құрамына ашық (эксплицитті) немесе жасырын (имплицитті) түрде денотат немесе коннотат мағыналы бағалауыштық сема (оң/теріс) енген модальдық лексика-семантикалық құрылым ретінде қарастырамыз. Жұмыста коннотацияны коммуникативтік процесс кезінде қоршаған ортаны бағалауыштық тұрғыдан қабылдау мен бейнелеудің жемісі ретіндегі сез мағынасының экспрессивті компоненті деп танымыз, өйткені коннотацияның басты функциясы – прагматикамен тығыз байланысты әсер ету қызметі. Бағаның лексикалық мағынасы аксиологиялық полюстерді қарама-қарсы қоюға негізделеді.

Бағалауыштық лексиканы Л.А.Киселеваның терминімен прагмема деп атаймыз. Прагмемаға, негізінен, сөйлеу субъектісі психикасының көңіл-күй, жігер саласының құбылыстарын бейнелейтін бірліктер жатады, олар тиісінше адресат психикасының көңіл-күй, жігер саласына және осы

арқылы оның зияткерлік саласына оның мінезін реттеу мақсатында әсер етеді.

«Түркістан уәлаяты газетіндегі» бағалауыштық қолданыстардың семантикасында жалпы адамзат қауымына тән нормативтермен қоса қазақ халқының психологиясы, айналаны қабылдау мен пайымдаудың ұлттық-мәдени спецификасы мен ерекшеліктері айрықша білінеді.

Жеке сөздерде бағалауыштық мағына беру мүмкіндігі мол, әйтсе де бағалауыштық көбінесе синтаксистік тәсілмен беріледі.

«Түркістан уәлаяты газетіндегі» прагмемаларды үлкен **үш топқа** бөліп қарастырамыз.

а) Бірінші топты **психологиялық прагмемалар** құрайды. Бұған сенсорлық баға, яғни сезіну әрекетінен туындайтын әсерге байланысты баға беру прагмемалары жатады. Бұл топ прагмемалары бағаның объектісінен гөрі баға субъектісінің әсерін көрсетеді. Олар:

1) **Зияткерлік прагмемалар.** Бұл прагмемалардың рационалдық жағы басым, баға субъектісі психикалық немесе физикалық рецептор ретінде танылады. Баға көңіл, ерік, интуиция, қиял сияқты сезім қабілеттерінен өзге рационалдық таным қабілеті тұрғысынан беріледі: *жаман ақыл, оқымысты, қатты залал, ақылды патша қаным, есті адамдар, қатты қымбат, мұқату, ақымақ адамдар т.б.*

2) **Эмоционалды прагмемалар.** Баға бейнеленіп жатқан заттар мен оқиғалардың мәнін тікелей бастан кешіру, тура сезіну әсерінен туындайды: *келемеж қылу, бишара халық, бишара қатын, айран (қайран - автор) болу, күлкі қылу, нашар халық, сұмдықтары шығып жату, көңілі қарайып кетті, көңілі менен қуанып, екініп жылап жүр, қаңғырып жүр, жарықтықтар, масқара қылып, көңіліне тымақ жақты, сабаз т.б.).*

ә) Екінші топқа **этика-эстетикалық прагмемалар** енеді. Эстетикалық баға әсемдік сезім қажеттерінен туындайды. Этикалық баға белгілі этикалық нормалардың, адамгершілік заңдарының сақталуына бағытталса, эстетикалық бағаның моральдық жағы болмағанымен, ол да әсемдіктің белгілі критерийлерін басшылыққа ала отырып беріледі. Олар:

1) **Этикалық прагмемалар** (*әділдік, достылық, разылық, қазақтың жақсылары, обал, жала, батыр, қу алдамшы, үлгі болсын деп, бұзық іс, араздық, жақсылық, жаманшылық, көк, жанжал т.б.*).

2) **Эстетикалық прагмемалар** (*әдемі қыз, қыз-ақ, жылқы-ақ, әйбат көріну, таң қалу т.б.*).

б) Үшінші топты құрайтын прагмемалар адамның күнделікті іс-тәжірибесімен, қызығушылығымен тығыз байланысты. Бұлардың басты критерийлері - белгілі мақсатқа жетуге бағытталған физикалық немесе психикалық пайда көру, қандай да бір стандартқа сәйкес белгілі функцияның орындалуы. Олар:

1) **Утилитарлық прагмемалар** (*қиын іс, пайдалы, залал, дұрыст астықтың оңбағанлығы, қыстың қаттылығы, тымақ арзан, тез, тыныш, қымбатшылық, мақтау, құрмет қылу т.б.*)

2) Нормативті прагмемалар (*дұрыс емес іс, өтірік сөз, өлтіру, арқа тұтыну, абақтыға отыру, ұстауға салу, айып салу, әділ қылып тергеу, барымта, дұспандық айдауға жіберу, сенімсіз адамдар, әбігерлік, зорлық т.б.*).

«Түркістан уәлаяты газетіндегі» бағалауыштық лексиканы мұндай топтарға бөліп қарағанымыз, әрине, шартты нәрсе, өйткені бағалауыштық қазақ тіл білімінде әлі толық ашылып болмаған күрделі категория. Бағалауыштық мағына белгілі қоғамдағы қабылданған нормаларға тәуелді. Адамдардың дүниетанымы, әлеуметтік қызығушылығы мен ұғым-түсініктердің құндылығы өзгеріп отырған сайын баға да қалыптасып немесе өзгеріп отырады. Мысалы, Б.Момынова *дін* сөзінің қоғам өзгерісімен, адамдардың көзқарасының өзгеруімен байланысты әр кезеңде әртүрлі (оң, теріс) баға алғандығын көрсетеді [3, 134]. Бағалауды (мысалы, жақсы-жаман) түсіндіру үшін бағаланып отырған негіздің барлық компоненттерінің контекстік мағынасы есепке алынуы тиіс. Бағалауыштық көбіне сын есімдер арқылы беріледі десек, қандай заттар бағаланып тұрғанына байланысты сын есім әртүрлі ұғынылады (Мысалы, жақсы кітап және жақсы тамақ десек, олардың «жақсылығы» әр басқа критерийлермен анықталады).

Баға айтушы адаммен де тығыз байланысты. Баға адамның жеке көзқарасын білдіреді, ал адамдардың көзқарасы әртүрлі болатындығы белгілі нәрсе. Тілек, ықылас, қалауға байланысты туған баға борыш пен қажеттіліктен туған бағадан мүлде бөлек.

Сөздің бағалауыштық компоненті оның денотат бөлігінде (*зорлық, қымбатшылық, сұмдық*) немесе коннотат бөлігінде (*көңілі қараю, түлкі*) , сондай-ақ жасырын (имплицитті) түрде берілуі мүмкін. Жасырын түрде берілген баға арнайы әдістер көмегімен ашылады (сөздердің байланысы, модалдылық, контекст, трансформация т.б.).

«Түркістан уәлаяты газетіндегі» бағалауыштық категория осы көрсетілген сөз мағынасы берілуінің барлық түрінде көрініс табады.

Газеттегі сөздердің бағалауыштық мағынасы өте ауқымды және алуан түрлі. Біз бөлген классификацияда бағаның негізі, оның уәждемесі алға қойылды. Бағалауыштық мағына тек баға берушімен ғана емес, адресатпен де тығыз байланысты, өйткені бағалауыштық мағына алдымен әсер ету үшін жұмсалады.

Бағалауыш сөздер ұсыныс, әрекетке шақыру, ескерту, мақтау, даттау т.б. сияқты коммуникативтік мақсатты білдіреді, яғни нормалар жүйесін жасайды. Сөйтіп баға құрамына кез келген коммуникативтік актіге сәйкес коммуникативтік мақсат пен адресат факторы да кіреді. «Түркістан уәлаяты газетіндегі» сөздердің семантикасында әртүрлі бағалауыштық реңктің болуы қоғамдық-әлеуметтік, саяси жағдайлармен тығыз байланысты. Публицистикада құбылыс пен ұғым жай ғана бағаланбайды, баға әлеуметтік бағалауыштықпен ұштасып жатады. Газет лексикасы бағалауыштығының әлеуметтік сипатының өзіндік қырлары бар. Соның бірі басылымға материал жолдаушы адамдардың әлеуметтік құрамының әр түрлілігіне байланысты: арнаулы тілшілер, оқырман хаттары, түрлі

деңгейдегі қоғамдардың, ұйымдар мен сан салалы ұжымдардың газет жұмысына атсалысуы оның лексикасына нағыз әлеуметтік сипат береді. Екінші қыры – оқырман деңгейінің әртүрлі болуы, қабылдаушы аудиторияның ерекшеліктеріне қатысты. Осы екі қыры ескерілгенде газет тілдеріндегі әлеуметтік бағалаушылықтың қызметі жандана түсіп, толыққанды сипат алады.

Осы айтылғандарға сәйкес «Түркістан уәлаяты газетінің» әсер ету және баға беру қызметі аясында газет авторлары мен оның оқырмандарын әлеуметтік субъектілер ретінде анықтаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1 Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. -М.: Сов. энциклопедия, 1989. -232 с.
- 2 Ивин А.А. Основание логики оценок. –М.: Изд-во Моск. ун-та, 1970. -230 с.
- 3 Момынова Б. Газет лексикасы (жүйесі мен құрылымы). – Алматы: Арыс, 1999. -228 б.

2) Берілген тақырыптардың өзектілігін көрсетіңіз

1. Қазақ әліпбиінің латынға көшуінің басымдықтары мен өзектілігі
2. «Жеті жарғы» – қазақ заңдарының түп-негізі
3. Ұлттық ойындардың бала тәрбиесіндегі маңызы

2.3 Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттері

Енді зерттеу жұмысының келесі маңызды белігі – зерттеудің мақсатын анықтау мәселесіне көшейік. Кез келген жазбаша жұмысқа *ортақ мақсаттарға* тоқталайық:

1. Ақпарат беру – жазбаша жұмыстың ең жиі кездесетін мақсаттарының бірі. Жазбаша жұмысты ұсыну арқылы сіз қандай да бір оқиға немесе құбылыс туралы өз зерттеу нәтижелеріңізбен басқаларды таныстырасыз, осы оқиға немесе құбылыс турасында ақпарат бересіз. Мысалы, қалай бақытты болу керек, қалай ақша табу керек, қалай денсаулықты сақтау керек, өз бизнесіңді қалай ашу керек т.с.с. мәселелер туралы ақпараттық кітаптар жазып, белгілі әрі бай болған адамдарды жақсы білесіз. Олай болса, адамдарға ақпарат әрқашан керек.

2. Сендіру. Көптеген мәселелерге қатысты сіздің берік ұстанымдарыңыз, өзіндік көзқарастарыңыз болуы мүмкін. Сіз осы көзқарастарыңыз арқылы оқырманның ой-пікірін, ойлау жүйесін өзгертуге ұмтылуыңыз мүмкін. Мысалы, «Қазақстанның білім беру жүйесіндегі кептілділік» тақырыбын алған студент балабақшаларда шетел тілін

үйретуге үзілді-кесілді қарсы шығып, өз дәлелдемелерін келтіруі немесе «Экология және қауіпсіздік» тақырыбында зерттеу жұмысын жазған студент қала маңынан химиялық қалдықтар полигонын құру туралы қалалық мәслихат депутаттарының шешіміне қарсы дәйектерін ұсынуы мүмкін.

3. Өзіңді таныту. Пайымдау, эссе, шығарма сияқты жұмыс түрлері жазбаша еңбектің шығармашылық формаларына жатады. Авторлық «мен» ғылыми жоба, курстық, дипломдық жұмыс, диссертация сияқты ғылыми жазба жұмыстарда да көрініс табады. Бұлар қойылған мәселеге қатысты өзіндік тұжырым, оңтайлы ұсыныс, күтпеген шешім, сыни көзқарас, талас туғызатын пікір, шебер де бейнелі сөз қолданыс, т.б. болуы мүмкін.

Барлық жазба жұмыс түрлеріне ортақ осындай мақсаттармен қатар *нақты зерттеу жұмысының нақты бір мақсаты болуы тиіс.*

Қандай тақырыпты таңдасаңыз да, не туралы жазсаңыз да, қандай да бір *нақты мақсатты* ұстанғаныңыз дұрыс. Не үшін жазатыныңызды өзіңіз білмесеңіз, оқырманыңыздың білуі де екіталай. Жақсы баға алу немесе бастықтың тапсырмасын уақытылы орындау жазбаша жұмысты жазуға мәжбүрлеген факті болғанымен, бұлар жазбаша жұмысты орындаудың нақты мақсаты болып табылмайды. Зерттеу жұмысының *нақты мақсаты* зерттеудің басты мәселесін анықтау кезінде қойылатын «Осы жұмысты жазудан мен өзім не күтемін және менің оқырманым не күтеді?» деген сұраққа жауап іздеуден туындайды. Нақты мақсат жазбаша жұмыста баяндалатын жағдайға байланысты болады. Мысалы, «Экология» пәнінен рефератта көліктердің қала экологиясына келтіретін зардаптарын зерттеуіңіз мүмкін, «Құқық негіздері» пәнінен алғашқы қазақ заңдарының қазіргі заңнамамызда көрініс табуы туралы мақала жазуыңыз мүмкін, «Қазақ тілі» пәнінен латын жазуын енгізудің басымдықтары туралы мақалаға пікір жазуыңыз мүмкін. Олай болса, нақты мақсатыңыз осы ситуациялармен, оқиғалармен, пікірлермен байланысты анықталады. Зерттеу жұмысының *нақты мақсаты* бірнешеу емес, **біреу ғана** болады. Нақты мақсаттың болуы жазба жұмысын жазудың әр кезеңінде ез септігін тигізеді. Нақты мақсат зерттеу жұмысының аудиториясын анықтауға, керекті материалды іріктеуге, зерттеудің тілі мен стилін таңдауға көмектеседі.

Зерттеушілердің кебі зерттеудің мақсатын керсету үшін ғылыми жұмыс атауын сәл кеңейтіп, қайталап береді. Мысалы, **«Әлеуметтік желілердің қазіргі жастардың дүниетанымына тигізетін әсері»** тақырыбына жазылған ғылыми жобаның мақсатын «әлеуметтік желілердің қазіргі жастардың дүниетанымына тигізетін жағымды (жағымсыз) әсерін анықтау (талдау)» деп керсету дұрыс емес.

Зерттеудің мақсатын жазу дегеніміз – зерттеу жұмысының алғашқы кезеңінде айқындалған зерттеу мәселесін қысқа, нақты, түсінікті

сөйлеммен беру деген сез. Бұған үйрету мүмкін емес, бұл қабілет нақты, практикалық жұмыс жасау кезінде пайда болады. Пайда болмаса да, соған ұмтылу қажет.

Жұмыстың мақсаты айқындалған соң, сол мақсатқа жету жолындағы **міндеттер** көрсетіледі. Мақсат – **біреу**, ал міндет **бірнешеу** болады. Міндеттер зерттеу мақсатын шығармашылық тұрғыдан нақтылаудан туындайды. Мақсат бірнеше міндеттен тұрады, бұл міндеттер, біріншіден, жұмыстың негізгі мазмұндық бөліктерін анықтайды, екіншіден, барынша нақты және орындалатын сипатта құралады. Міндеттер зерттеу нысанын мазмұндық тұрғыда ашуға көмектеседі және басты зерттеу болжамдарына апаратын жол болып табылады.

Практикалық тапсырма

1) Жоғарыда берілген «Түркістан уәлаяты газетіндегі» бағалауыштық лексика» атты мақаланың **мақсаты** мен **міндеттерін** анықтаңыз.

2) Темендегі мақала тақырыптарының **мақсаты** мен **міндеттерін** айқындаңыз.

1. Қазақ әліпбиінің латынға көшуінің басымдықтары мен өзектілігі
2. «Жеті жарғы» – қазақ заңдарының түп-негізі
3. Ұлттық ойындардың бала тәрбиесіндегі маңызы

2.4 Зерттеу жұмысының тақырыбын анықтау

Жазбаша жұмыс – студенттің оқу, білім алу әрекетінің басты түрлерінің бірі. Оған қоса әрекеттің бұл түрі – сіздің болашақ маман ретіндегі кәсіби құзыреттеріңізді құрайтын міндетті компоненттердің бірі. Өз бетіңізше жазбаша жұмыс (ғылыми мәтін) құрастыру кезінде туындайтын қиындықтардың бірі – **зерттеу тақырыбы мен оның шегін анықтау.**

Тақырып таңдауда сіздің тақырыптың ашылу дәрежесі мен мәтін мазмұны ерекшеліктерін жазба жұмыстың мақсаты және басты мәселесімен қаншалықты байланыстыра алғаныңыз байқалуы тиіс. Зерттеу тақырыбын анықтау мен оның шегін айқындау кезінде неліктен осы мәселелерге назар аударуыңыз қажет?

Кейбіріңіз мектепте оқып жүрген кезде пәндер бойынша ғылыми жобалар орындаған боларсыз. Мектепте ғылыми жұмыс тақырыбын, мақсатын, міндеттерін, көлемін, әдетте, мұғалім анықтап береді де, оқушы тақырыпты саналы және мақсатты түрде емес, көбінесе, интуитивті

тұрғыда жазып шығады. Ал жоғары оқу орнында студенттің ғылыми жұмыс тақырыбы мен мақсатын езі таңдауына ерік беріледі. Студент жазбаша жұмыстың тақырыбын қалайша нақтылайтынын, мақсатын қалай анықтайтынын өзі шешеді. Жазбаша жұмыс тақырыбының шегі барынша айқын, өзі неғұрлым нақты болса, ғылыми мәтіннің әсері де, нәтижелігі де соғұрлым жақсы болады.

Егер тақырыпты өзіңіз таңдайтын болсаңыз, барынша нақты, зерттеу ауқымы тар тақырыпты таңдаңыз немесе берілген тақырып ауқымын тарылтып қарауға тырысыңыз. Мысалы, **«М.Әуезов шығармаларындағы фразеологизмдер»** атты тақырыптың ауқымы өте кең. М.Әуезовтің шығармалары да көп, оларда қолданылатын фразеологизмдер де көп. Мұндай тақырыпты алмауға тырысыңыз немесе тақырып аясын тарылтыңыз. Мәселен, **«М.Әуезов шығармаларындағы құрамында сан атауы бар фразеологизмдер»** немесе **«М.Әуезов шығармаларындағы фразеологизмдер («Көксерек» әңгімесі бойынша)»** деп алсаңыз, зерттеуіңіздің аумағы тарылады, жинайтын зерттеу материалыңыз нақтыланады және жұмысыңыздың нәтижелігі де артады.

Тағы бір мысал. Сіз жұмыссыздық мәселесін зерттегіңіз келеді делік. Бұл мәселеде, біріншіден, аумақтық шекті анықтап алу керек. Әңгіме бүкіл Қазақстандағы жұмыссыздық туралы ма немесе нақты қаладағы, не белгілі бір аудандағы жұмыссыздық жайында ма? Екіншіден, хронологиялық шектеулер қажет. Сіз адамзат тарихындағы жұмыссыздық мәселесін зерттейтін шығарсыз, сондықтан нақты кезеңді анықтау керек. Соңғы бес немесе он жылды қарастырғыңыз келетін болар? Бұдан соң зерттелетін топты белгілеп алған дұрыс. Сізді тек ресми түрде тіркелген жұмыссыздар ғана қызықтыра ма, әлде жұмыстан қысқартылған, жұмыс орны алыс немесе ақшасы аз болғандықтан, жұмыссыз отырған т.б. жұмыссыздар ма? Сіздің респондентіңіздің қатарына іліну үшін адам қанша уақыт жұмыссыз болуы тиіс?

Осының бәрі зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттерінен туындайды. Зерттеуіңізге кірмейтін құбылыстарды бірден шығарып тастаған жөн. Бұл туралы зерттеуіңіздің кіріспесінде нақты айту керек. Өзіңіз үшін анық, айқын болып тұрған мәселе басқаларға айтпай-ақ түсінікті болады деген ойдан аулақ болыңыз.

Кейбір жас зерттеушілер зерттеу мәселесінің аясын жинақталатын материалдың санымен, көлемімен, мазмұнымен байланыстыруды жоспарлайды. Мұндай ойдан бірден бас тартқан дұрыс, себебі сізге берілген немесе сіз таңдаған зерттеу тақырыбы (атауы) алдын ала бекітіліп қойылады, оны өзгерту, әдетте, мүмкін болмайды.

Осы жерде әңгіме **зерттеу жұмысының тақырыбы (атауы)** туралы болмақ. Қазақстанның оқу орындарында ғылыми-зерттеу жұмыстарының (ғылыми жоба, курстық, дипломдық жұмыстар, магистрлік, докторлық диссертациялар) тақырыптары белгілі кафедра тарапынан, ғылыми жетекші тарапынан ұсынылатын дәстүр қалыптасқан, яғни ұсынылған

бірнеше тақырып ішінен өзіңіз ұнағанын таңдайсыз да, сол тақырыппен әрі қарай жұмыс жасайсыз. Кей жағдайда зерттеу тақырыбын өзіңіз ұсынасыз, жетекшіні өзіңіз таңдайсыз немесе берілген тақырыптарға өзгерістер (нақтылау) енгізетін жағдайлар болады. Сіздің тақырыбыңыз, ғылыми жетекшіңіз хаттама түрінде бекітіліп қойылады, әдетте, оны өзгерту қиын немесе тіпті мүмкін болмайтынын жоғарыда айтқан болатынбыз.

Ғылыми жұмыс тақырыбын анықтау кезінде зерттеушілердің көбі қолданатын **миға шабуыл тәсілін** айта кетейік. Бұл тәсіл **сыни ойлауды** қалыптастыру, үйрету, үйрену кезінде жиі қолданылады. Таза парақ алып, ойыңызға келген тақырыптардың бәрін жаза беріңіз, жаза беріңіз. Қалай болғанда да, он шақты тақырыптан артық ойлап таба алмайсыз. Тізіміңізге үстірт көз жүгіртсеңіз, бес-алты тақырыптың мүлдем сәйкессіздігін байқайсыз, оларды сызып тастаңыз. Бұдан кейін сәл ойланып, қалған тақырыптарды зерттеу жұмысыңыздың басты мәселесімен, жинаған материалыңызбен қатар қойып, салыстырып көріңіз. Қорытындысында екі немесе үш тақырып қалады. Осы кезде оқытушыңызбен, ғылыми жетекшіңізбен ақылдасқаныңыз дұрыс. Ол сіз көрсеткен қысқа тізімнің ішінен нақты тақырыпты таңдауға, нақтылауға көмектеседі. Жұмыс тақырыбына қатысты мұндай ой-толғамдар зерттеуіңізде не туралы жазатыныңызды, нақты мақсатыңызды анықтауға үлкен көмек көрсетеді.

Есте сақтаңыз!

Жұмыстың атауына (тақырыбы) қойылатын басты талаптар мынадай: жұмыстың атауы формалық тұрғыдан анық, библиографиялық тұрғыдан дәл, мазмұндық тұрғыдан түсінікті, қысқа және стильдік тұрғыдан тілдік нормаға сәйкес болуы тиіс.

Енді жоғарыда айтылған талаптарға жеке тоқталайық. Формалық тұрғыдан анық деп отырғанымыз, жұмыстың атауы автордың өзіне ғана немесе оның жақындарына, шағын ғылыми қауымдастыққа ғана түсінікті сөздер мен сөз тіркестерінен, фразалардан құралмауы тиіс. Мысалы, **«Іс-әрекеттік анықсыз көптік пен анықсыз аздықтың функционалды-семантикалық өрісінің берілуі жолдары»** деген тақырыпты осы мақаланың авторынан басқа адам түсінбеуі әбден мүмкін.

Библиографиялық тұрғыдан дәл деп отырғанымыз – сәл қиындау талап. Жұмыстың атауында сіздің зерттеуіңіздің сипатын, бағытын көрсететін **тірек сөз** болуы тиіс. Бұл арқылы, біріншіден, жұмыс атауын оқыған адамдар әңгіме не туралы болатынын шамамен түсінеді. Екіншіден, сіздің жұмысыңызды кітапхана немесе басқа да қорға енгізетін адамдардың библиографиялық қызметін жеңілдетесіз. Осылайша сіздің жұмысыңызбен танысқысы келетін адамның еңбекті оңай тауып алуына көмектесесіз. Айталық, сіз жұмысыңызды **«Дағдарыстан шығу жолдары»** немесе **«Жас отбасылардың мәселелері»** сияқты

таптаурын атаумен атасаңыз, кітапханашылардың, библиографтардың жұмысын қиындатасыз. Олар жұмысты каталогтің қай бөлігіне орналастыруды білмей дағдарарды немесе сіздің жұмысыңызды қызыққан адам таба алмайтын жерге қоюы мүмкін. Сол себепті бірінші тақырыптың атауына «экономикалық», «әлеуметтік», ал екінші тақырып атауына «жұмыссыз», «тұрғын жайы жоқ» немесе «көпбалалы» сияқты сөздерді қоссаңыз, жұмысыңыз тиісті библиографиялық көрсеткішке енеді әрі тақырып аты мазмұндық тұрғыдан түсінікті болады. Сол сияқты «Қазақ тілі және аударма мәселелері», «Қазіргі қоғам талабы – мемлекеттік тілді білу», «Абай – қазақ халқының ұлы ақыны» сияқты тақырыптар да сәтсіз таңдалған тақырыптар қатарына жатады.

Соңғы талап – тақырыптың тілдің стильдік нормасына сай құрылуы, яғни атауда бірдей сөз тұлғасының қайталанбауы, изафеттік тіркестердің дұрыс құрылуы, сөздер мен сөз тіркестері грамматикалық заңдылыққа сәйкес байланысуы тиіс. Бұл айтылғандарға зерттеу жұмысының тілін талдау кезінде қайта ораламыз.

Практикалық тапсырма.

1. Оқытушы мен студент арасындағы тақырып таңдау туралы диалогпен танысыңыз. Әңгімені қалай аяқтар едіңіз? Неге?

Оқытушы: Қандай тақырыпты таңдадыңыз?

Студент: Университеттегі академиялық адалдық туралы жазғым келеді.

Оқытушы: Неліктен дәл осы тақырыпты таңдадыңыз?

Студент: Бақылау жұмыстары, емтихан кезінде тапсырманы өзі орындаған студент төмен, ал көшірген студент жоғары баға алып жататыны жасырын емес. Студенттердің барлығы академиялық адалдықты сақтау керек екенін біледі, бірақ бұл тәртіп жиі бұзылады. Неге?

Оқытушы: Бұны білу сізге не үшін қажет?

Студент: Академиялық адалдық қағидатының сақталмауы біздің университетте нормаға айналып кете ме деп қорқамын. Олай болса, студент оқу бітіргеннен кейінгі ересек өмірінде да осылай жасауы мүмкін ғой.

Оқытушы: Сонда сіз мына сұрақтардың қайсысына жауап іздегіңіз келеді? Академиялық адалдық деген не? Академиялық адалдық қағидаттарын тиімді енгізудің жолдары қандай? Студенттердің академиялық адалдық қағидаттарын бұзуының себептері қандай?

Студент: ..., себебі

2) Сәтсіз құрылған тақырыптарды көрсетіңіз, ойыңызды дәлелдеңіз, өз нұсқаңызды ұсыныңыз.

«Мемлекет пен діннің арақатынасы»

«Лаңкестікпен күрес»

«Халықаралық келісімшарттардың рөлі»

«Жайсаңбек Молдағалиевтің шығармашылық жолы»

«Мемлекет имиджін қалыптастырудың кейбір мәселелері»

«Ә.Нұрпейісов шығармаларындағы концепт аясы»

«Италияның Орта Азия елдерімен екіжақты келісімдері»

«Шанхай ынтымақтастық ұйымы үшінші мыңжылдықта пайда болған ең жас өңірлік халықаралық ұйымдардың бірі ретінде»

3) Мына тақырып атауларын қос нүкте, жақша белгілерін пайдаланып, қысқартыңыз

а) «Араб, иврит тілдеріне ортақ діни және классикалық есімдердің ағылшын антропонимдерінің қорында алатын орны мен олардың қазақ антропонимдерінің қатарындағы көрінісі»

ә) «Әлемдік сараптамалық талдау орталықтарының рейтингіне салыстырмалы талдау жүргізу негізіндегі сараптамалық талдау орталықтарының бүгінгі даму үрдісі»

2.5 Зерттеу жұмысының жоспарын құру

Стильдік норманың сақталуы зерттеу жұмысының жоспарын құру кезінде де маңызды болып саналады. Жалпы зерттеу жұмысының алдында жоспар құру қажет пе? «Мен жоспарсыз жұмыс жасаймын, ең бастысы, шабыт келсе болды, жаза беремін, жоспарды кейін құрамын» деушілер бар. Әр адам әртүрлі жұмыс жасайтыны белгілі, дегенмен кез келген жұмысты бастамас бұрын оның жалпы құрылымы (әсіресе, әңгіме академиялық мәтін туралы болса) ойластырылғаны дұрыс. Біздің жеке тәжірибеміз, ғылыми жетекшілік тәжірибеміз, жалпы ғылыми-зерттеу жұмысымен айналысқан көпшіліктің тәжірибесі көрсеткеніндей, зерттеу жұмысының алдын ала жоспары жасалып, құрылымы анықталғаны дұрыс. Оның үстіне, жоспар барынша жан-жақты, толық, күрделі болғаны жөн. Әрине, жұмыс барысында жоспар өзгеруі, тіпті, бірнеше рет өзгеруі мүмкін, бірақ жоспар болуы тиіс. Жақсы ойластырылған, құрылымды, қарапайым емес, күрделі жоспардың болуы – сәтті жұмыстың жартысы. Жоспар

сізге зерттеудің материалын жинақтауға (артық материал қарамайсыз, тек жоспарыңызға сәйкес материал іздейсіз), мақсат-міндеттеріңізді нақтылауға, қорғауға ұсынылатын тұжырымдарыңызды анықтауға көмектеседі. Мысалы, **«Киелі сандардың ұлттық дүниетанымдағы рөлі»** атты тақырыпқа жоспар құрмай, бірден осы тақырыпқа қатысты мол материал жинап алған студент кейін материалын жұмыстың берілген көлеміне сыйдыра алмай, материалдарының жартысынан астамын пайдалана алмай қалды, яғни еңбегі босқа кетті. Ал дәл осы тақырыпқа қатысты жоспар құрып, зерттеу мәселесінің шегін анықтап алған студент тек **«7»** және **«13»** сандарына ғана қатысты материал жинап, жұмысын сәтті қорғап шықты.

Жоспар – кітапта (рефератта, мақалада т.б.) берілген негізгі тақырыптардың қысқаша тізімі. Жоспар мәтін мен негізгі ойдың тақырыбына сәйкес болуы тиіс. Жоспардың бөлімдері дәл, айқын болуы керек. Жоспарда мәтінде қарастырылатын мәселелер ғана атап көрсетіледі. Жоспардың негізгі бөлімдері мақсатты, жүйелі болуы қажет.

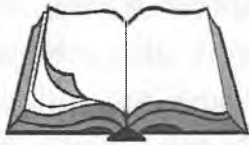
Жоспар тілдік ресімделуі жағынан сұрақ-жауап, тақырыптық, тезистік болып бөлінеді. Құрылымы бойынша жоспарлар **жай** және **күрделі** болады.

Сұрақ-жауап, тақырыптық және тезистік жоспарлардың негізгі ерекшеліктері:

1) Сұраулы сөйлемдер түріндегі жоспар мәтінде берілген негізгі мәліметті іздеуге бағытталған. Сұрақтарға берілген толық жауаптар мәтіндегі негізгі мәліметті қамтиды және тезистер түрінде жоспарға сәйкес болып тұрады.

2) Тезистер түріндегі жоспарда әр бөлім мәтіннің бөлігіне сәйкес келетін негізгі мәліметті ашатын сөйлем ретінде көрсетіледі. Сұраулы сөйлемдер мен тезистер түріндегі жоспарлар дайын мәтіннің жоспарын құру керек болған жағдайда қолданылады.

3) Тақырыптық сөйлемдер түріндегі жоспарда мәтінде айтылатын негізгі мәселелер атап көрсетіледі. Жоспардың бұл түрі сөз сөйлеуге дайындалған кезде немесе негізгі мәселелерді белгілеуде пайдаланылады.

Жоспар (мазмұны) құру үлгісі

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ	3
1 ҚОЖА АХМЕТ ЯССАУИ МЕН ОНЫҢ ІЛІМІНІҢ ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫ ТАРИХЫНДАҒЫ ОРНЫ	4
1.1 Яссауи ілімінің зерттелу тарихы	4
1.2 Яссауи хәл іліміндегі философиялық ойлар	1
2 ЯССАУИ ІЛІМІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ ДӘСТҮР МЕН ДІН САБАҚТАСТЫҒЫ	8
2.1 «Диуани хикмет» пен халық дәстүрінің ұштасуы	8
2.2 Яссауи дәстүрі – қазақ дәстүрімен үйлесім тапқан рухани құбылыс.	10
ҚОРЫТЫНДЫ	12
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ	13
ҚОСЫМША	14

Практикалық тапсырма

1) Төмендегі ғылыми жоба тақырыптарына жоспар құрыңыз

1. Интернет желісі қарым-қатынасындағы тіл мәдениеті.
2. Қазақ тіліндегі өлшем (ұзындық, келем, салмақ, уақыт) мағыналы фразеологизмдердің ұлттық-танымдық ерекшеліктері.
3. Абай шығармалары тілінің танымдық-философиялық мәні
4. Қожа Ахмет Яссауи іліміндегі әдет-ғұрып лексикасы

2) Өз ғылыми жобаңыздың жоспарын құрыңыз.

2.6 Зерттеу жұмысының материалын жинау

Енді зерттеудің **материалын жинау** жұмысына келейік. Материал ретінде зерттеу мәселесімен байланысты деректер, идеялар, мысалдар, бақылау нәтижелері және т.б. түсініледі. Зерттеу тақырыбына қатысты белгілі қор жинақталмаса, жазбаша жұмысыңыз ғылыми жақтан шынайы, дәл емес, құр сөзге құрылған, қызықсыз еңбек болып шығады. Ақпарат жинауға жіберілген уақытыңызды босқа кеткен уақыт деп есептемеңіз. Алдын ала жасалған жоспарыңызға сәйкес жиналған материалыңыз неғұрлым көп болса, жұмысыңыз соғұрлым ғылыми тұрғыдан дәйекті, дәлелді еңбек болады.

Ақпарат жинауды кітапханадан, өзге де электронды қорлардан бастаған дұрыс. Сіз жаңадан Америка ашып жатқан жоқсыз, сіздің зерттеу мәселеңіз бұрын-соңды, сізге дейін де жанама, ішінара түрде болса да, басқа авторлардың еңбектерінде сөз болмауы мүмкін емес. Олай болса, сізге дейін осы мәселе турасында зерттеулер жүргізген, сіздің зерттеу мәселеңізге ұқсас тақырып бойынша еңбек жазған адамдардың жұмыстарымен танысуыңыз міндетті. Ең алдымен, кітапхананың каталогімен (карточкалық немесе компьютерлік) танысыңыз. Каталогте көрсетілген әдебиеттерді жинап алып, қайсысын толық оқып шығасыз, қайсысын тек қарап шығатыныңызды анықтаңыз. Бұл үшін кітаптың аңдатпасын, мазмұнын, түрлі тараулардан бірнеше абзацтар, пайдаланылған әдебиеттерін қарап шығыңыз. Бұдан соң барлық дереккөзді:

а) сізге қажет, яғни тақырыбыңызға жақын; белгілі мамандар мойындаған; сізге керекті тараулары бар; анық, түсінікті тілмен жазылғанын;

ә) қажет емес деп екі топқа бөліңіз. Әр дереккөзді 10-15 минут шолып шығыңыз: әр тараудың бірінші және соңғы абзацын, мақала болса, кіріспесі мен қорытындысын, әр параграфтың негізгі мағыналық бөлігін (сөйлемін) оқыңыз. Қайтадан толық, мұқият оқып шығып, қажет жерлерді стикермен, жапсырма қағазбен белгілеп қойыңыз. Интернет қорындағы материалмен де осы ретпен жұмыс жасаңыз. Керекті ақпараттың сайты, сайт қашан соңғы рет жаңартылғанын толық жазып алыңыз, ол пайдаланылған әдебиет тізімін ресімдеген кезде қажет болады.

Қажетті дереккөзді жинап алған соң, сол материалдар бойынша жазбалар, карточкалар жасап алған жөн. Бұл арқылы сіз:

- зерттеу пәні туралы базалық деректер, фактілер табасыз;
- басқа авторлардың көзқарастары және аргументтерімен танысасыз;

- өзіңіздің көзқарасыңызды немесе идеяңызды қолдайтын немесе оған қарсы дәйектемелер табасыз;
- осы арқылы өзіңізде жаңа идеялар туындағанын байқайсыз;
- сіздің жұмысыңыз үшін пайдалы болуы мүмкін сұрақтарды, мәселелерді жинайсыз.

Осы жерде басты ескерте кететін жағдай мынау: жазбалар жасау кезінде міндетті түрде дереккөз туралы ақпаратты жазып алу қажет, себебі кейін оны дәйексөз ретінде қолданасыз немесе сілтеме жасайсыз, не басқаша түрде пайдаланасыз. Ол, әдетте, мынадай түрде жасалады: *«Тәмсіл сөздерге белгілі бір аңыз, ертегі, тарихи оқиғаға байланысты шығарылған астарлы мағынасы бар тілдік бірліктерді жатқызамыз»*. Б.Б. Динаева. *Қазақ мақал-мәтелдерінің прагма-когнитивтік аспектісі. Монография. – Астана, 2013. 31-б. Барлығы 218 бет*». Егер мұны жасамасаңыз, плагиатпен айналысқан боласыз.

Практикалық тапсырма

1) «Қазақ тіліндегі өлшем (ұзындық, көлем, салмақ, уақыт) мағыналы фразеологизмдердің ұлттық танымдық ерекшеліктері» тақырыбына «Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігінен» тілдік материалдар жинап, карточка құрастырыңыз.

2-тақырып бойынша бақылау сұрақтары

1. Ғылыми-зерттеу жұмысының мақсаты қалай анықталады?
2. Ғылыми жұмыс тақырыбын таңдау кезінде нені басшылыққа алу керек?
3. Ғылыми жұмыстың міндеттері қалай анықталады?
4. Ғылыми тақырыптың өзектілігі деген не?
5. Жоспар құрудың маңыздылығын түсіндіріңіз.
6. Ғылыми жұмысқа материал жинау не үшін қажет?
7. Материал жинауды неден бастаған дұрыс? Неге?

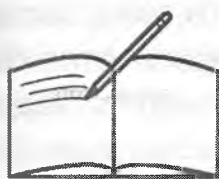
Студенттің өздік жұмысына (СӨЖ) тапсырма

«Интернеттен төмендегі тақырыптар бойынша ғылыми журналдарда, конференция материалдары жинақтарында соңғы 5 жылда жарық көрген материалдарды (ғылыми мақала, баяндама) жинақтап, тақырыптың өзектілігін жазыңыз:

1. Қазақ хандығының құрылғанына 550 жыл.
2. Латын әліпбиіне көшудің басымдықтары.
3. Көптілділік – бүгінгі күннің талабы.

3-тақырып. ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСЫНЫҢ ЖАЗЫЛУЫ МЕН РЕСІМДЕЛУ ТӘРТІБІ

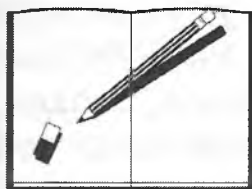
3.1 Зерттеу жұмысының кіріспе және қорытынды бөлімінде не жазу керек?

Зерттеу тақырыбыңызды, басты мәселеңізді анықтап, жоспар құрып, материал жинақтап алдыңыз. Енді жұмыстың өзін жазуға көшейік. Негізгі мәтінді кіріспе бөлімнен бастайсыз. Кіріспе сіздің зерттеуіңіздің бағдарламасы іспетті болады, яғни бұл бөлімде зерттеу тақырыбының өзектілігі, тақырып аясының шегі, зерттеудің басты мәселесі, мақсаты мен міндеттері, қорғауға ұсынылатын тұжырымдарыңыз, ғылыми жаңалығыңыз, зерттеу жұмысында қолданылған ғылыми әдістер, еңбектің теориялық және практикалық құндылығы, зерттеудің сынақтан өтуі (егер болса), күтілетін нәтижелер, жұмыстың құрылымы жазылады.

Қорытынды бөлімде зерттеудің негізгі бөлімінде айтылған ойлардың жиынтық тұжырымдары көрсетілуі тиіс, яғни осы жұмысты орындау барысында қандай нәтижелерге қол жеткіздіңіз, нені дәлелдедіңіз, сіздің ойыңызша, қандай пікір оң, қай пікір теріс, оған қалай көз жеткіздіңіз, дәйектемелеріңіз қандай және т.б. сұрақтарға жауап беруіңіз керек. Жалпы тұжырымдар мен шешімдерден кейін сіз зерттеу жазып отырған саланың болашақтағы даму жолдарын көрсетуіңізге болады.

3.2 Зерттеудің негізгі бөлімінде не жазу керек?

Әңгіме кез келген ғылыми мәтіннің негізгі бөлімін жазу кезінде ұстанатын стандартты ережелер туралы болмақ. Бұл жерде ең басты ереже мынадай: Әрбір жазбаша мәтін құрылымы «тезис – аргумент» байланысына бағынуы тиіс. Жұмысыңыз теориялық немесе эмпирикалық екендігіне байланысты бұл ереже өртүрлі жолмен іске асырылуы мүмкін. Мысалы, қандай да бір әдеби, тілдік, ғылыми дереккөздерге негізделген теориялық жұмысты алайық. Мұндай тақырыпты дереккөздерге қысқаша, бірақ барынша толық шолу жасаумен бастауға болады. Бұл арқылы сіз өзіңізге дейінгі ғылыми тәжірибені, ғылыми дәстүрді, осы тақырып немесе осыған ұқсас, жанама тақырып бойынша сізге дейінгі зерттеушілерді керсетіп қана қоймай, бұл ғылыми көзқарастар мен олардың авторларын білетіндігіңізді де байқатасыз, сонымен қатар оқырманды зерттеу тақырыбына кірістіресіз.

Бұдан соң зерттеуіңізде қойылған мәселені түсіндіретін қандай да бір идея немесе тұжырым, тезис беріледі. Бұл идея өзіңіздікі болуы мүмкін немесе сіз өз түсіндіруіңізбен ұсынған басқа адамның идеясы болуы мүмкін. Осындай идея ұсынғаннан кейін, мәтіннің басты бөлігі – аргументтерге көшесіз. Аргумент ретінде қандай да бір мысалдарды көптеп беру барлық жағдайда дұрыс бола бермейді. Мысалдарды жалпы ережелердің, көзқарастардың керінісі ретінде немесе құрғақ логикалық, теориялық тұжырымдарды жандандыру үшін қолдануға болады. Әрине, мысал ретінде заңнамалық құжаттар келтірілетін болса, әңгіме басқа, себебі бұл мысалдар бұлжымас ереже ретінде дәлелдеуді қажет етпейтін мысал бола алады. Мұндай ережені барлық ғылыми зерттеулерде қолдануға келе бермейді. Олай болса, аргумент қалай құрылуы керек?

Аргумент келтірудің көптеген жұмысқа тән әдісі мынадай: жұмыста қандай да бір автордың (немесе авторлардың) ғылыми көзқарастары, тұжырымдары талданады. Мысалы, белгілі ғалым қандай да бір ғылыми мәселені табысты шешті. Айталық, ғалым Ө.Айтбаев осы кезге дейін жүйеленбеген қазақ терминологиясының қалыптасу кезеңдерін жүйелеп көрсетіп берді. Осы автордың зерттеулерінің негізінде оның тұжырымдары терминологиялық тұрғыдан сауатты, жан-жақты түрде сіз қарастырып отырған көзқарас, ұстаным тұрғысынан талданады. Бұдан кейін аталған ғалым сөз болып отырған мәселені шешті. Біздің мысалымызда Ө.Айтбаев қазақ терминологиясының зерттелуіне жаңа дерек қосты деген шешім келтіресіз. Олай болса, сіз де өз жұмысыңыздың міндетін орындадыңыз. Сырт қарағанда бәрі дұрыс сияқты көрінгенімен, зерттеу жұмысында жетіспейтін нәрсе бар, ол – мәселеге деген сыни көзқарас.

Бұл жағдайда сіз қандай да бір ғалымның (ғалымдардың) теориялық тұжырымдарын баяндап беріп отырсыз. Бұл, әрине, дұрыс, бірақ жұмысыңыз тек реферат сипатында ғана қалып отыр. Кез келген ғылыми жобада реферат элементі болуы тиіс, алайда кәсіби жұмыс үшін бұл жеткіліксіз. Сіздің мәтініңізде келтірілген ұстанымдарға қатысты сыни баға болуы міндетті. Сыни аргументсіз жақсы жұмыс шықпайды. Сыни аргументті түрлі тәсілдер арқылы беруге болады. Мысалы, түрлі авторлардың көзқарастарын қарама- қарсы қойып, екі көзқарасты салыстыру арқылы өз ұстанымыңызды көрсетуге болады. Келесі тәсіл – мүлде басқаша. Сыни аргументті бірінші жақтан беріп, өз тұжырымдарыңызды теориялық дәйектемелер арқылы дәлелдеп беруге болады.

Егер сіздің зерттеуіңіз эмпирикалық сипаттағы жұмыс болса, құрылымы сәл өзгереді. Алдымен, зерттеу тақырыбыңызға байланысты қандай да бір тезис ұсынылады. Кейін қолданылған деректердің сипатын ашатын әдістемелік бөлік жазылуы тиіс. Соңында эмпирикалық зерттеу нәтижелері талданады. Мысалы, сіз **«Қазіргі жастардың құндылықтар жүйесіндегі махаббат/ақша ұғымдарының орны»** деген тақырыпта

ғылыми жоба орындамақшысыз. Алдымен, қазіргі жастардың құндылықтар жүйесінде махаббат (не ақша) ұғымы бірінші орында екендігі жөнінде дәлелдемелері бар тұжырым, тезис бересіз. Сіздің жұмысыңыз, негізінен, эмпирикалық зерттеу нәтижелеріне құрылуы мүмкін. Сондықтан жүргізген практикалық жұмысыңыз туралы (сауалнама, бақылау, сынақ), оны не үшін қолданғаныңыз туралы жазып, кейін алған нәтижелеріңіз бастапқы тезисіңізді, тұжырымыңызды дәлелдеді де, дәлелдемеді ме, қорытындысы қандай болды, ол арқылы қандай тұжырымға келдіңіз т.с.с сұрақтардың жауабы берілгені жөн. Осы жерде мынаны ескерген жөн: өз позицияңызды, тезисіңізді, тұжырымыңызды міндетті түрде дәлелдейтін жекелеген фактілерді, әдейі жиналған мысалдарды келтіру сіздің жұмысыңызға эмпирикалық сипат бермейді. Эмпирикалық зерттеу деректер жинау оларды талдаудан құралады. Ғылыми жұмыста барлық жағдайда эмпирикалық элемент болуы міндетті емес. Жұмыс таза тілдік, әдеби дереккөздерге ғана құрылуы мүмкін, дегенмен жұмысқа эмпирикалық талдаулар енгізілсе, еңбектің құндылығы арта түсетіндігі анық.

Ғылыми тақырыппен жұмыс жасау кезінде студенттер «*тақырыпты қазіргі заманмен, қазіргі заманғы мәселелермен байланыстыру міндетті ме?*» деген сұрақты жиі қояды. Мұндай талап қойылмайды. Әрине, зерттеуіңізді қазіргі күнмен сәл болса да, байланыстыра алсаңыз, сіз сөз қылып отырған теориялардың бүгінгі күнге қандай да бір қатысы барын көрсете алсаңыз, оқырманның қызығушылығы артуы мүмкін. Оған қоса, бұл айтылған мәселелер зерттеу тақырыбының өзектілігін көрсету кезінде де алдыңғы орынға шығады.

Практикалық тапсырма.

- 1) Берілген мақалаға **тақырып** қойыңыз.
- 2) Берілген мақаланың **қорытынды** бөлімін жазыңыз.

Адамзат тіршілігінің мәнін ашып, оның еркін де әділ өмір сүруіне жәрдем беретін, адамзаттың іргелі негізінің бірі ретіндегі діннің қоғамдағы рөлі күшеюде. КСРО-да үстемдік еткен мемлекеттік атеизм жылдары келмеске кетті. Тұлғалық, қоғамдық және мемлекеттік барлық деңгейлерде діннің зор маңызы ұғыныла бастады, дегенмен діннің мәнін түсінбеушілік әлі де орын алуда.

Көптеген авторлардың ойынша, «егер ХХ ғасыр идеологиялық қақтығыстар ғасыры болса, ХХІ ғасыр өркениеттер мен діндер ғасыры болмақ». Шындығына келгенде, бұларды бір-бірінен бөлек қарауға болмайды. Діннің өркениеттен айырмашылығы мынада: адамдар

этникалық негізден гөрі діни негіз бойынша көбірек жіктеледі. «Адам жартылай француз не жартылай араб, тіпті екі мемлекеттің азаматы болуы мүмкін. Жартылай католик не жартылай мұсылман болу бұдан әлдеқайда қиынырақ» [1, 47].

Жалпы «дін» дегеніміздің мән-мағынасы қандай? Бұл мәселеге қатысты зерттеуші-ғалымдарды Д. Нұрғазиев діннің екі анықтамасын келтіреді. Бірі латынның «тақуалық, киелілік» деген зат есімімен, ал екіншісі «байланыстыру, жалғау» етістігімен байланысты [2, 82].

Б.Карипбаев діннің мәнін ашуда Э. Дюркгеймнің «діннің адамдар арасындағы ынтымақтастық пен қоғамның тұтастығын қамтамасыз ететін идеологиялық гипотеза» деген пікіріне сүйенеді. Батыс ғалымының бұл ойын дамытып, ол дінді жеке адам мен әлеуметтік топтардың қажетті тұтастығын қамтамасыз ететін қасиетті-салттық байланыстарды іздеу мен орнату ретінде анықтайды. Адамдардың басты қажеттіліктерінің бірі болып жатқанның барлығын санасынан өткізіп, оны түсіндіру және заттың мәні, әлем бейнесі, адам табиғаты мен оның тағдыры туралы көзқарастарына сәйкес өз өмірін орайластыру болып табылады деп тұжырымдайды [3, 25-26]. Ғасырлар бойы діни сана адамға оның тіршілік әлемінен тыс дүниені ұсынып, қажеттілігін өтеді. Діннің трансцедентті сипаты әлем мен адамды мәңгілік тінінде қарастырып, сол арқылы әлем құрылымы мен ондағы адамдардың болмысына мән-мағына береді.

Бүгінгі күн тұрғысынан дінді кең мағынада, адамзат болмысының іргелі өлшемі ретінде қарастырудың негізі бар. Ол зайырлылық жағдайында қайта жандана алатын болса, екіншіден, мәдени тұтастықтың бірлігін сақтап, оның әртүрлі құбылыстарына қалыптасушы ықпал етеді.

Бұқаралық сипат алған діншілдіктің насихатталуына қарамастан, билік тарапынан дінді бақылауда ұстауға тырысу әрекеттері дін үшін халықтың жаппай дінсіздігінен гөрі тиімді. Сол себепті діннің қоғамдағы маңызының артуы үшін дін құдайшыл ортаны тәрбиелеп, халықтың арасында діни ағартушылық жұмыстарды іске асыруы тиіс. Бұл тұста еш күштеу шаралары не болмаса мемлекет тарапынан қандай да бір тиімді жағдай талап ету туралы сөз қозғалмаус керек. Дін мемлекетке екеуінің арасындағы ынтымақтастыққа, ең алдымен, мемлекеттің өзі мұқтаж екендігін дәлелдеп, мойындатуы тиіс. Діннің мемлекеттен өзінің рөлі мен мәртебесінің (оның ішінде халықаралық тәжірибе мен құқыққа қатысты сілтеме жасамай) артуын талап ету артықшылық. Дін өзінің оң мүмкіндіктерін іске асыруға міндетті, сонда ғана оның мемлекетпен серіктестігі табиғи әрі өзара тиімді болады.

Мемлекет пен діннің өзара ынтымақтастығының қалыптасқан және өзін-өзі ақтап үлгерген түрлерінен басқа, жаңадан пйда болып, дамығ

жатқандары да бар. Бұл - діни білім негіздері мектеп деңгейінде оқытыла бастауымен байланысты білім беру саласындағы оң өзгерістер, діни басылымдар мен БАҚ санының артуы, жастар саясатын іске асыру аясында мемлекет пен діннің өзара ықпалдастығының күшеюі, еліміздің мемлекеттік- конфессиялық қатынастарды құруға қатысты жеке бастамаларының халықаралық гейге шығуы және т.б.

Мемлекет пен діннің өзара қатынас формаларын іске асыру негізі зайырлық қағидасын сақтаумен байланысты. Соған орай мемлекеттің діни ұйымдардың ішкі істеріне араласпауы мен діннің мемлекет қызметіне араласпауы белгіленген.

Бүгінде әлем бойынша мемлекеттердің басым көпшілігі зайырлы болып табылады. Соған орай мемлекет пен діни ұйымдардың өзара қатынас түрлері де көп. Олардың ішінде дінді қоғамдық және мемлекеттік өмір шеңберінен алыстату да, мемлекетте үстем саналатын бір немесе екі дінге ресми қолдау көрсету де жиі кездеседі. Қазақстандағы мемлекет пен діннің ынтымақтастық ету түрлеріне тоқталғанда, діннің елдің жаңару үдерісіндегі рөлі туралы мәселе туындайды.

Мемлекеттік кезқарас тұрғысынан елдің жаңаруы мен жан-жақты дамуы жолында алға қарай қадам басуы мемлекет пен діннің өзара әрекеттесуі нәтижесінде болуы тиіс. Бұл орайда дін езінің ықпалын таныта алады. Дей тұрғанмен, барлық әлемдік діндердің өз дамуына сенбеушілікпен қарайтындарын есте ұстауымыз керек. Діннің негізін дәстүр мен догматтар құрайды. Бұлардың мәні өзгеріссіз болады. Бұл дінді уағыздаушылардың ниетіне еш тәуелді емес. Діни ақиқат Құдайдың өзі не оның Пайғамбарлары есиет еткендіктен, абсолютті және қай уақытта болмасын, өз мәнін өзгеріссіз сақтап қалады. Сол себепті дін басқа құбылыстар сияқты дами алмайды. Діннің догмалық сипатының өзгеруі діннің қалауынан тәуелсіз, ал оны өзгерту дін тұрғысынан күнә саналады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Гаджиев К.С. Введение в геополитику. – Москва, 1998. -388 с.
2. Казкенов К.К., Нургазиев Д.А. Ислам и культура Казахстана\\ Сборник докладов республиканской научно- практической конференции, – Алматы, 2003. -237 с.
3. Карипбаев Б.И. Религия как вечный поиск гармонии\\Актуальные проблемы современной религиозной ситуации в Казахстане.
4. Материалы круглого стола. – Караганда: Изд-во КарГУ, 2001. -96 с.

3) Өзіңіздің зерттеу жобаңыздың мәні туралы осы саладан хабардар әріптесіңізге (жолдасыңызға, оқытушыңызға) де, мүлдем хабары жоқ адамға (ата-анаңызға, езге оқу орнында немесе мамандықта оқитын

жолдасыңызға) да қалай түсіндірер едіңіз? Төмендегі сөйлемдерді толықтырып көріңіз, қай жерде қиындық туындайтынын бақылаңыз. Бұл сөйлемдерді құру арқылы не нәрсеге басты назар аудару керек екендігін анықтайсыз.

- Мен _____ мәселесін (сұрағын) анықтау үшін _____ тақырыбын зерттеп жүрмін.
- Мен мұны былайша жүзеге асырамын:
- Мен _____ әдістер қолданамын, бұл әдістер сенімді, себебі _____.
- Менің жинақтаған теориялық материалдарымды былайша пайдаланамын. Бұл материалдарды таңдаған себебім _____ сияқты зерттеушілер осы мәселе бойынша зерттеулер жүргізіп, мынадай тұжырымдарға келген: _____ ал менің жұмысымның ерекшелігі мынада: _____.
- Жұмысымның басты қиыншылықтары мынадай: _____.
- Меніңше, _____ (ғалымдар немесе ғылыми бағытты ұстанушылар) менімен келіспеуі мүмкін, себебі _____ (балама аргументтер мен теориялар).
- Жалпы, бұл – маңызды зерттеу мәселесі, себебі _____ (ғылыми немесе әлеуметтік маңызы)
- Менің зерттеу жұмысым _____ деген сенімдемін.

3.3 Зерттеу жұмысын жазған кезде жиі орын алатын қателер

Тәжірибе көрсетіп отырғанындай, ғылыми мақала, ғылыми жоба жазу кезінде жиі кездесетін қателерді былайша жіктеуге болады:

Бірінші жағдай жұмыстың тақырыбын (атауын) таңдаумен байланысты. Бұл туралы біз тақырып таңдау туралы бөлімде жан-жақты айтқанбыз, оған бұл жерде тоқталмаймыз.

Екінші жағдай: тақырып атауы жақсы, жұмыс мазмұны да көңілден шығады, бірақ екеуінің арасында байланыс жоқ. Бұдан шығатын жол екеу: я тақырыпты өзгерту, я жұмысты тақырыпқа сәйкестендіріп, қайта жазу. Қайсысы оңай, өзіңіз таңдаңыз.

Үшінші жағдай алдыңғы екеуіне қарағанда күрделірек. Зерттеу тақырыбы мен мазмұны бір-біріне толық сәйкес, алайда берілген тақырып

ашылмай қалған. Мұның себептері көп болуы мүмкін. Біз зерттеушінің кәсіби қабілетінің жеткіліксіздігінен тақырыпты аша алмаған себебін қарастырмаймыз, тек жөндеуге болатын себептерді ғана сөз етеміз.

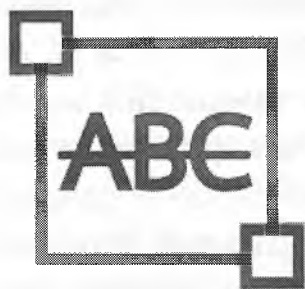
Түзетуге келетін қателердің бірі – зерттеу мәселесі туралы ұзақ кіріспе жазу, мәселені, тақырыптың зерттелуін әріден бастау. Мысалы, сіз «Қазақ тіліндегі өлшем мәнді фразеологизмдердің танымдық мәні» тақырыбын алдыңыз делік. Жұмыстың негізгі белімінде фразеологизм деген не, оның басқа тілдік элементтерден айырмашылығы қандай, фразеологизмдердің түрлері қандай, өлшем деген не, ұзындық деген не, таным деген не т.с.с. сияқты ғылыми ортаға, кепшілікке таныс мәліметтерді келтірудің қажеті жоқ. Жазбаша мәтінге кіріскен кезде бірден зерттеудің негізгі мәселесінен бастаған дұрыс.

Жұмыс авторының зерттеу тақырыбының мәніне жете алмай қалуының тағы бір себебі – жазу кезінде тақырыптан ауытқып кету. Жинаған материалыңыз мол, тақырып туралы көп білесіз, жинағаныңыздың, білетініңіздің бәрін бергіңіз келеді, мәтінге кірістіргіңіз келеді. Осыдан келіп тақырыптан шығып, басқа мәселелерге ауысып кетуіңіз мүмкін. Тақырыптан барынша ауытқымаған дұрыс, бұл жерде құрған жоспарыңыз бен қойған мақсат-міндеттеріңізді басшылыққа алып отыруды ұмытпаған жөн.

Жиі орын алатын қателердің ішіндегі *төртінші жағдай* – дайын материалдарды қорытынды мәтінге жинақтау мәселесі. Зерттеу тақырыбыңыз бойынша жеке-жеке бөліп алып қарағанда тәп-тәуір бөліктерден тұратын мәтін құрастырдыңыз, бірақ бөліктеріңіздің, тарауларыңыздың, тараушаларыңыздың арасында байланыс жоқ. Сол себепті мәтіннің құрылымына, яғни жоспарына, тараушалардың мазмұндық байланысына (олардың жазылу стилі әртүрлі болса да) баса назар аудару керек.

Орын алатын қателердің *бесіншісі* жұмыс көлемімен байланысты. Зерттеудің көлемі бір баспа табақ болуы керек, ал сіз бір жарым баспа табақ жазасыз немесе жұмыс он екі бет болуы тиіс, сіз жиырма бет жазасыз. Осы ретте интервалды азайту, шрифт елшемін кішірейту сияқты қулықтар жасалуы мүмкін. Жұмыс көлемін сақтау талабы басқа талаптардан еш кем емес. Жұмыс көлемі талаптан артық болса, басылым редакторы немесе жетекшіңіз жұмысыңызды езі қысқартуы мүмкін, ал бұл кезде сіз жазған мәтіннің маңызды жерлері кетіп қалуы әбден мүмкін, сондықтан жұмысыңызды өзіңіз қырнап, қысқартып, талапқа сәйкестендіргеніңіз дұрыс.

3.4 Жұмысты редакциялаудың қажеттігі

Зерттеу жұмысын жазуға қаншама мықты дайындықпен келсеңіз де, еңбекті аса үлкен шабытпен жазсаңыз да, бірден ойдағыдай мәтін шыға салмайды. Ешкім де бір жазғанда бірден мүлтіксіз мәтін құрастыра алмайды. Зерттеушілердің барлығы да мәтінді бірнеше рет редакциялаудан қашып құтылмайды. Дайын мәтінді редакциялауға қанша уақыт жұмсау керек, мәтінді басынан аяғына дейін неше қайталап қарау керек? Бұл сұраққа белгілі жауап жоқ, дегенмен неғұрлым көбірек болса, соғұрлым жақсы. Сіздің мәтініңіз мазмұндық жағынан тамаша құрылғанымен, формасы жағынан кемшіліктер міндетті түрде болады. Есіңізде сақтаңыз: бірнеше рет редакциялаудан өткізу (авторлық та, кәсіби мамандардың да) дайын мәтінмен жұмыстың басты қағидаты болып табылады.

Алдымен, мәтіннің мазмұндық жағына аса мән беріңіз, кейін әдеби формаларды дұрыстаңыз, соңынан жазу стилін әсемдеңіз. Редакциялау жұмысында ұсақ-түйек деген ұғым болмауы тиіс. Кез келген грамматикалық, стильдік, ресімдеу ісіндегі қателік көзге ұрып, көрініп тұрады. Редакциялау кезінде артық сөзді, сөйлемді, абзацты, тұтастай тараушаларды алып тастауға, орындарын ауыстыруға тура келеді.

3.5 Үлкен мәтінді құрылымдық жақтан реттестіру

Оқырман жұмысыңыздың бес бетін оқып шығып, бірде-бір бөлім, тарау, тарауша кездестірмесе, мәтін құрылымдық тұрғыдан дұрыс ресімделмеген болып саналады. Жазбаша жұмыста мәтіннің басты бөліктерін ажырататын, жаңа жолдан жазылған тарауша аттарынан басқа, абзацтың басында қою әріптермен берілетін мәтіншілік тараушаларды да қолданған дұрыс. Тұтас мәтінді ғана емес, жекелеген абзацтар мен сөйлемдерді де бөліп көрсету керек. Мысалы, бір жарым бетті алатын абзац немесе он жолдан тұратын сөйлемнен құралған мәтінді оқып-түсіну қиындық тудырады, оларды мағыналық бөлшектерге бөлу қажет.

Үлкен мәтіннің құрылымын жақсартудың тәсілдері ретінде мәтін ішіндегі түрлі бөліністерді, белгілерді атауға болады. Олардың жиі қолданылатындары мыналар: шрифттері, тізімдер, түрлі форматтар.

Қою шрифт, курсив немесе басқа өлшемдегі шрифтінi маңызды сөздер мен сөйлемдердi, терминдердi, басқа мәтiннен алынған дәйексөздi, құжаттардың атауларын т.б. жазған кезде қолдануға болады, басты ереже – бiрiздiлiктi ұстану.

Тiзiмдiк ресiмдеуге сызықша, жұлдызша, нүкте, реттiк нөмiр қолдану тәсiлi жатады. *Мысалы:*

- сөз, сөйлем;

- сөз, сөйлем.

Немесе

• сөз, сөйлем;

• сөз, сөйлем.

Немесе

* сөз, сөйлем;

* сөз, сөйлем.

Немесе

1) сөз, сөйлем;

2) сөз, сөйлем.

Немесе

а) сөз, сөйлем;

ә) сөз, сөйлем.

Бұл көрсетiлгендер мәтiнiңiзде қатаң логикалық жүйе бар екенiн көрсетедi және мәтiнге аяқталған, жүйелi сипат бередi.

Мәтiн құрылымында түрлi форматтарды: интервалды, шрифтөлшемiн, жаңа жолды өзгертулер мысалдарды, түрлi кейстердi, есептердi, бет соңындағы сiлтемелердi ресiмдеу үшiн қолданылуы мүмкiн.

3.6 Жазбаша жұмысты ресiмдеу

Сонымен зерттеу жұмысыңызды жазып бiтiрдiңiз, ендi оны жетекшiңiзге, рецензентке, ғылыми журналға т.б. беруiңiз қажет. Жұмысыңызды соңғы рет қарап шығыңыз. Мазмұндық, ғылыми тұрғыдан өте сәттi орындалған жұмыстың ресiмделуiнен қателiктер аңғарылса, жалпы еңбектiң сапасын, оған деген оқырманның кезқарасын темендетедi. Ғылыми, жазбаша жұмысты (мақаланы, эссенi, ғылыми жобаны т.б.) ресiмдеудiң қабылданған ережелерi болады. Бұл ережелер журналдың, оқу орнының, қандай да бiр мемлекеттiң Ғылыми кеңесiнде ресми бекiтiледi. Ғылыми жұмысты дайындаудың қалыптасқан канондық нормалары жоқ. Әр оқу орнына,

әр курсқа, әр оқытушыға байланысты өзгеріп отыруы мүмкін. Біз ортақ ережелер мен неғұрлым оңтайлы әдістерді ұсынғымыз келеді.

Кез келген ғылыми жұмыс төрт міндетті бөліктен құралады, олар:

- титулдық бет;
- мазмұн;
- негізгі мәтін;
- библиография.

Кейде бұларға аңдатпа, материалдың сипатына қарай түрлі қосымшалар берілуі мүмкін.

Титулдық бет

Титулдық бетте жазбаша жұмыс туралы қажетті ақпараттың бәрі болуы тиіс және мүмкіндігінше оқырманның назарын аударатындай болғаны дұрыс. Мысалы, зерттеу мақала, курстық, дипломдық жұмыс, ғылыми жоба болса, титулдық бетте жұмыстың атауы, автор(-лар)дың аты-жөні, автор туралы қысқаша анықтама (ғылыми дәрежесі, атағы, басты жұмыс орны немесе жұмыс орындалған ұйым) беріледі. Қазіргі заманғы жұмыстарда автордың электрондық мекенжайы көрсетіледі.

Жұмыстың басында оның мазмұны (жоспары) беріледі. Ешбір оқырман қолына түскен жұмысты бас салып оқуға кіріспейді, жұрттың барлығы алдымен еңбектің мазмұнымен танысады. Жұмыстың мазмұны (жоспары) оған қатысты бастапқы пікірді қалыптастыратын болғандықтан, құрылымы дұрыс мазмұн берілгені жөн.

Ғылыми жобаның титулдық бетін ресімдеу үлгісі

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
КАЗГЮУ УНИВЕРСИТЕТІ
ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРУ ПӘНДЕРІ ЖОҒАРЫ МЕКТЕБІ**

ҒЫЛЫМИ ЖОБА

**АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫ ТІЛІНІҢ ТАНЫМДЫҚ-
ФИЛОСОФИЯЛЫҚ МӘНІ**

Орындағандар - 112-топ студенттері:
А. Айтмағанбетова Б. Қалжанова

Нұр-Сұлтан, 2020

3.7 Сілтемелер мен әдебиет тізімін ресімдеу ережесі

Сілтеме дегеніміз – жұмыс жазу барысында қолданылған, бұрын жарияланған немесе жарияланбаған, қағаз немесе электронды түрдегі мәтіндер. Қандай түрдегі мәтін болса да, оқырманыңыз оны қалаған кезінде қиындықсыз тауып алатындай етіп, дереккөздің толық библиографиялық сипаттамасын беру немесе жолын керсету қажет. Осылайша, сіз оқырманның дереккөзбен ез бетінше танысуына және керек болса, сілтемеңіздің дәлдігін тексеруге мүмкіндік бересіз.

Сілтеме тек қана пайдаланылған әдебиетке ғана емес, сіздің жобаңыздың жүзеге асуына септігін тигізген адамдарға, мәліметтерге, ұйымдарға да жасалуы мүмкін. Егер сіздің жұмысыңыз қаржы бөлінген қандай да бір ғылыми жобаның, белгілі мекеменің аясында орындалған болса, жобаңызға қаржылық демеушілік көрсеткен жеке тұлғалар немесе ұйымдар болса, оларға сілтеме жасауға міндеттісіз. Қаржылық қолдау білдіргендерден басқа жобаны бірлесе орындаған әріптестеріңізге, жоба жетекшісіне сілтеме жасағаныңыз жөн. Сіздің жұмысыңызға қатысты идея берген, моральдық, материалдық жақтан қолдау көрсеткен жақындарыңыз болса, оларды да ескерген дұрыс. Шетелдік басылымдарда жұмыстың жарық көруіне, жазылуына кемегін тигізген адамдарға ризашылық білдіру дәстүрі (*acknowledgements*) қалыптасқан, бұл бізде шыққан жарияланымдар да кездеседі.

Енді жазылған мәтіннің сипатына қатысты сілтемелерге қайта оралайық. Егер қандай да бір басылымда жарық көрген жұмысқа сілтеме жасалса, бекітілген стандарт бойынша ресімделеді. Егер баспада жатқан жұмысқа немесе қолжазбаға сілтеме жасалатын болса, тиісті түсіндірулер қажет. Библиографиялық тізімде қолжазбаны баспаға қабылдаған нақты басылым белгілі болған жағдайда ғана көрсетеміз.

Оқу немесе ғылыми жұмыстарды (реферат, курстық жұмыс, диплом жұмысы, ғылыми мақала, баяндама, диссертация) ресімдеу ғылыми-зерттеу жұмыстарының маңызды бір кезеңі болып табылады. Бұл кезеңге (қолжазбаның библиографиялық белігін ресімдеу) мыналар кіреді:

- дәйексөздер мен сілтемелерді пайдалану;
- осы тізімдегі құжаттарды библиографиялық сипаттау.

Әдебиет тізімін ресімдеу

Әдебиет тізімі кез келген ғылыми жұмыстың негізгі белігі болып табылады. Бұл тізімге жұмыста сілтеме жасалған, тақырыпқа қатысы бар әдебиеттер, мұрағат материалдары, керген туындылар кіреді.

Тізімдегі әдебиеттердің берілу нұсқалары:

- әліпбилік;
- құжаттардың типтері бойынша;

- жүйелік;
- пайдалану реті бойынша (тараулар мен бөлімдер бойынша);
- хронологиялық және т.б.

Әдебиет тізімін құрған кезде жалпыға ортақ қабылданған стандартты ұстану керек. Әдебиеттер дереккөзі МемСТ 7.1-2003-ке сәйкес ресімделеді. Дереккөздер туралы мәліметтерді мәтіндердегі сілтеме жасау тәртібіне қарай орналастырып, нүкте қойылмаған араб цифрларымен белгілеп, абзацтық шегініс арқылы жазу керек. Пайдаланылған дереккөздерге жасалған сілтеме төртбұрышты (квадрат) жақшаның ішінде көрсетіледі.

Енді ғаламтор желісіндегі басылымдарға келейік. Қазіргі жазба жұмыстарда web-сайттарға сілтеме саны өсіп келеді, әлі де есе бермек. Электронды дереккөздерге сілтемені ресімдеу қиын емес, желідегі кез келген оқырман дереккөзді тауып алатындай толық мекенжай көрсетілсе болды. Мысалы, *Демин А.Н.* Возможности использования человеком индивидуальных и социальных ресурсов в ситуации отсутствия работы // Экономическая социология. 2000. Том 1. № 1. С.37-47 // www.ecsoc.msses.ru. немесе *Сабиров В.Ш.* Предмет маркетингового исследования // Менеджмент в Сибири. 2014. №6. [Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL.:<http://www.manaq.ru/articl.php?no=317>.

Бұл – ресімдеудің техникалық жағы. Ал енді электронды мәтіндердің өзіне көзқарас қалай? Қазір кез келген адам өз парақшасында ойына келгенін жаза алатыны жасырын емес. Осы электронды мәтіндердің бәрін жарияланым деп тануға бола ма? Егер электронды мәтіннің қағазда басылған нұсқасы болса, әңгіме басқаша. Ал мәтін тек электронды нұсқада ғана болса ше? Бұл сұрақтарға жауап беру үшін жалпы жарияланым деп нені танимыз, соған тоқталайық.

3.8 Жарияланым деп нені танимыз?

Ғылыми зерттеулер саласында жазу түріндегі барлық мәтін жарияланым деп есептелмейді. Мәтіндерді шартты түрде *жарияланым*, *жартылай жарияланым* және *жарияланым емес* деп белуге болады. Мәтіндерді бұлайша бөлу оларды тасымалдаушылардың сипатына (қағаз немесе электронды) емес, белгілі талаптардың сақталу, сақталмауымен байланысты. Бұл талаптарға мыналар жатады:

- * мәтінді құру мен ресімдеудің академиялық стандарттарының сақталуы;
- * кәсіби қауымдастықтың мәтін мәртебесін растауы;
- * дереккөздің тұрақтылығы;
- * мәтін мазмұнының тұрақтылығы;
- * мәтіннің қолжетімділігі.

Мәтінді құру мен ресімдеу стандарттарының сақталуы – **жарияланым** деп аталатын барлық мәтінге (қағаз түріндегі болсын, электронды нұсқа болсын) қойылатын *бірінші* талап, бұл талаптар (тақырып таңдау, жоспар құру, кіріспе, негізгі, қорытынды бөлімдер жазу, аргумент, тезис келтіру, дереккөзбен жұмыс т.б.) туралы жоғарыда айтылды. Бұл тұрғыдан алғанда, зерттеу жұмысында, мысалы, газет мақалаларына (зерттеу мақала болмаса) сілтеме жасамауға тырысу керек, себебі газеттік жарияланымдарда бұл стандарттар сақтала бермейді.

Мәтіннің айтылған стандарттарға сәйкестігіне қалай көз жеткізуге болады? Осы жерде *екінші* талап алға шығады: мәтін мәртебесін кәсіби қауымдастық растауы тиіс, яғни автордан басқа мамандар ұсынылып отырған мәтін үшін жауапкершілік алуы қажет. Бұл мамандар қатарына жауапты редакторлар, кәсіби (баспа) редакторлар мен корректорлар, рецензенттер жатады. Жауапты редактор (Интернет сайттың бас редакторы, сайт иесі) мәтіннің жалпы кәсіби сапасына кепілдік береді. Кәсіби редакторлар мен корректорлар мәтіннің ресімделуін, орфографиясы мен пунктуациясының сақталуын қадағалайды. Қолжазбаның немесе таратылған басылымның рецензенттері мәтінге сараптама жасап, оның мәртебесін растайды. Қалай болғанда да, сізді қызықтырып отырған мәтінді сайтқа орналастыру үшін жауапкершілік алған адамдардың бар екеніне, аты-жөніне назар аудару қажет. Сіз сайтқа жауаптылардың кәсіби мамандардың сеніміне ие екеніне көз жеткізгеніңіз дұрыс. Бұл, әрине, белгілі дайындықты талап етеді.

Жарияланымның *үшінші* маңызды сипаты – дереккөздің тұрақтылығы, яғни оқырман кез келген уақытта көрсетілген мәтінді қиындықсыз тауып алу мүмкіндігі. Қағаз түріндегі жарияланым жағдайында жетекші көпшілік кітапханалар, сондай-ақ шығатын барлық басылымдардың бақылау данасын сақтап отыратын мекемелер мұндай мүмкіндікті қамтамасыз ете алады. Бұл талап, әсіресе, электронды мәтіндер үшін өте маңызды. Сізді қызықтырған дереккөз ғаламтор парақшасында бүгін бар, ал ертең жоғалып кетсе, оны жарияланым деп санауға күмән туады. Бұл парақша бір айдан немесе жарты жылдан соң сақталатынын, не сақталмайтынын білмеймін деуіңіз мүмкін. Олай болса, дереккөз авторларының жоспарлары белгісіз, сондықтан электронды мәтін де сенімсіз. Электронды мәтін дәл сіз жүктеп алған уақытта ғана емес, бір, екі, бес жыл өткен соң да сіз көрсеткен электронды мекенжайдан табылуы тиіс. Осы ретте ғаламтор желісінен жүктеп алған материалыңыздың алынған күнін және сайттың жаңартылған күнін көрсетіп қойған дұрыс. Мысалы, *Попова О.В. Анализ неконвенционального поведения в кризисном обществе // www.soc.ru.ru/publications/conf97-1/art24.html*. Сайттың соңғы жаңартылған күні - 12.11.2011. Ақпарат алынған күн - 15.04.2014.

Мазмұн тұрақтылығы деп аталатын *келесі* талап та мәтінді электронды түрде орналастырумен байланысты. Кітапта немесе журналда жарияланған мәтінді қайта жазу мүмкін емес, ол тек қайта шығарылуы мүмкін. Бұл жағдайда оның библиографиялық сипаттамасы, кейде атауы басқаша болады. Ал ғаламтор мәтіні шексіз сипатта, оны жалғастырып, өзгертіп жаза беруге болады, сондықтан ол интербелсенді шығармашылық өнімі болып саналады, сол себепті бұндай мәтінді жарияланым деп санауға келмейді.

Соңғы талап мәтіннің қолжетімділігімен байланысты. Бұл талап мәтінді тасымалдаушының түрі қандай (қағаз, электронды) екендігіне байланысты емес. Қолжетімділік мына белгілерге сәйкес шектелуі мүмкін:

- * қызметтік құпия;
- * коммерциялық пайда іздеу;
- * техникалық және ақпараттық шектеулер.

Қағаз немесе электронды түрдегі мәтін *мемлекеттік* немесе *корпоративтік құпияны* сақтаумен байланысты мамандар мен көпшілік үшін жабық болуы мүмкін.

Дереккөзге жету жолында *экономикалық кедергілер* тұруы мүмкін. Егер мәтін коммерциялық сайтта орналастырылған және сізден тіркелуден бөлек банк карточкасының нөмірін сұрайтын болса, бұл оны жарияланым тізімнен алып тастауға негіз бола қоймас, себебі журнал ақылы болуы мүмкін, дегенмен мәтін бағасы қалың көпшілік үшін жоғары болса, мұндай мәтіндер ішкі құжаттар ретінде саналуы мүмкін.

Келесі жағдай мынадай: мәтін ешқандай да жасырын емес, бірақ таралу мүмкіндігі жағынан шектеулі. Егер сайтты ашу мен ондағы мәтінді жүктеп алу техникалық тұрғыдан қиын болса, бұл мәтіннің жарияланым саналу мүмкіндігі күмәнді болады. Осы айтылғандар таралу аумағы өте тар басылымдарға да қатысты. Мысалы, кей жұмыстарда аудандық, шағын қалалық деңгейде өткен дөңгелек үстелдер, конференциялар жинағында жарияланған көлемі 0,1 баспа табақ материалдарға сілтеме жасалады. Бұл жинақтың таралу аумағы аз болғандықтан, ол жинақтың өзін табу да қиындық тудырады.

Сонымен тағы да қайталап айтамыз, аталған талаптар сақталған жағдайда қағаз немесе электронды түрдегі мәтіндер арасындағы айырмашылық азаяды. Қазіргі кезде барлық көрсеткіштері бойынша жарияланым деп саналатын электронды мәтіндер саны көбейіп келеді. Жарияланым мәртебесіне сай келмейтін қағазға басылған материалдар да көп. Осы ретте жұмысыңызда пайдаланылған мәтіндердің бәріне сілтеме жасай алатындығыңыз және сілтеме жасауға міндетті екендігіңізге байланысты дереккөздерді іріктеу ісіне үлкен жауапкершілікпен қараған дұрыс.

3.9 Дәйексөз (цитата)

Дәйексөз (лат. Cito – келтіремін, шақырамын) – түпнұсқадан сөзбе-сөз алынған үзінді. Автордың ойын беделді пікірлермен тиянақтау, біреудің пікіріне сын айту, құнды дерек ретінде пайдалану үшін қолданылады. Дәйексөздің қайдан алынғаны толық көрсетілуі керек.

Дәйексөз, негізінен, баспасөз материалдарында, ғылыми еңбектерде, кітаптар мен әртүрлі қолжазбаларда, баяндамалар және сөйлеген сөздерде келтіріледі. Дәйексөздерді ғылыми еңбектерде пайдаланғанда, сол еңбекте айтылатын оймен логикалық тұрғыдан қабысып, жарасым табуы тиіс. Айтылмақ ойды одан әрі дамытып, жаңа деректермен толықтырып тұру керек. Сонда ғана ол өз міндетін атқарады. Әдетте, зерттеу еңбектерінде ғалымдар мен әдебиет, мәдениет, енер қайраткерлерінің пікірлерінен дәйексөздер алынып отырады. Мұның өзі үлкен талғаммен, орынды алынса, еңбектің сапасын арттыруға септігін тигізеді.

Дәйексөз, көбінесе, ықшам түрде алынады. Сөйлем ұзақ болған жағдайда керекті жерін алып, қысқарған сөздердің орнына көп нүкте қою шарты бар. Дәйексөз, әдетте, тырнақшаға алынып жазылады. Міндетті түрде дәйексөз алынған еңбек, оның авторының аты-жөні сілтемелерде анық, нақты көрсетілуі тиіс.

Дәйексөз тырнақшаға алынады және автордың жазған стилін сақтап, дереккөздегі қалпындағы грамматикалық формада беріледі. Ғылыми жұмыстарда қандай да бір материалды оған сілтеме жасамай, тікелей иеленуге жол берілмейді.

Нақты дәйексөздің нақты емес дәйексөзден қандай айырмашылығы бар?

Нақты дәйексөзде өзгенің мәтіні сөзбе-сөз беріледі. Мұндай дәйексөз тырнақшаға алынып жазылады, дәйексөзден кейін дәйексөз алынған жұмыстың беті көрсетіліп, сілтеме беріледі. Сілтеме тік жақшамен беріледі. *Мысалы, «Академиялық жазылым дағдысын білу – бұл академиялық ортада табысты болудың негізі», - дейді Ресей ғалымы И.Б. Короткина [1, 20]. Сыни ойлау психологиясын зерттеуші ғалым Д. Халперн: «Сыни ойлау – ойлаған нәтижеге жету үшін танымдық техникаларды пайдалану арқылы шығармашылықпен әрі қарай бағыттап ойлану» деген ой айтады [2, 15].*

Ғылыми жұмыс авторы **нақты емес дәйексөзді** қолдана отырып, сілтеме жасалған жұмыстың мәтінін өз сөзімен береді. Мұндай дәйексөз тырнақшаға алынбайды, бірақ жұмысқа міндетті түрде сілтеме жасалады. *Мысалы, Қазіргі кезде студенттің өз бетінше жұмыс істеуінің маңызы*

артты, себебі аудиториялық сағаттар көлемінің айтарлықтай деңгейде қысқаруы, осыған орай студенттің өздік жұмысына (СӨЖ) бөлінетін сағаттың кебеюі студенттің өз бетінше білім алуы мен өзін-өзі дамыту қабілетін, өз бетінше еркін сыни ойлау дағдысын қалыптастыруға мүмкіндік береді [7, 89].

Дәйексөздерді ресімдеу

Кімге және қайда сілтеме жасау керектігін анықтадық, енді пайдаланылған әдебиетке сілтемені қалай ресімдеу керектігіне келейік. Алдымен, жұмыста кездесетін **Ескерту** деп аталатын белгілерге тоқталайық. Өңгіме сіздің түсіндіруіңізді талап ететін, мәтініңізге керекті қосымша ақпаратты қамтитын, негізгі мәтінге кіргізудің соншалықты қажеті жоқ, дегенмен жалпы жұмыс үшін маңызды мәтін фрагменттері туралы болып отыр.

Орналастыруға байланысты *Ескертуді* екіге бөлуге болады. Біріншісі – беттің төменгі жағына орналастырылатын жазбалар. Оқырман ескерту берілген ақпаратты ұмытып қалмай, бірден танысуы үшін ескертуді ресімдеудің осы түрі қолданылады.

Екіншісі – мәтіннен тыс, жұмыстың соңына, негізгі мәтіннен кейін орналастырылатын ескертулер. Егер ескертулер негізгі мәтіннің ішіне енгізбей-ақ беруге болатын жеке шағын зерттеулерді қамтыса, ресімдеудің осы түрін қолдануға болады. Мәтіннен тыс ескертулер – негізгі мәтінді жеңілдету үшін оның мазмұндау логикасын бұзбай қосымша ақпарат берудің кең таралған және ыңғайлы түрі.

Енді **дереккөздерді көрсетуге** келейік. Өзгелердің мәтіндерін дәйексез ретінде келтіру немесе келтірмеу кезінде жиі кездесетін қателіктер мынадай:

- * дәйексез алынған дереккөзге сілтеме жасамау;
- * дәйексез алынған дереккөзді толық сипаттамау;
- * ұзақ дәйексез келтіру;
- * дәйексөзді қате беру;
- * сілтеменің библиографияға сәйкес келмеуі.

Бірінші жағдай плагиат деп аталады.

Плагиат дегеніміз – езге адамның идеялары мен сөздерін алып, өзінікі ретінде ұсыну; дереккөзге сілтеме жасамай, өзгенің идеясын пайдалану. Бұл авторлық құқықтар туралы заңнама талаптарына сай заң алдында жауаптылыққа тартуға әкелуі мүмкін. Плагиатпен айналысу құқықтық жауаптылықпен қоса кәсіби академиялық этиканың ережелерін бұзу болып саналады. Мұндай оқиғалар жиі кездеседі. Интернет жүйесінің дамуы да плагиат мүмкіндіктерін кеңейтіп отыр. Болашақта бұл жағдай өзгереді деп ойлаймыз. Академиялық көпшілік плагиат жасаумен айналысқан студент жұмысына қанағаттанарлықсыз баға қойылуы керек

деп санайды. Кейбір шетелдік оқу орындарында мұндай студентті оқудан шығару тәжірибесі де бар.

Екінші қателікке сіз өзгенің сөзін тырнақшаға алып, авторын көрсетіп, бірақ дереккездің сипаттамасын анық бермеген немесе ондай мәліметті мүлде көрсетпеген жағдайда ұрынасыз. Сырт қарағанда, ешкімді алдап отырған жоқсыз, бірақ тиісті талаптарды өрескел бұзып отырсыз.

Үшінші қателік те кең таралған. Сілтеме тиісті түрде ресімделген, бірақ келтірген дәйексөзіңіз тым көлемді, беттің жартысын алады, тіпті кейде бір бетке дейін кетеді. Мысалы, кейбір жұмыстарда «*зерттеуші атап көрсеткендей, автордың ойынша*» деп басталатын сөйлемнен кейін тырнақшаға алынған сол автордың бір бет мәтіні келтіріледі. Бұл дәйексөз келтіру нормасын бұзғандық болып саналады.

Төртінші қателік дәйексөзді дәл бермеумен байланысты. Дәйексөз соңғы үтір, нүктесіне дейін дәл берілуі тиіс. Егер автор сөзді курсивпен немесе қою әріптермен берсе, сіз де дәл солай қайталауыңыз қажет. Қазіргі грамматикалық немесе стилистикалық нормаларға сай келмейтін ескі материалдармен жұмыс жасасаңыз да, дереккезді езгертпей бергеніңіз жен. Мәтінге сәл болса да өзгеріс кіргізсеңіз (сөз қосасыз, курсивпен жазасыз т.б.), бұл туралы жақша ішінде ескертуіңіз керек, мысалы, «(курсив біздікі)» деп жазу қабылданған.

Келесі қателік алдыңғылары сияқты өрескел болмағанымен, кең таралған қате. Барлық дәйексөзіңізге тиісті сілтемелер келтірілген, алайда олар пайдаланылған әдебиет тізімінде көрсетілмеген немесе берілу реті сәйкес келмейді. Бұл кемшілікті дұрыстау оңай деп ойлаймыз.

3.10 Сілтемелерді ресімдеудің техникалық жағы

“

Енді сілтемелерді ресімдеудің таза техникалық жағына келейік. Бұл – қиын жұмыстардың бірі. Кей зерттеушілердің ресімдеуге қойылатын талаптар туралы түсінігі аз, ал кейбірі бұл жұмысты орындауға ерінеді немесе соншалықты мән бермейді. Мән бермеудің зардаптары үлкен. Жекелеген ғылыми журналдар билиографиялық тізімді ресімдеуге өте қатаң қарайды. Басты қиындық пайдаланылған әдебиетті ресімдеудің бірыңғай стандартының жоқтығынан туындайды. Әр ғылыми журналдың, әр басылымның өз талаптары бар, сондықтан дайын жұмысты баспаға жібермесбұрын журналдың кезкелген санын ашып, ресімдеу стандартымен танысып алған жөн. Біз, негізінен, Қазақстанда қабылданған талаптар турасында сөз қозғаймыз. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің талабы бойынша сілтеме мәтін ішінде төртбұрышты жақшаның ішінде беріледі, мысалы, [1, 47]. Нүкте жақшаның сыртына қойылады. Мұндағы *бірінші сан* дереккездің билиографиялық

тізімдегі реті, *екінші сан* – мәтіннің нақты фрагменті алынған бет нөмірі. Егер бір мезгілде бірнеше дереккөзге сілтеме жасасаңыз, олар үтір-нүкте арқылы ажыратылып беріледі. Мысалы: [1, 2-3]; [2, 37]; [3] немесе [1, 2-3; 2, 37; 3].

Сілтемелердің реті мен бет нөмірін берудің жиі қолданылатын *үш тәсілі* бар. Мысалы, сіз жұмысыңызда ретімен Жәнібековке, Мырзабергеновке, Байдосовқа, сосын қайтадан Жәнібековке сілтеме жасадыңыз делік.

Бірінші тәсіл - сілтемелерді бүкіл мәтін бойында беру.

Мысалы,

Мәтін [1]...мәтін [2]... мәтін [3]... мәтін [4].

Библиографиялық тізім:

- 1 Жәнібеков
- 2 Мырзабергенов
- 3 Байдосов
- 4 Жәнібеков

Байқап отырғаныңыздай, бұл оңтайлы тәсіл емес, себебі бір дереккөзге бірнеше рет, қайта-қайта сілтеме жасасаңыз, пайдаланылған әдебиет тізімі де ұзақ болады. Оның үстіне мәтін ішінен бір бөлікті алып тастап, не орнын алмастыратын болсаңыз, сілтемелердің нөмірлерін де, тізімдегі ретін де ауыстыруға тура келеді.

Екінші тәсіл – библиографиялық тізімді сілтеменің негізгі мәтінде қолданылу реті бойынша беру. Сілтеме беруді бірінші нөмірден бастаймыз, кейін екінші, сосын үшінші. Ал бірінші дереккөзге мәтін соңында тағы сілтеме жасайтын болсаңыз, мәтін ішінде тағы да бір санын қоясыз. *Мысалы,*

Мәтін [1]...мәтін [2]... мәтін [3]... мәтін [1].

Библиографиялық тізім:

- 1 Жәнібеков А.
- 2 Мырзабергенов Б.
- 3 Байдосов Ж.

Үшінші тәсіл – библиографиялық тізімді әліпби тәртібімен беру, ал мәтін ішінде тізімге сәйкес нөмірлеу. Бұл кезде мәтін ішінде сілтемелер кез келген нөмірден басталуы мүмкін. *Мысалы,*

Мәтін [14]...мәтін [1]... мәтін [3].

Библиографиялық тізім:

- 1 Байдосов Ж.
- 3 Мырзабергенов Б.
- 14 Ыбыраев Ш.

Тағы да қайталап айтамыз: сілтемелер мен библиографиялық тізімді ресімдеудің қазақстандық стандарты бойынша пайдаланылған әдебиет тізімі үтірмен бөлініп, төртбұрышты жақшаның ішінде берілген сілтемелердің мәтін ішінде кездесу реті бойынша құрылады.

Америкалық, еуропалық стандарт бойынша мәтін ішіндегі сілтемелер автордың тегі және басылым шыққан жыл, мысалы, [Ostin, 2010] түрінде, ал библиографиялық тізім әліпби тәртібі бойынша ресімделеді.

3.11 Библиографиялық тізімге нені енгізу қажет?

Библиографиялық тізім – мәтіннің маңызды бөлігі, осы тізім бойынша зерттеуге баға беру басталады. Қарастырылып отырған мәселе бойынша сізге дейінгі зерттеулер міндетті түрде көрсетілуі тиіс.

Кейбір зерттеушілер библиографиялық тізімге осы тақырып бойынша оқыған әдебиетінің барлығын кіргізуге тырысады. Бұл, бір жағынан жақсы, екінші жағынан жаман. Жақсысы – сіздің осы тақырып бойынша зерттеулермен таныс екеніңізді көрсетеді, жаманы – сіз көрсеткен дереккездің барлығы нақты осы мәселеге тікелей қатысы болмауы мүмкін. Сол себептен библиографиялық тізімге зерттеу кезінде нақты қолданылған әдеби, ғылыми, статистикалық және басқа да дереккездер енгізілгені дұрыс. Қажет деп санасаңыз, жұмысыңызда нақты қолданылмаған, дәйексөз келтірілмеген, бірақ сіздің қандай да бір идеялық ұстанымдарыңызды керсететін дереккездерді беруіңізге болады.

3.12 Жұмысты ауызша таныстыру ережелері

Академиялық ортада зерттеу жұмысын жазу кезінде де, оны ауызша таныстыру кезінде де мәтін мазмұны көпше түрде, бірінші жақтан (*біз деп*) беріледі. Сонымен зерттеу жүргіздіңіз, мәліметтер жинадыңыз, оларды талдадыңыз, қорытынды мәтінді жазып шықтыңыз. Енді оны аудитория алдында қорғауыңыз керек.

Аудитория алдында жоба қорғаудың бекітілген ережесі жоқ, дегенмен көпшілік алдында сөйлеудің белгілі бір элементтері сақталуы тиіс. Бірінші элемент – аудиториямен алғашқы байланысты орнату. Бұған тоқталмаймыз, себебі көпшілік алдында сөз сөйлеу бойынша оқу-әдістемелік құралдар жеткілікті, олармен өз бетіңізше танысып алуға болады.

Аудиториямен алғашқы байланыс орнатуды **зерттеу мәселесімен таныстырудан** бастаған дұрыс. Бұдан соң өз зерттеу бағдарламаңыздың басты көрсеткіштерін (зерттеудің мақсат, міндеттерін, зерттеудің шегін, басты болжамдарыңызды, зерттеу әдістеріңізді т.б.), яғни жұмысыңыздың кіріспе бөлімін құрайтын мәліметтермен таныстыру керек. Кейін басты

тезисіңізді ұсынып, оны дәлелдеуді бастайсыз. Дәлелдеріңізді талданған мәліметтермен дәйектеуді ұмытпаңыз. Өз тұжырымдарыңыз бен ұстанымдарыңызға баға беруді естен шығармаңыз. Жалпы алғанда, ауызша сөйлеу кезінде аудиторияға әсер етудің қосымша мүмкіндіктерін пайдалана отырып, жазбаша мәтініңізді айтып бересіз. Аз уақыттың ішінде жинақтаған мәліметтеріңіз бен алған нәтижелеріңізді толық жеткізу қиын екендігі белгілі. Сондықтан негізгілерін таңдап алып, ұзақ кіріспе сезсіз, бірден баяндауға кіріскен жөн, әсіресе, мәліметтерді жинау әдістері мен сол мәліметтерді талдау нәтижелерін ұсыну міндетті. Сөйлейтін сөзіңіз аудитория үшін түсінікті, қысқа, нақты және аяқталған болуы тиіс.

Қорғау кезіндегі **басты мәселелердің бірі** – регламентті сақтау, сондықтан уақытты алдын ала есептеп алып, сөйлеу кезінде бақылауда ұстап отырған дұрыс. Ғылыми іс-шараның маңыздылығы артқан сайын, регламент те қатаң бақыланады.

Келесі мәселе – «алдын ала дайындалған мәтінді оқып берген дұрыс па, өз сөзімен еркін айтып берген дұрыс па?» деген сұрақ. Тәжірибелі мамандар сөйлейтін сөзін толық алмаса да, жұмыстың мазмұнын ұстап тұрады. Бұл белгіленген тақырыптан ауытқымауға, сөзді жүйелі беруге көмектеседі. Жазылған сөзді бас алмастан оқып бермей, аудиториямен байланысты сақтай отырып, мәтін мазмұнын айтып беруге тырысу қажет.

Бұл айтылғандарға қоса, сөйлеу кезінде кернекі материалдар қолданылуы мүмкін, себебі адамдардың кебі мәтінді тыңдағаннан гөрі көрген кезде жақсы қабылдайды, түсінеді. Кернекілікке тақтаға немесе плакатқа жазу (сызу, сурет салу), слайдтар керсету, үлестірме материалдар тарату жатады.

Ауызша сөйлеу кезінде **есте ұстайтын тағы бір жағдай** – сөйлеу мәнеріңіз бен ым-ишаратыңызды, дене қозғалысыңызды (қол сермеу) бақылауда ұстау. Сөз мәнері дегенде, ойға сөйлеу кезінде қолданылатын қажетсіз «паразит» сөздер келеді. Орынды-орынсыз жиі қолданылатын сөздерге «мысалы, және, яғни, қысқасы, жаңағы т.б.» жатады, бұған қоса сөз арасындағы кідірістерді толтыратын «і-і- і-і, м-м- м-м» сияқты түрлі ұзақтықпен қолданылатын «паразит» дыбыстарды да ұмытпаңыз. Сонымен қатар дене қимылын да қадағалап тұрған дұрыс. Бұл айтылғандардың барлығы туралы арнайы әдебиеттер кеп, олармен танысуға, керегін пайдалануға мүмкіндік кеп.

3.13 Сұрақтарға жауап беру

Кез келген жұмысты қорғау кезінде міндетті түрде сұрақтар қойылады, ескертулер айтылады. «Ойлай алатындар сұрақ та қоя алады», – деп Э.Кинг айтқандай, сізді тыңдап отырған аудиторияның сұрақ қоюы – заңды құбылыс.

Қазақстанда қабылданған академиялық этикет бойынша сұрақтар қорғаудан кейін қойылады. Қойылған сұрақтарды сұрақтың

авторымен бірге жазып алып тұрған дұрыс. Бұл ұқсас сұрақтарды біріктіруге, оларға бір жауап беруге ыңғайлы. Қойылған сұрақтарға немесе кейбіріне бірден жауап беруге болады, кейбіріне немесе бәріне дайындалу үшін уақыт сұрауға болады. Қойылған сұрақтардың бәріне жауап беру керек пе деген сұрақ жиі қойылады. Жоқ, қорғау барысында қойылатын сұрақтардың бәрі жауап беруге міндетті емессіз, жауап беретін сұрақтарды таңдау өз еркіңізде. Жауабыңыз болмаса немесе бірден жауап беруге дайын болмасаңыз, дәстүрлі сыпайы түрде «*бұл мәселе туралы ойланбаппыз, рақмет, енді есте болады*», «*бұл мәселе туралы келесі зерттеулерімізде қарастырамыз*» т.б. сияқты репликаларды пайдалануға болады.

Енді қойылатын сұрақтарға келейік. Сізге сұрақ қойылуы да мүмкін, сіз өзіңіз оппонент ретінде сұрақ қоюыңыз да мүмкін. Қандай сұрақтар қойылуы мүмкін? Ең алдымен, мынаны жадыңызда ұстаңыз: сұрақтардың мазмұны тек сіздің зерттеу тақырыбыңыз аясында ғана қойылады, басқа тақырыптар туралы сөз болмайды. Мысалы, сіз «*Қазақ тіліндегі өлшем мәнді фразеологизмдердің танымдық мәні*» тақырыбында жоба қорғап тұрсаңыз, сізге қойылатын сұрақтар тек өлшем мәнді тұрақты тіркестер (ары кетсе, жалпы фразеологизмдер) туралы, ұлттық таным жөнінде ғана болады, басқа мәселелер қозғалмайды.

ЕСТЕ САҚТАҢЫЗ!

Ғылыми зерттеу нәтижелері бойынша көпшілік алдында ауызша сөйлеудің ерекшеліктері:

- Тақырыпты жетік меңгеріңіз. Тақырыпты толығымен ашуға қажетті ақпарат жинағаныңыз жөн.
- Ақпаратты қысқа әрі түсінікті жеткізу үшін конспект немесе карточкалар жасап алыңыз.
- Алдын ала дайындалыңыз.
- Ойыңызды жинақтап, өзіңізге сенімді болуға тырысыңыз.
- Күйзеліске, эмоцияға бой алдырмаңыз, қобалжымаңыз.
- Сырт бейнеңізге көңіл бөліңіз.
- Аудиториямен жұмыс істеуге тырысыңыз.
- Сөзіңіз анық әрі түсінікті болсын. Дауыс ырғағына назар аударыңыз.
- Аудиторияның назарын өзіңізге аударуға тырысыңыз.
- Сізге қойылған барлық сұрақтарға жауап беруге тырысыңыз.
- Өзіңіздің жұмысыңызды басқалармен талқылаңыз, кемшіліктеріңіз бен артықшылықтарыңызды мойындаңыз.

3-тақырып бойынша бақылау сұрақтары

1. Ғылыми мақаланың кіріспе бөлімінде қандай ақпараттар болуы керек?
2. Ғылыми мақаланың қорытынды бөлімінде қандай ақпарат болуы қажет?
3. Ғылыми мәтінді жазған кезде қандай қателер жиі жіберіледі?
4. Теориялық материалдар мен эмпирикалық зерттеу материалдарының арасындағы айырмашылық қандай?
5. Эмпирикалық деректерді жинаудың әдістері қандай?
6. Библиографиялық тізімді ресімдеудің техникалық ережелерін сипаттаңыз.
7. Ғылыми жұмыста дәйексөз қолданудың маңызы қандай?
8. Сілтемелерді ресімдеу кезінде орын алатын кемшіліктер қандай?
9. Плагиатпен күресудің жолдары қандай?
10. Кемшілік алдында ғылыми жұмысты ауызша қорғау талаптарын атаңыз.

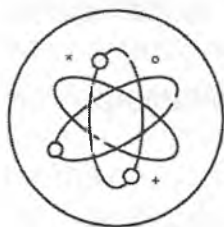
Студенттің өздік жұмысының (СӨЖ) тапсырмасы

Төмендегі тақырыптар бойынша әдебиет тізімін құрастырып, библиография құру нормаларына сәйкес ресімдеңіз:

1. Адамның шығу тегі жөнінде қазіргі философиялық тұрымдамалар
2. Қазақ тіліндегі өлшем (ұзындық, көлем, салмақ, уақыт) мағыналы фразеологизмдердің ұлттық-танымдық ерекшеліктері

4-тақырып. ҒЫЛЫМИ МӘТІННІҢ БАСТЫ ЖАНРЛАРЫ

4.1 Ғылыми мақала

Ғылыми мақала дегеніміз – ғылыми зерттеулер нәтижелерін сипаттау. Ғылыми мақала зерттеу тақырыбы бойынша нақты жекелеген мәселелерді қамтитын, нәтижесі берілетін, автордың ғылыми басымдығы көрінетін жарияланымның бір түрі болып табылады. Ғылыми мақала маманның жетістігін көрсетеді.

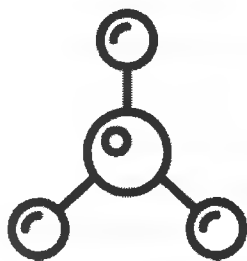
Ғылыми мақаланы іштей үшке бөлуге болады:

1. Ғылыми-теориялық мақалалар теориялық ізденістер мен зерттеліп отырған мәселенің заңдылығын түсіндіруге арналады. Теориялық мақалалар кез келген зерттеуді жүргізудің негізі болып табылады. Ғылымда тек теориялық пайымдаулардың көмегімен тың жаңалықтар ашылып, кейін тәжірибе мен эксперименттер арқылы дәлелденген оқиғалар аз кездеспеген. Кейбір салаларда тек қана теориялық әдістер арқылы зерттелетін нысанның маңызын ашуға болады.

2. Ғылыми-практикалық мақалалар ғылыми эксперименттер мен шынайы тәжірибеге арналады. Оларда эксперимент жүргізу әдістері не зерттелетін құбылысты бақылау құралдары мен оларды тіркеу тәсілдері сипатталады. Зерттеу барысында алынған нәтижелерді баяндау мен оларды түсіндіру мұндай мақалалардың негізгі бөлігі болып табылады.

3. Ғылыми-әдістемелік мақалалар ғылыми немесе қолданбалы міндеттерді шешуге мүмкіндік беретін әдістер, тәсілдер, құралдар мен үдерістерге шолу жасауға арналады.

4.2 Ғылыми мақаланың құрылымы

Ғылыми мақаланың нақты құрылымы болады. Ол мынадай бөліктерден тұрады:

Атауы (тақырып).

Абстракт немесе Андатпа.

Тірек сөздер.

Кіріспе.

Әдебиеттерге шолу.

Негізгі белім (әдіснамасы, нәтижелері).

Тұжырымдар мен зерттеуден күтілетін нәтижелер.

Қорытынды.

Атауы (тақырып) – негізгі мәтіннің құрылымдық бөлігін (бөлім, тарау, параграф, тармақ, тармақша, кесте және т.б.) таңбалау.

Мақаланың атауына қойылатын негізгі талап – қысқалық және анықтық. Тақырыптың ең үлкен көлемі – **10-12** сөз. Тақырып мағыналы, мәнерлі, мақала мазмұнын ашатын болуы керек. Тақырып оқырманның назарын аударатындай болуы тиіс. Мақала жазғандағыдай, тақырып қоюда да ғылыми стильді қатаң ұстану қажет. Тақырып зерттеудің басты тақырыбын анық бейнелеп, оқырманды мақалада қарастырылған мәселеге қатысты шатастырмауы тиіс. Тақырыпта мақаланың мәнін ашатын кейбір тірек сөздер болуы керек. Тақырыпта жалпыға түсінікті қысқартуларды қолдануға да болады. Мақала тақырыбын басқа тілге (орыс, ағылшын тілдеріне) аударғанда кейбір ұлттық ерекшелікке қатысты аударылмайтын жалқы есімдерден, реалийлерден басқа қазақ тілінен ешқандай транслитерация қолданылмауы керек.

Ғылыми мақала белгілі бір ғылыми журналдардың жекелеген нөмірлерінде немесе жинақтарда жарияланатын, қойылған талаптарға сәйкес ресімделген, аяқталған авторлық жұмыс болып табылады. Ғылыми мақаланың көлемі, әдетте, 0,5-0,7 баспа табақты (8-10 бет) құрайды.

Мақаланың қолжазбасында жұмыстың толық атауы, автордың аты-жөні, абстракт/аңдатпасы, пайдаланылған әдебиет тізімі болуы керек.

Ғылыми мақаланың мынадай қарапайым **құрылымы** болады:

- кіріспе (ғылыми мәселенің қойылуы, өзектілігі, маңыздылығы, ғылымның белгілі бір саласының дамуы үшін қосатын үлесі - 1 абзац немесе 5-10 қатар);

- автордың соңғы уақыттағы мәселе бойынша сүйенетін негізгі зерттеулері, мақала арналып отырған шешілмеген мәселелерді беліп көрсету (0,5 -2 бет);

- мақаланың мақсаты мен міндеттерінің қойылуы. Мақала мақсаты тақырып бойынша негізгі жарияланымдарға шолу жасап, ғылыми мәселенің қойылысынан келіп шығады (1 абзац немесе 5-10 қатар);

- жеке зерттеу мазмұнын баяндау мақаланың негізгі бөлігі болып табылады. Онда ғылыми зерттеудің негізгі ережелері мен нәтижелері, жеке идеялары, пікірлері, ғылыми деректер, эксперимент бағдарламасы, алынған нәтижелерді талдау, негізгі тұжырымдарды жүзеге асыруға автордың қосқан үлесі және т.б. баяндалады. (5-6 бет);

- автордың негізгі пайымдауы сипатталатын қорытынды, тұжырымдар мен ұсынымдардың берілуі, олардың теория мен практика үшін маңызы, қоғамдық маңызы мен болашағы (1/3 бет).

Ғылыми мақала жазу кезінде белгілі бір **ережелерді** ұстанамыз:

- оң жақ жоғары бұрышқа автордың аты-жөні жазылады, қажет болғанда автор туралы басқа да мәліметтер беріледі (мысалы, ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы, жұмыс орны);

- мақала атауы оның негізгі ойы мен идеясын айқындап тұруы керек (бес сөзге дейін болғаны мақұлданады);

- инициалдар (қазақ тілінде) автордың тегінің алдына қойылады;

- ғылыми есеп беру стилінен аулақ болған жөн;

- риторикалық сұрақтарды қоймаған дұрыс, негізінен хабарлы сөйлемді қолданған абзал;

- ережелер мен пікірлерді санамалаған кезде цифрлармен мәтінді толтырмау қажет;

- белгілі ғалымдардың еңбектеріне сілтемелер мақаланың басында беріліп, негізгі көлем автордың жеке ой-пікіріне арналғаны дұрыс;

- мақала нақты тұжырымдармен және ұсынымдармен аяқталуы керек, мақала соңында пайдаланылған әдебиет тізімі беріледі.

Мақала қолжазбасына автор қол қойып, редакцияға басуға тапсырылады.

Мақала жазу барысында ойыңызды анық көрсетіп, мақаланың логикалық құрылымын анағұрлым көрнекі қылу үшін төмендегідей түрлі қыстырма сөздер, фразалар қолдануға болады:

Біріншіден... Екіншіден... Үшіншіден... Ең алдымен

Сонымен бірге

Сондай-ақ

Бұдан әрі

Жоғарыда айтылғандарды ескере келе

Сәйкес

Осылайша

Осы ретте

Осыған сәйкес

Дегенмен

Алайда

Бір жағынан

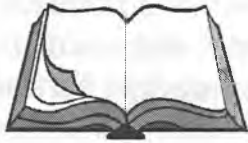
Жалпы алғанда

Сондықтан

Қорыта келе

Сезімізді қорытындылай келе

Десе де, қыстырма сөздерді орынсыз қолданудан, әрбір сөйлемді қыстырма сөзден бастаудан аулақ болғаныңыз жөн.

Ғылыми мақала жазу үлгісі

ТІЛДІ МЕҢГЕРУ ДЕҢГЕЙІН БАҒАЛАУДЫҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖҮЙЕСІ

Bekzat B. Dinayeva

Kazakh University of the Humanities and Law, Astana, Kazakhstan

Sabira M. Sapina

Kazakh University of the Humanities and Law, Astana, Kazakhstan

АБСТРАКТ

Мақала тілді меңгеру деңгейін бағалаудың қазақстандық жүйесі – ҚАЗТЕСТ жүйесінің құрылымын талдауға арналған. ҚАЗТЕСТ жүйесі – халықаралық стандарттарға негізделген қазақстандық жүйе болғандықтан, бұл жүйенің тіл меңгеру деңгейін бағалайтын басқа да халықаралық жүйелермен ұқсастықтары мен өзіндік ерекшеліктері анықталады. Зерттеудің мақсаты – ҚАЗТЕСТ жүйесінің Қазақстан Республикасының қоғамдық-саяси еміріндегі алатын орнын, өзіндік ұлттық ерекшеліктерін, кемшіліктерін көрсету. Бұл үшін ҚАЗТЕСТ жүйесі құрылуының алғышарттары, қоғамда атқаратын рөлі көрсетіледі, жүйенің Қазақстан Республикасында мемлекеттік тіл саясаты мен тіл стратегиясын жүзеге асыруда тиімді жұмыс жасап келе жатқан құрылым екендігі мысалдармен дәлелденеді. Көпұлтты мемлекеттерде тіл саясаты ұлттық саясаттың ажырамас бөлігі болып табылатындықтан, көтеріліп отырған мәселе өзекті болып саналатындығы даусыз.

Тірек сөздер: *білім беру, білім деңгейін бағалау, тестілеу, тілді білу деңгейі, деңгейлік бағалау, ҚАЗТЕСТ, қазақстандық жүйе, коммуникативтік құзырет, тіл саясаты, тілдік жағдай, көпұлтты мемлекет, мемлекеттік бағдарлама,*

Кіріспе

Білім беру әлеуметтік жүйелердің ішінде маңызды орын алады. Қоғам дамуының қазіргі кезеңі білім беру жүйесін үнемі жетілдіріп отыруды алға қойып отыр. Осы ретте алынған білім деңгейін бағалау білім беру жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі болып есептеледі.

Көптеген мұғалімдер мен педагогтердің пікірінше, тестілеу - оқу материалын игеру дәрежесін бағалауға мүмкіндік беретін барынша объективті әдіс. Білім алушының шығармашылық әлеуетін, білімінің тереңдігін жан-жақты көрсете алу мүмкіндігінің жоқтығы, білім алушының психологиялық, физикалық (дене) кемшіліктеріне/артықшылықтарына байланысты баға шынайылығының өзгеруі сияқты кемшіліктеріне қарамастан, тестілеу әлемнің көптеген елінде білім деңгейін бағалаудың бірден-бір жүйесі болып отыр [1], [2], [3].

Тестілеу арқылы тілді білу деңгейін бағалау - жалпы білім дәрежесін бағалаудың ортақ межелеріне сәйкес келгенімен, өзіндік ерекшеліктері бар жүйе [4], [5]. Тілді меңгеру дәрежесіне баға беру деңгейлік бағалау, жалпы бағалау және тұлғаның кәсіби құзыретіне байланысты қойылатын талаптарына сәйкес тілді қарым-қатынас құралы ретінде меңгеруді бағалау сияқты бөліктерден құралады.

Тілді меңгеру деңгейін бағалау жүйелерін құру кез келген ұлттық мемлекет үшін қажетті іс деп санаймыз, себебі тілдік білімді игеру сол тіл мемлекеттік тілі болып саналатын елдің мемлекеттік құндылықтарын құрметтеу, қоғамдық құндылықтарын ұстану және тұлғалық құндылықтарды иемдену тұрғысынан өте маңызды.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік тіл болып саналатын қазақ тілін білудің деңгейін бағалау жүйесі ҚАЗТЕСТ деп аталады. ҚАЗТЕСТ жүйесін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ұлттық тестілеу орталығы әзірлеген. ҚАЗТЕСТ жүйесі 2006 жылдан бастап іске қосылды. Бұл жүйе Қазақстан сияқты көпұлтты мемлекетте мемлекеттік тілдің қолданысын дамыту, оның бәсекелестік қабілетін арттырумен байланысты мемлекеттік тұрғыдан іске асырылып жатқан шаралар аясында жұмыс жасап келеді [6].

Зерттеудің басты мәселесі құрылымы, мазмұны, ұйымдастыру мен басқару тетіктері қалыптасқан кешен – ҚАЗТЕСТ жүйесін тілді меңгеру деңгейін бағалаудың қазақстандық үлгісі ретінде таныту, оның құрылуының алғышарттарын, өзіндік ерекшеліктерін, кемшіліктерін көрсету.

Мақала авторлары ҚАЗТЕСТ жүйесінің 2006-2009 жылдары лексика-грамматика бөлігінің, 2009-2011 жылдары оқылым бөлігінің, 2014 жазылым бөлігінің тест тапсырмаларын әзірлеушілері және сарапшылары ретінде жұмыс тобының мүшелері болған және 2012 жылдан бастап жетік деңгей тапсырмалары бойынша емтихан тапсырып келеді.

Негізгі бөлім

ҚАЗТЕСТ жүйесінің мақсаты мен міндеттері, оны енгізу мен дамытудың басты бағыттары, жүзеге асыру тетіктері 2008 жылы қабылданған Тұжырымдамада көрсетілген [7]. ҚАЗТЕСТ жүйесін құру мақсатында тілдік білімді бағалаудың көп жыл бойы қолданылып келе жатқан халықаралық жүйелері зерттелді. Бұл зерттеулер қазақ тілінің өзіндік ерекшеліктерін есепке ала отырып, тілді білу дәрежесін бағалаудың қазақстандық жүйесін құруға мүмкіндік берді.

ҚАЗТЕСТ жүйесінің басты мақсаты – қазақ тілі бойынша тілдік білімді бағалау. ҚАЗТЕСТ - құрылымы жағынан, негізінен, американдық TOEFL (Test of English as a Foreign Language) және ресейлік TORFL (Test of Russian as a Foreign Language) сияқты тілді меңгеру деңгейін бағалау жүйелеріне сәйкес келеді. Сонымен қатар өзіндік ерекшеліктері бар ұлттық жүйе.

TOEFL ағылшын тілі ана тілі болып саналмайтын адамдардың тілдік білімін, TORFL ресейлік және шетел азаматтарының орыс тілін меңгеру деңгейін бағалау тестілері. Ал ҚАЗТЕСТ арқылы Қазақстан Республикасы

азаматтары және Қазақстан аумағында қызмет атқаратын шетел азаматтарының қазақ тілін (мемлекеттік тілді) білу деңгейі анықталады.

TOEFL сертификаты ағылшын тілді мемлекеттердің оқу орындарына түсу үшін, бизнес құрылымдар мен ғылыми орталықтарда жұмыс жасау үшін қажет. Білім гранттарын ұсынатын үкіметтік құрылымдар, халықаралық ұйымдар да осы сертификатты талап етеді. Сертификат екі жыл мерзімге жарамды болып саналады. TORFL сертификаттары инженерлік-техникалық, гуманитарлық және басқа салалар бойынша Ресейдің жоғары оқу орындарына түсуге мүмкіндік береді. Сертификаттардың жарамдылық мерзімі шектелмеген. ҚАЗТЕСТ сертификатының өзгешелігі мынада: белгілі лауазымнан үміткер мемлекеттік қызметшілер, ұлттық компаниялардың қызметкерлері, халықаралық «Болашақ» бағдарламасы бойынша шетелдік оқу орындарында бакалавриат, магистратура мамандықтарында, докторантурада білім алғысы келетіндер, Назарбаев зияткерлік мектебінің мұғалімдері тапсырады. Сертификат мерзімі – үш жыл.

ҚАЗТЕСТ жүйесі құрылғаннан бері тестілеуден өтушілердің сандық көрсеткіші:

1-кесте

2006 жыл	2007 жыл	2008 жыл	2009 жыл	2010 жыл	2011 жыл	2012 жыл	2013 жыл
169 адам	639 адам	1633 адам	2252 адам	6400 адам	7084 адам	10250 адам	13708 адам

[7].

2006-2007 жылдары ҚАЗТЕСТ жүйесі бойынша тестілеуге, негізінен, мемлекеттік қызметшілер, орыс тілінде білім алатын мектеп оқушылары мен студенттер қатысқан. 2008 жылы бакалавриат, магистратура мамандықтары бойынша шетелде білім алуға мүмкіндік беретін «Болашақ» бағдарламасының үміткерлерінің қазақ тілін білу деңгейін анықтау ҚАЗТЕСТ жүйесі арқылы іске асырылатыны туралы шешім қабылданды. Осы жылдан бастап халықаралық «Болашақ» бағдарламасының стипендиясына оқығысы келетіндер тест тапсыра бастады [8]. 2009 жылдан бастап қазақ тілі ана тілі болып саналмайтын орта мектептің дарынды оқушылары арасында қазақ тілін білу деңгейінен олимпиаданың соңғы қорытындысы кезеңінде ҚАЗТЕСТ жүйесі арқылы тестілеуден өткізілетіні туралы шешім қабылданды. 2010 жылы білім берудің автономды ұйымы «Назарбаев зияткерлік мектептері» қызметкерлерінің мемлекеттік тілді білу дәрежесін ҚАЗТЕСТ арқылы тексеретін болды. 2013 жылы Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік әкімшілік қызметтің «А» корпусының кадрлық резервіне алу үшін үміткерлердің мемлекеттік тілді игеру деңгейіне талаптар қойылып, ол талап Қазақстан Республикасында азаматтардың қазақ тілін меңгеру деңгейін бағалаудың отандық жүйесі – ҚАЗТЕСТ арқылы орындала бастады. 2013 жылы қазақ тілін білу дәрежесін анықтауға тест тапсырған мемлекеттік қызметшілердің сандық көрсеткіші:

2-кесте

№	Тест тапсырушылар тобы	Саны
1	Мемлекеттік қызметтің «А» корпусының ваканттық лауазымына үміткерлер	197
2	Қазақстан Республикасы Табиғи монополияларды реттеу жөніндегі агенттігінің қызметшілері	70
3	Мемлекеттік қызметтің «А» корпусы қызметшілері	1364
4	Ұлттық қауіпсіздік комитет қызметшілері	11
5	Қазақстан Республикасы Индустрия және жаңа технологиялар министрлігінің қызметшілері	303
6	Қазақстан Республикасы Статистика жөніндегі агенттігінің қызметшілері	26
7	Қазақстан Республикасы Парламенті Шаруашылық басқармасының қызметшілері	23
8	Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комитетінің қызметшілері	34
9	Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі Қазынашылық комитетінің қызметшілері	49
10	Қазақстан Республикасы Экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігінің қызметшілері	55
11	Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің қызметшілері	54
12	Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің қызметшілері	153
13	Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігінің қызметшілері	160
14	Қазақстан Республикасы Бәсекелестікті қорғау жөніндегі агенттігінің қызметшілері	47
	Барлығы	2546

[7].

2014 жылдан бастап бұл тест «Қазмұнайгаз», «Қазақстан теміржолы» сияқты ұлттық және мемлекеттік компаниялардағы қызметкерлер аттестациядан өткенде міндетті болды. Осы жылы ҚАЗТЕСТ жүйесі мен Назарбаев университеті арасында ынтымақтастық туралы меморандумға қол қойылып, оқу орнының -курс студенттерінің қазақ тілін игеру деңгейін ҚАЗТЕСТ жүйесі бойынша бағалау жайында шешім қабылданды.

Мәліметтерден көрініп тұрғанындай, ҚАЗТЕСТ жүйесі жылдан-жылға күш алып келеді. Жүйе қоғамдағы барлық салада жұмыс жасайтын тұлғаларды қамти бастады. Құрылғаннан кейінгі алғашқы

жылдарында мектеп оқушылар мен студенттер арасында жүргізілген ҚАЗТЕСТ тапсырмаларын кейін түрлі мемлекеттік қызметшілер, әуе компанияларының бортсеріктері, орта және жоғары оқу орындарының мұғалімдері мен профессорлық-оқытушылық құрамнан бастап Қазақстан Республикасы Президентінің Іс басқармасының, Парламентінің, Премьер-Министр Кеңесінің, Жоғарғы Сотының, Орталық сайлау комиссиясының, Мемлекеттік қызмет істері агенттігінің түрлі деңгейдегі басшылары, облыстық деңгейдегі қалалардың әкімдері, еліміздегі барлық облыстардағы аудандар әкімдері, қалалардың әкімдері тапсыра бастады.

Қазақстан Республикасы – 130-дан астам ұлт өкілдері өз отаны санайтын көпұлтты мемлекет. Әлемдегі басқа да көпұлтты мемлекеттер сияқты Қазақстан Республикасында да тілдік саясат осы ұлттардың тілі мен мәдениетін, салт-дәстүрін құрметтеу бағытында жүргізіледі. «Қазақстан Республикасындағы тілдер туралы» Заңға сәйкес қазақ тілі мемлекеттік тіл, ал орыс тілі ұлтаралық қатынас тілі ретінде бекітілген. Мемлекеттік ұйымдарда, жергілікті басқару органдарында орыс тілі мемлекеттік тілмен қатар қолданылады [9].

Қазақ жерлерінің XVIII ғасырда Ресей империясына қосылғанынан бастап Кеңестер Одағының құрамындағы 80 жыл ішінде елдегі адам өмірінің барлық қатынасында, қоғамдағы барлық коммуникативтік салада орыс тілі басты тіл болған тілдік жағдай қалыптасты. Қазақ тілі қызмет ететін коммуникативтік салалар халық ағарту (балабақша, мектеп т.б.), ғылым (қоғамдық ғылымдар), көркем мәдениет (көркем әдебиет, сахна өнері т.б.), бұқаралық қатынас (радио, телевизия, кино т.б.), дін, тұрмыс пен жанұя салаларымен шектеліп, қоғамдық-саяси өмір (мемлекеттік өкіметтің басқару жүйесі, сыртқы, ішкі саясат, экономика т.б.), ауылшаруашылығы мен өнеркәсіп өндірісі, құрылыс, көлік (транспорт), байланыс, тұтыну мен қызмет көрсету, ақпарат (жарнама, хабарландыру т.б.) салаларда орыс тілі жетекші тіл болды.

Патшалық Ресей үкіметінің жаулап алған ұлттық территориялардағы ұлттық саясаты жергілікті халықтың бостандығы мен еркіндігін, мәдениетін басу бағытында болды. Орыс мемлекеті үшін Қазақстан өзге тілді аудан ретінде отаршылдық саясат жүргізетін аумақ болды, ал қазақтар «азаматтық деңгейі төмен», «өз тілі жоқ» халық ретінде орыстандыру саясатына ұшырады. Патша үкіметінің жаулап алған жерлердегі тілдік саясаты тілді таңдауға ешқандай мүмкіндік берген жоқ.

Кеңес Одағы кезінде де одақ құрамындағы басқа да республикалар сияқты Қазақстан да орталықтандырылған әлеуметтік-экономикалық құрылымның элементі ретінде Ресейдің ықпалында болды. Қазақ тілі білім беру ісінде, көркем әдебиетте, театр өнерінде, ішінара бұқаралық ақпарат құралдарында қолданылғанымен, мемлекет басқаруда, экономикада, саясатта мүлдем дерлік қолданылмайтын тілге айналды. Шамамен 1917-1990 жылдарды қамтитын ұзақ уақыт аралығында ана тілін білмейтін, түсінгенмен, сөйлей алмайтын адамдардың екі ұрпағы өсіп, қалыптасты. Халқының саны аз Қазақстан үшін бұл қатерлі жағдай болды.

1991 жылы өзін тәуелсіз мемлекет ретінде жариялаған Қазақстан Республикасының алғашқы қабылдаған заңдарының бірі - «Қазақстан Республикасындағы тілдер туралы» Заңы [9]. Заңда қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі мәртебесі анықталды. Мемлекеттік тілдің қолданыс аясын кеңейтуге бағытталған іс-шаралар мемлекеттік тұрғыдан жүргізіле бастады. Тәуелсіздік алғаннан бері әрбір он жыл сайын Тілдерді дамыту мен қолданудың мемлекеттік бағдарламасы қабылданып, оның орындалуы Үкімет тарапынан бақылауда ұсталады. Республикадағы тілдік жағдай өзгерді. Қазақ тілі қызмет ететін қоғамдағы коммуникативтік салалардың саны көбейді. Бүгінгі күні қалыптасып отырған тілдік жағдайды былайша сипаттауға болады: Кеңестік Одақ кезінде білім алған ана тілін шала білетін немесе қазақ тілін мүлде білмейтін қазақтар және өзге ұлт өкілдері орыс тілін қолданады, ал тәуелсіздік кезеңінде білім алған, саналы өмір жолын бастаған қазақтар мен өзге ұлт өкілдері екі тілді де пайдаланады.

Елдегі тілдік жағдайдың бұлайша өзгергені мемлекет басшылығының Қазақстанда тұратын өзге ұлттардың тілі мен мәдениетін сақтап қалуына барынша жағдай жасай отырып, қазақ тілінің Қазақстанның көпұлтты халқын біріктіруші тіл ретіндегі рөлін барынша көтеруге бағытталған тілдік саясатының арқасында болып отыр.

Бүгінгі күні республикада Тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы жұмыс жасап жатыр [6]. Қазақстан Республикасы Конституциясына, «Қазақстан Республикасындағы тілдер туралы» Қазақстан Республикасының Заңына, Қазақстан Республикасы Тіл саясатының тұжырымдамасына, Ұлт бірлігі доктринасына сәйкес әзірленген бағдарламаның «Мемлекеттік тіл – ұлттық бірліктің басты факторы» атты негізгі мақсатын іске асыру аясындағы міндеттердің қатарында мемлекеттік тілді білу деңгейін бағалау және бақылау жүйесін енгізу көрсетілген. Қазақ тілін білу дәрежесін бағалау тілдік саясат қағидаттарын жүзеге асыруды қамтамасыз етеді. Бағалау қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретінде дамуына және оның бәсекелестік қабілетін көтеруге көмектеседі. Осы орайда ҚАЗТЕСТ республика азаматтарының мемлекеттік тілді білу деңгейін бағалаудың тетігі ретінде анықталды.

ҚАЗТЕСТ жүйесін құрудың алдында тілдік білімді бағалаудың халықаралық үлгілері зерттелді деген болатынбыз. Олардың ішінде ағылшын тілінің американдық үлгісін бағалауға арналған TOEFL (Test of English as a Foreign Language), британдық үлгісін меңгеруді бағалауға арналған IELTS (International English Language Tests System), француз тілін меңгерудің DALF/DELF (Diplome Approfondi de Langue Française/Diplome d'Etudes en Langue Française) жүйелері, неміс тілінің меңгеру деңгейін бағалаудың DSH (Deutsche Sprachprüfung für den Hochschulzugang) жүйесі, орыс тілін меңгеру дәрежесін анықтайтын TORFL (Test of Russian as a Foreign Language) жүйелері талданды [7].

Аталған жүйелерді АҚШ, Ұлыбритания, Франция, Германия, Ресей сияқты ірі мемлекеттер мемлекеттік тілін сақтап қалу, оның қолданыс

аясын ұлғайту, тілді білуді міндеттеу сияқты мемлекеттік тіл саясатын жүргізудің құралы ретінде қолданып жатқаны сөзсіз. Бұл елдерде жұмыс жасау үшін, білім алу үшін мемлекеттік тілді білу міндетті болып саналады. Тілдік білімді бағалаудың шетелдік жүйелерін, тіпті олардың қандай да бір деңгейін меңгеру қандай да бір әрекеттің бір түрімен ғана айналысуға мүмкіндік береді. Мысалы, Кембридж емтихандарының (UCLES) KET (Key English Test) тестісін жақсы тапсырған адам қонақүй немесе мейрамхана бизнесі саласында қызмет етуге, PET (Preliminary English Test) тестілері Samsung сияқты белгілі компанияларда жұмыс істеуге, FCE (First Certificate in English) тестісі Yukos Services немесе BMW сияқты ірі шетелдік фирмаларда, ал CAE (Certificate of Advanced English) тестісінен өту кез келген университеттің қызметкері болып еңбек етуге мүмкіндік береді. АҚШ, Канада, Австралия елдеріне барып белгілі бір оқу орнында оқу үшін міндетті түрде TOEFL нәтижесі талап етіледі, Ұлыбританияда білім алу үшін IELTS сертификаты керек.

Олай болса, тілдік білімді бағалау жүйелері тілдік тұлға қалыптастыруға септігін тигізеді және, тәжірибе көрсеткендей, тілді меңгертудің тетігі. Жоғарыда айтылған елдерде қандай да бір қызмет түрімен айналысу, білім алу үшін адам мемлекеттік тілді қаншалықты білетіндігін дәлелдеуі керек. Тілдік білімді бағалаудың халықаралық дәрежеге көтерілген аталған тестілеу жүйелері осы мемлекеттердің жүргізіп отырған тіл саясатының бір тетігіне айналып отыр.

Тілдік білімді бағалаудың қазақстандық ҚАЗТЕСТ жүйесі әлі мұндай халықаралық дәрежеге жеткен жоқ, әзірге республика азаматтарының қазақ тілін меңгеру деңгейін бағалау құралы ғана болып отыр. Болашақта бұл жүйе бойынша тестілеуден өту саяси, экономикалық, мәдени жақтан жедел дамып келе жатқан Қазақстан Республикасында жұмыс жасағысы келетін, өмір сүргісі келетін шетел азаматтары үшін де міндетті болады деген сенімдеміз.

ҚАЗТЕСТ жүйесінің тапсырмалары қазақ тілін меңгерудің коммуникативтік құзыреттеріне қойылатын талаптарды анықтайтын Қазақстан Республикасының мемлекеттік стандарттарымен бекітілген [10]. Коммуникативтік құзырет лингвистикалық, сөйлеу, әлеуметтік, дискурстық, стратегиялық және әлеуметтік-мәдени құзырет сияқты компоненттерден тұрады.

ҚАЗТЕСТ жүйесінің тілді білу деңгейін бағалайтын белгілі жүйелерден басты ерекшелігі - тест тапсырушы тұлғаның әлеуметтік-мәдени құзыретін айқындау. Тест тапсырушы қазақ тілін тек қатысым құралы ретінде ғана емес, сол тілді қолданушы қазақ ұлтының мәдениетін, салт-дәстүрін, ұлттық дүниетанымын түсіну, білу тұрғысынан да игергенін көрсете алуы тиіс. Біз мұндай талапты тілді білу дәрежесін бағалаудың Кембридж емтихандары базасы бойынша жіктелетін деңгейлердің ішінде CAE (Certificate of Advanced English) емтиханының тапсырмаларынан кездестірдік. Осыған ұқсас талап, атап айтқанда, жекелеген мемлекет бойынша елтанымдық білім мен мерзімді баспасөзбен таныс болуды

міндеттейтін талап Оксфорд университетінің емтиханында (The Oxford Written Examination in English as a Foreign Language) бар.

ҚАЗТЕСТ жүйесінде тілдік білімді бағалаудың деңгейлік жүйесі негізге алынған. Бұл деңгейлер тілді білудің еуропалық стандарттарына сәйкес келеді, атап айтқанда: А1 деңгейі (Breakthrough) – қарапайым деңгей, А2 деңгейі (Waystage) – базалық деңгей, В1 деңгейі (Threshold) – орта деңгей, В2 деңгейі (Vantage) – ортадан жоғары деңгей, С1 деңгейі (Effective Operational proficiency) – жоғары деңгей, С2 деңгейі (Mastery) – жетік деңгей.

Тестілеу екі кезеңмен жүргізіледі. Бірінші кезеңде тест тапсырушының қазақ тілін меңгеруінің жалпы деңгейі анықталады. Оған қарапайым немесе базалық деңгей тапсырмалары беріледі. Екінші кезең - қазақ тілін меңгеру деңгейін бағалау кезеңі Тест тапсырушыға орта деңгейдің тыңдалым бөлігі бойынша 30, лексика-грамматикалық блок бойынша 70, оқылым бөлімі бойынша 50 тапсырма тапсырма ұсынылады. Тестіленуші 150 минут ішінде тілді білу деңгейінің пайыздық көрсеткіші анықталатын 150 тапсырманы орындауы керек. Тест тапсырмалары мүмкін болатын жауаптардан бір дұрыс жауапты таңдау нысанында ұсынылады. Осы үш бөліктегі тест тапсырмаларын сәтті орындаған адам жазылым бөлігін тапсыруға жіберіледі. Орта деңгейдің 150 тапсырмасы бойынша (бір тапсырма - 1 балл) 110 балл жинаған адам қазақ тілін орта деңгейде меңгерген деп есептеледі. Бұл баға тест тапсырушы қазақ тілін білу дәрежесіне қойылатын талапқа сай деп саналып, ҚАЗТЕСТ жүйесінен өтті деген сертификат беріледі.

Жүйенің жоғарыда аталған бөліктері бойынша жүйеге ауқымды тест тапсырмалар қоры жинақталған. Деңгейлік шкала бойынша белгілі бір көрсеткішке жеткен және өз көрсеткішін көтергісі келетін тестіленушілерде даярлық курсына оқуға және ниеттенген деңгейге жетуіне мүмкіндігі бар, өйткені ҚАЗТЕСТ сатылы бірізділікке бағынады. Тестіленушінің тілдік деңгейі орындалған тестінің жалпы сандық көрсеткіш нәтижесімен анықталады. Тапсырмалар түрі қарапайымнан күрделіге қарай принципі бойынша орналасқан.

Осы жерде ҚАЗТЕСТ жүйесі бойынша тілді меңгеру деңгейін бағалаудың кемшін тұсын айта кету керек. Мысалы, дамыған бағалау жүйесі саналатын TOEFL бағдарламасының тыңдалым және грамматикалық бөліктері тестілерінің күрделілігі сіздің тапсырманы қалай орындап жатқаныңызға байланысты өзгеріп отырады. Бұл, бір жағынан, қиын тапсырмаларды шешуге кідіріп қалмай, тест тапсыруға берілген уақытты тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Оның есесіне, бағалау кезінде балл көрсеткіші бойынша оңай тапсырмалар «арзанға», қиын тапсырмалар жоғары баллға, «қымбатқа» бағаланады. Ал ҚАЗТЕСТ жүйесінде бір тапсырма бір баллға бағаланады. Мысалы, емтихан барысында белгілі бір тапсырмаға тест тапсырушылардың барлығы бірдей дұрыс жауап беруі немесе бәрі бірдей дұрыс жауап бермеуі мүмкін. Мұндай тапсырмалар сынаққа қатысушының тілді белгілі деңгейде білуін анықтай алмайды.

Емтихан нәтижелерін математикалық-статистикалық сараптамалар бойынша әрбір тест тапсырмасының қасиеттерін анықтау арқылы нығайта түсуге болады. Осындай іріктеу арқылы әрбір тест нұсқасында әрбір тест тапсырмасының орналасу ретін де анықтауға болады [12].

Қорытынды

1. ҚАЗТЕСТ жүйесі – Қазақстан Республикасы басшылығының республикада тұратын өзге ұлттар тіліне қамқорлық көрсете отырып, Қазақстан халқын біріктіруші фактор ретіндегі қазақ тілінің мәртебесін көтеру бағытында жүргізіп отырған тіл саясатының бір керінісі.

2. Мемлекеттік қызметшілердің «А» корпусына өтуге үміткерлердің, Қазақстан Республикасы Президентінің «Болашақ» халықаралық бағдарламасынан үміткерлердің ҚАЗТЕСТ жүйесі бойынша тілдік білімдерін дәлелдеу талабының қойылуы қазақ тілінің мемлекет басқару тілі, халықаралық қатынастар тілі, мемлекетаралық ісқағаздар тілі дәрежесіне кетерілуіне үлкен септігін тигізеді.

3. ҚАЗТЕСТ жүйесінің енгізілуі көпұлтты Қазақстан халқының мемлекеттік тілді құрметтеуге, қазақ тілін оқып-үйренуге ұмтылысын арттырып, республикадағы тілдік жағдайдың жағымды жаққа өзгеруіне ықпал жасады.

4. ҚАЗТЕСТ жүйесі бойынша мемлекеттік тілді жеткілікті дәрежеде меңгергені туралы сертификаты бар қазақ тілін екінші тіл ретінде қолданушы адам тілді лингвистикалық, сөйлеу, әлеуметтік, дискурстық, стратегиялық құзырет деңгейінде ғана емес, әлеуметтік-мәдени құзырет дәрежесінде игерген тұлға ретінде танылады.

5. ҚАЗТЕСТ тапсырмаларының спецификасын нақтылай түсу арқылы жүйенің бағалау критерийлерін жетілдіру қажет. ҚАЗТЕСТ жүйесін дамытудың келесі кезеңінде тест тапсырмаларының мазмұнын, құрылымын жақсарту мәселесі күн тәртібінен түспеуі тиіс.

6. Тілдік білімді өлшеудің ұлттық жүйесін жетілдіру үшін Қазақстан азаматтарының, педагогикалық қауымдастықтың, ғалымдар мен техникалық мамандардың өзара әрекеттестігі қажет. Осы бағыттағы іс-қимылға мемлекет тарапынан қолдау көрсетілуі тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер

1 Wright B. Sample-free test calibration and person measurement. ETS Invitational Conference on Testing Problems. MESA Research Memorandum. <http://www.rasch.org/memo1.htm>

2 Аванесов В.С. Тест как педагогическая система // Педагогические измерения, №1, 2007.

3 DuBois P.H. A History of Psychological Testing. P.3. Boston. Allyn and Bacon Inc. 1970. <http://testolog.narod.ru>

4 Lord F.M., Novick M. Statistical Theories of Mental Test Scores. N-Y, 1968.

5 Аванесов В.С. Научные проблемы тестового контроля знаний. М.: Иссл.центр, 1994.

6 Государственная программа развития и функционирования языков в Республике Казахстан на 2011-2020 годы (Указ Президента Республики Казахстан от 29 июня 2011 года № 110).

7 ҚАЗТЕСТ жүйесін енгізу мен дамыту тұжырымдамасы. Астана, 2008 жыл m.kazakhtest.kz/ru/news/

8 www.bolashak.gov.kz

9 Закон Республики Казахстан «О языках в Республике Казахстан» (от 11 июля 1997 года).

10 СТ РК 1926-2009 «Коммуникативные языковые компетенции владения казахским языком. Элементарный уровень. Общее владение»;

СТ РК 1928-2009 «Коммуникативные языковые компетенции владения казахским языком. Базовый уровень. Общее владение»;

СТ РК 1929-2009 «Коммуникативные языковые компетенции владения казахским языком. Средний уровень. Общее владение»;

СТ РК 1925-2009 «Коммуникативные языковые компетенции владения казахским языком. Уровень выше среднего. Общее владение»;

СТ РК 1927-2009 «Коммуникативные языковые компетенции владения казахским языком. Высокий уровень. Общее владение».

11 Аванесов В.С. Проблема становления системы педагогических измерений. <http://testolog.narod.ru/Education40.html>.

12 Аванесов В.С. Тест как педагогическая система // Педагогические измерения, №1, 2007.

13 Аванесов В.С. Трудность теста и тестовых заданий. <http://testolog.narod.ru/Theory7.html>

4.3 Абстракт

Абстракт қалай жазылады?

Егер сізге ғылыми мақалаға немесе баяндамаға абстракт (аудармасы – «аңдатпа», түйіндеме, реферат) жазу керек болса, абыржымаңыз. Сіздің абстрактіңіз – бұл өзге біреулер шолу ретінде пайдалануы мүмкін жұмыстың немесе мақаланың қысқаша мазмұны. Ол сіздің оқырманыңызға мақала не туралы екенін түсінуге көмектеседі және оның көмегімен адамдар нақты жұмысты таба алады, әрі ездерінің белгілі бір мақсаттарына жету үшін оның көмегі бола ма, болмай ма, соны шешеді. Егер де абстрактіге өзіңіздің жазған жұмысыңыздың жай мазмұны деп қарасаңыз, онда ол өте жеңіл орындалады.

1) **Ең алдымен, мақаланың өзін жазыңыз.** Абстракт жұмыстың басында болғандығына қарамастан, ол мақаланың түйіндемесі қызметін орындайды. Бұл сіздің тақырыпқа кіріспе емес, мақалада не жазғаныңызға шолу жасау.

Кіріспе мен абстракт – бұл мүлде екі бөлек нәрселер. Мақаладағы кіріспе негізгі идеяны немесе мәселені таныстырса, абстракт, әдістер мен

нәтижелерді қоса ала отырып, мақаланы тұтас қарастыру үшін қызмет етеді.

Егер сіз өзіңіздің мақалаңыздың не туралы болатынын білемін деп болжасаңыз да, рефераттауды әрқашан соңына қалдырыңыз.

2) Абстракт жазуға арналған барлық талаптарды қарап түсініңіз.

Сізге жазған жұмысыңызға абстракт жазу тапсырмасы берілді. Сіз абстракт жазуға қойылатын талаптардан ауытқымауға тырысыңыз. Абстракт жазуға кіріспес бұрын берілген ережелер мен ұсынымдарға көңіл аударыңыз. Ескеруге міндетті маңызды нәрселерді анықтап алыңыз:

Абстрактінің көлемі қандай болуы керек?

Стильге қойылатын қандай да бір талаптар бар ма?

Сіз оқытушыға немесе жарияланым үшін жазып отырсыз ба?

Мақсатты аудиторияны ескеріңіз. Сіздің абстрактіні сол саланың өзге де ғалым мамандары оқитын болады. Сонымен қатар басқа саланың да кез келген маман оқырманына түсінікті болуы керек.

3) Сіз жазу керек абстрактінің түрін анықтаңыз. Негізгі барлық абстрактілер бір ғана мақсатты орындау үшін қызмет етсе де, рефераттаудың *сипаттамалы және ақпараттық* деген екі негізгі стилі бар. Сізге басшылыққа алатын нақты стильді көрсеткен болар, егер де олай болмаса, сізге дұрыс бағытты өзіңізге табуға тура келеді. Әдетте, ақпараттық абстрактілер көлемді зерттеулер үшін, ал сипаттамалы абстрактілер қысқа мақалалар үшін қолданылады.

Сипаттамалы абстрактілер сіздің жұмысыңыздың мақсаты мен міндеттерін, қолданылған әдіс-тәсілдерін түсіндіреді, бірақ нәтижесі бар бөлігін қамтымайды. Ол, әдетте, барлығы 100-200 сөзден тұрады.

Ақпараттық абстрактілер сіздің зерттеулеріңізді нәтижелерімен бірге шолуға арналған мақалаңыздың ықшамдалған нұсқасынан тұрады. Олар сипаттамалы абстрактіден анағұрлым көлемдірек және бір параграфтан толық бір бетке дейін көлемнен тұруы мүмкін.

Екі стильде де мазмұндалған негізгі ақпарат бірдей, басты ерекшелігі нәтижелер тек ақпараттық абстрактіге енгізілген, ал ол сипаттамалы абстрактіден анағұрлым көлемдірек.

4.4 Абстракт жазу

1) Сіз алдыңызға қойылған міндетті анықтаңыз.

Мысалы, мектептердегі тоя тамақ жемеу мен төменгі бағалар арасындағы байланыстар туралы жазасыз. Бұдан шығатын қорытынды не? Неге бұл маңызды? Оқырман сіздің зерттеуіңіз неге маңызды және оның міндеті не екенін білуі керек. Өзіңіздің сипаттамалы абстрактіңізді төменде берілген бір немесе барлық сұрақтарға жауап беруден бастаңыз:

- * Сіз неге бұл зерттеуді жүргізуді шештіңіз?
- * Оны неге маңызды деп санауға болады?
- * Неге барлық мақаланы оқу керек?

2) Қаралып отырған проблеманы түсіндіріңіз. Енді оқырман сіздің мақаланы неге жазғаныңызды немесе сіз бұл тақырыпты неге маңызды деп санайтындығыңызды біледі, сонымен қатар оған сіз қарастырған басты мәселені білу де қажет. Кейде мәселені өзектілікпен біріктіруге болады, бірақ анықтық үшін бұл екеуін бөлген жөн.

- Қандай мәселені сіз өзіңіздің зерттеуіңізде жақсырақ шешуге немесе түсіндіруге тырысасыз?

- Сіз зерттеудің қай саласын таңдайсыз – бұл жалпы мәселе ме немесе анағұрлым нақтырақ нәрсе ме?

- Сіздің басты дәлеліңіз немесе пайымдауыңыз қандай?

- **Өзіңіздің әдістеріңізді түсіндіріңіз.** Өзектілік бар. Мәселе бар. Әдістер ше? Енді біз сіздің зерттеуіңізді қалай орындағаныңызға шолу жасайтын бөлікке келеміз. Егер сіз өз жұмысыңызға аңдатпа жазып жатсаңыз, оның сипаттамасын қосыңыз. Егер сіз басқа біреудің жұмысын қысқаша мазмұндап жатсаңыз, оны қысқаша түсіндіруге болады.

- Өзіңіздің шешімдеріңізді бекіту үшін пайдаланылған дәлелдемелік базаны сипаттаңыз.

- Өзіңіздің барынша маңызды дереккөздеріңізді қысқаша белгілеңіз.

3) Алынған нәтижелерді сипаттаңыз (тек ақпараттық абстракт үшін). Міне, осы жерде сіз өзіңіздің абстрактіні сипаттамалы немесе ақпараттық деп анықтай бастайсыз. Ақпараттық абстрактіде сізге өз зерттеуіңіздің нәтижелерін келтіру қажет. Сіз қандай нәтижеге қол жеткіздіңіз?

- Сіз өз зерттеуіңізде қандай сұраққа жауап алдыңыз?

- Сіздің дәлеліңіз немесе болжамыңыз расталды ма?

- Сіздің жалпы қорытындыларыңыз қандай?

4) Қорытынды жасаңыз. Сонымен сіз өзіңіздің баяндауыңызды бітіріп, абстрактіні аяқтайсыз. Өзіңіздің қорытындыларыңыздың мәніне және барлық мақаланың маңыздылығына тоқталыңыз. Қорытындының мұндай форматтарын сипаттамалы абстракт үшін де, ақпараттық абстракт үшін де пайдалануға болады, бірақ сіз тек ақпарат түрінде мына мәселелерді қозғай кетуіңіз керек.

- Сіздің жұмысыңыздан қандай қорытындығы келуге болады?

- Алынған нәтижелер жалпы сипатқа ие ме немесе олар нақты ма?

Абстракт жазамыз

Бұл ғылыми жанр соңғы уақытта ерекше белгілі бола бастады. Оны аңдатпамен шатастыратындар да бар. Бұл екеуі бір нәрсе емес, сонымен абстракт жазуды үйренеміз.

Абстракт – бұл оқырманға бірқатар материалды қарауға және ақпараттың өзіне қажетті зерттеу міндеттерін таңдауға мүмкіндік беретін

қысқаша мазмұндама. Осы ретте абстракт жарияланыммен қоса жүретін болғандықтан, оқырманға ұсынылған жазбаша жұмыстың бір бөлігін ғана қамтыса да, мағыналық жағынан дербес болуы керек. Сондай-ақ жазбаша тапсырманың бір бөлігі ретінде абстракт жазуға болады. Абстракт жазбаша тапсырманың бірінші бөлігінде болса да, ол жұмысты аяқтағаннан кейін жазылады.

Абстракт жазудың бірнеше жалпы ережесі бар:

- абстрактіні титулдық беттен кейін жеке бетке жазыңыз;
- парақтың ортасына үлкен әріптермен **АБСТРАКТ** деп жазыңыз;
- негізгі жазбаша жұмыстың көлеміне байланысты 150-200 сөз абстракт жазыңыз;
- ғылыми стильді ұстаныңыз, жұмыстың негізгі мазмұны мен мәніне қатысты қысқа сөйлемдерді, тірек сөздер мен фразаларды пайдаланыңыз.

Абстракт жазуға 6 қадам

1. Зерттеліп отырған ғылыми мәселені көрсетіңіз, ол мәселенің неге өзекті екендігін айтыңыз.

2. Жұмысты құраушы негізгі компоненттер мен олардың сипаттамасын көрсетіңіз. Бұл ғылым саласына байланысты зерттеу материалы, экспериментке қатысушылар болуы мүмкін.

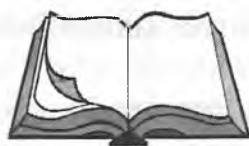
3. Жұмыстың мақсаты мен міндеттерін анықтаңыз.

4. Атқарылған жұмыстарға қысқаша шолу жасаңыз.

5. Жұмыста қолданылған әдіс-тәсілдерді көрсетіңіз.

6. Негізгі қол жеткізілген нәтижені, зерттеу нәтижелерінен растайтындығын көрсетіңіз.

Тексеруді ұмытпаңыз. Абстракт – бұл жазба жұмысының бір түрі, сондықтан тапсырудың алдында тексеруді қажет етеді. Дұрыс жазу мен қатенің жоқ екеніне кез жеткізіңіз, форматтың дұрыстығын тексеріңіз.

Абстракт жазу үлгісі

АБСТРАКТ

Заман ағымына қарай адам баласы үшін білім алу мен білімін жан-жақты жетілдіруге үлкен мүмкіндіктер жасалып жатыр. Мемлекеттер арасын нығайту мен билингвал тұлғаны қалыптастыру мақсатында көптілділік Қазақстанда да қарқынды дамуда.

Тіл – әлем бейнесі, себебі кез келген ұғымға атау беру, ой-пікірді білдіру тіл арқылы жүзеге асады. Тіл және адам, мәдениет қарым-қатынасы аса тығыз байланысты. Тілдің мәдениетке байланысты бейімделуі немесе

мәдениеттің тілге байланысты өзгеруі – аса толғандыратын мәселе, сол себепті де тұлға және мәдениет қарым-қатынасын тіл арқылы зерттеу, тілді жеке тұлға аспектісінде қарастыру, бүгінгі мәдени кеңістіктегі тілдік тұлға бейнесін айқындау қажеттілік туғызып отыр. Қазіргі таңдағы мультимәдени және ақпараттық-коммуникативтік мәдениеттің пайда болуының өзі адамзат баласының жаңа деңгейге көтерілгенінің белгісін көрсетеді. Сан ғасырлы мәдениет орнын жаңа мәдениет басып келеді. Мәдениетте болып отырған өзгерістер тілдік тұлғаға да өз әсерін тигізері сөзсіз. Қоғамдағы әрбір адам үшін мәдени тұрғыда қалыптасу аса маңызды, өйткені мәдениет қойнауында тарих бар, ал тарихсыз ел болмайды.

Бүгінгі мәдениет кеңістігіндегі индивидтің тілдік тұлғасы біршама өзгерістерге ұшыраған. Тілді сол тілде сөйлеуші тұлға арқылы зерттеу соңғы жылдары қолға алына бастады. Осы әдіс арқылы бүгінгі таңдағы мәдени кеңістіктегі билингвал тұлғаның ерекшелігін айқындауға болады. Осы айтылғандар **тақырыптың өзектілігін** айқындайды.

Мақаланың мақсаты – билингвал тілдік тұлғаның қалыптасуын, мәдениет пен адам қарым-қатынасындағы тілдік бейімделудің бүгінгі ерекшеліктері мен маңызын зерттей отырып, мультимәдени кеңістіктегі көптілді тілдік тұлға мәселелерін қарастыру. Осы мақсатқа орай төмендегідей **міндеттерді** шешу көзделеді:

- Қазақстандағы көптілділіктің қажеттілігі мен оның қолданылу аясын анықтау;

-тілдік қарым-қатынасқа байланысты зерттеулерге сүйене отырып, көне заманғы және қазіргі тілдік бейнелерді салыстыру;

-тілдік тұлғаның теориялық-гносеологиялық құрылымын айқындау;

-мультимәдени кеңістіктегі көптілді тұлғалардың тілдік санасының ерекшеліктерін талдау.

Мақалада қолданылған **әдіс-тәсілдер**: сипаттау, талдау, жіктеу, салыстыру.

Коммуникацияның әлеуметтілігі үшін тілдік тұлға ұғымының түрлі типтегі әлеуметтік құрылымдардың мүшесі ретіндегі сәйкестігінің маңызының айқындалуы, мультимәдени кеңістіктегі бүгінгі тілдік бейненің қарастырылуы, тілдік тұлғаның үш деңгейінің сипатталуы **мақаланың жаңалығы** болып табылады.

Тірек сөздер: мультимәдени кеңістік, әлеуметтік-мәдени кеңістік, ақпараттық-коммуникативтік мәдениет, тілдік тұлға, көптілді тұлға, жеке тілдік тұлға, ұжымдық тілдік тұлға, билингвал тілдік тұлға, тілдік тұлға моделі, тілдік бейімделу, мәдени бейімделу, әлем бейнесі, вербалды-семантикалық сипат, прагматикалық сипат, когнитивтік сипат.

Практикалық тапсырма

Өзіңіздің ғылыми мақалаңызға абстракт жазыңыз:

1 Ғылыми мақала тақырыбының өзектілігін көрсетіңіз.

2 Ғылыми мақаланың мақсаты мен міндеттерін

анықтаңыз.

3 Ғылыми мақалада қолданылған әдіс-тәсілдерді көрсетіңіз.

4 Ғылыми мақаладан күтілетін нәтижелерді анықтаңыз.

5 Ғылыми мақаладағы тірек сөздерді табыңыз. Абстрактінің көлемі **200 сөз**, тірек сөздің көлемі **10-15 сөз**.

4.5 Тірек сөздер

Тірек сөздер (түйін сөздер) дегеніміз – мәтіннің өн бойында кездесетін және басқа түйін сөздермен бірлесе отырып, мәтінді баяндауға ықпал ететін маңызды сөздер. Тірек сөздер негізінен ақпаратты іздестіруге қызмет етеді. Тірек сөздер жиынтығы аңдатпаға өте жақын. Мысалы, жүк тасымалын ұйымдастыруға арналған мақалада *ауыр жүк тасымалы*, *жүк тасымалдау*, *тасымалдауды ұйымдастыру* сияқты тірек сөздер пайдаланылса, академиялық оқылым және жазылым мәселелеріне арналған ғылыми мақалада *академиялық сауаттылық*, *академиялық оқылым*, *академиялық жазылым*, *академиялық жанрлар*, *ғылыми мәтін*, *ғылыми стиль*, *ғылыми жоба*, *дағды*, *жазбаша қатысым* сияқты тірек сөздер қолданылады.

Осылайша, тірек сөздер мақаланы сипаттауға мүмкіндік беретін қосымша техникалық мәліметтерден тұрады екен.

Тірек сөздер қандай мақсаттар үшін қолданылады?

Тірек сөздер мақалаларды жүйелеу үшін қолданылады. Олар мақаланы тез табуға, ұқсас мақалаларды топтастыруға, жіктеуге көмектеседі.

Тірек сөздер мақаламен танысқан кезде уақыт үнемдеуге де мүмкіндік береді. Олар журналдың белгілі бір айдарында берілген мақаланың тақырыптық бағытын аша алады. Мысалы, **«Ұйым қызметкерлерін инновациялық басқару»** атты мақалада әртүрлі тірек сөздердің жиынтығы болуы мүмкін: *қызметкер*, *қызметкерлерді басқару*, *еңбекақы төлеу*. Бұл мақалада қызметкерлерді басқарудың классикалық әдісі қарастырылатынын түсінеміз.

Осындай тақырыптағы басқа мақалада *қызметкер*, *қызметкерлерді басқару*, *зияткерлік капитал*, *зияткерлік- креативті ресурстар* сияқты тірек сөздер болуы мүмкін. Осы мәселелермен айналысушы зерттеуші үшін автордың қазіргі заманғы зерттеу әдістерін қолданғандығын түсіну қиындық тудырмайды.

Мақалада тірек сөздердің қолданылуы оқырманға тақырыбы ұқсас мақалалардың бір-бірінен айырмашылығын түсінуге мүмкіндік береді. Осылайша, тірек сөздер мақаланың маңызды атрибуты болып табылады,

сондықтан оларды оқырманға түсінікті болуы үшін мақаланың басында аңдатпадан кейін беру керек.

Тірек сөздер жиынтығын қалай дұрыс құру керек?

Тірек сөздер нені бейнелеуі тиіс? Тірек сөздер мақаланың барлық терминологиялық қорын қамтуы керек, яғни:

мақалада қандай терминдер қолданылады?

мақала қандай терминдермен логикалық жағынан байланысты болуы мүмкін?

Мақала үшін тірек сөздерді қайдан іздеу қажет? Тірек сөздер ретінде:

мақала атауынан;

мақала аңдатпасынан;

мақала мәтінінің кіріспе, негізгі және қорытынды бөліктерінен терминдер алынуы мүмкін.

Тым кеп тірек сөздер пайдаланудан қорықпаңыз. 3-4 сөз мақаланың сипатын көрсетуге жеткіліксіз болады. Дұрысы – мәтін көлеміне байланысты 10-15 сөз қолдану. Әрбір қосымша тірек сөз оқырманның мақаланы оқуға деген қызығушылығын тудыруы мүмкін. Негізгі терминдермен қоса күрделі терминдерді де қолданыңыз. Мысалы, бухгалтерлік есепке қатысты мақалада *қаражат*, *бухгалтерлік есеп* сөздерімен бірге *негізгі қаражаттың бухгалтерлік есебі* сияқты күрделі терминдерді қолдануға болады, алайда тым күрделі сөздерді қолданбаған жөн. Кейде үш сөзден артық күрделі сөзді бірнеше тірек сөзге белуге болады. Мысалы, *мәліметтерді талдау мен еңдеу* дегеннің орнына *мәліметтерді еңдеу*, *мәліметтерді талдау* деп берген дұрыс.

Әрбір тірек сөз – бұл дербес элемент. Тірек сөздер жалқы мағынада болуы керек. Мысалы, *адам капиталы*, *оның бағасы* деп қолданған дұрыс емес, оның орнына *адам капиталы*, *адам капиталын бағалау* деген жөн.

Тірек сөздерді үтір арқылы бөлесіз.

Ғылыми мақалаларда тірек сөздердің қазақша, орысша және ағылшынша берілгені дұрыс. Ағылшын тілінде сапалы жазылған аңдатпа (abstract //summary):

а) шетелдік ғалымның сіздің өз тіліңізде жазған мақалаңыздың мазмұнымен қысқаша танысып, оны толық мәтінін оқып шығуға мүмкіндігі болмаса да, қызығушылық танытуына;

ә) орыс не қазақ тілін білмейтін ғалымның мақала бойынша түсінік алуына жағдай жасауға;

б) сіздің мақалаңыздың үзінділерін шетелдік ғалымдардың дәйектеме ретінде пайдалануына мүмкіндік береді.

Қорыта келгенде, сапалы құрастырылған аңдатпа қазіргі ақпараттар ағыны дәуірінде ғалымдардың уақытын үнемдеп, аз уақытта мақала туралы жалпы түсінік, ақпарат алуына көмектеседі.

Есте сақтаңыз!

Жалқы есімдер, сан есімдер, жеке-дара сын есімдер, жекелеген етістіктер тірек сөздер қатарын құрай алмайды.

4.6 Тезис

Баяндаманың, мақаланың немесе басқа да көлемді материалдың **тезисі дегеніміз** – логикалық жағынан бір-бірімен байланысты жекелеген ережелердің жиынтығы.

Кез келген тезисті жазудың **негізгі мақсаты** – қолдағы бар материалды жинақтап қорыту, оның негізгі ойын қысқаша беру, көлемі жағынан үлкен баяндаманың немесе мақаланың мазмұнын ашу; мәселеге терең бойлап, оған талдау жасау және басқалардың ойына өз ойын қарсы қоя білу не өзгенің ойын толықтыра білу.

Басқа ғылыми мәтіндерден тезистің айырмашылығы оның көлемінің аздығында (1-2 бет), соған қарамастан, тезисте баяндаманың (мақаланың) барлық негізгі идеясы берілуі керек. Оқырман сапалы жазылған тезистен тұтас жұмыс туралы мәлімет алады және толық көлемдегі материалмен танысудың қажеттілігі туралы шешім қабылдайды.

Сәтсіз жазылған тезистер оқырманды қызықты жазылған ғылыми жұмысты оқудан бас тартқызуы мүмкін. Керісінше, сәтті құрылған тезис мәтіні ғылыми материалға да, баяндамашыға да назар аудартады. Қазіргі уақытта халықаралық конференцияның ұйымдастырушы комитеті баяндама тезисін қарастыру нәтижесінде тиісті баяндаманы конференция бағдарламасына қосу туралы ғана шешім қабылдамайды, сонымен бірге баяндаманың маңызы жоғары болуына орай автордың конференцияға қатысу ақысын (толық немесе жартылай) төлеп те беретін жағдайлар кездеседі.

Тезистің түрлері

1. Басқа автордың жарияланамы бойынша құрылған тезис.
2. Автордың өз материалының негізінде жазылған тезис.

Бірінші жағдайда тезис авторы материалмен алдын ала таныс болмайды, сондықтан оны мұқият оқуы керек. Оқи отырып, мәтінді бірнеше бөлікке бөледі. Әрі қарай мәтіннің бөлінген бөліктерінен негізгі ойды тауып, оны көшіреді немесе сол мәтінде белгілеп қояды. Содан кейін бөлінген бөліктер бойынша жекелеген тұжырымдар жасайды. Міне, осылар тезис болады.

Екінші түріне баяндама, мақала, таныстырылым сияқты ғылыми жұмыстардың тезистері жатады. Бұл жағдайда автор мәтінде қозғалып отырған мәселені жақсы біледі, сол себепті осы мәселені жазбаша түрде қысқа әрі нұсқа беру автордың міндеті болып табылады. Соңғы типтегі

тезисті жазу әрдайым оңай бола бермейді. Тезис жазып отырып, жаңа идеялардың келуі де мүмкін. Авторға өз жұмысының мәнін басқаша түсіндіру керек болады. Осы міндеттерді жеңілдету үшін төмендегі нұсқаулықты беріп отырмыз.

Ғылыми жұмыстардың тезистерін жіктеу

Мұндай тезистер негізгі екі топқа бөлінеді:

1. Қолда бар материал (көлемді мақала немесе баяндама) бойынша жазылған тезистер;

2. Баяндама мәтіні құрастырылғанға дейін жазылған тезис.

Бірінші жағдайда басылған мәтіннің мазмұнын барынша сақтай отырып, оның көлемін айтарлықтай дәрежеде азайту тезис жазу кезінде негізгі қиындық болып табылады. Автор материалды қаншалықты нашар меңгерген болса, соншалықты дәрежеде ойды қысқа беру күрделі болады. Бұл жағдайда жоғарыда айтылып кеткендей, басқа автордың материалы бойынша тезис құрастыру ережесі көмектеседі.

Бірінші тезис жазып, уақыт өте келе, автор сол тезисті көлемді мақалаға немесе баяндамаға айналдыратын жағдайлар жиі кездеседі. Мұндай жағдайдағы негізгі қиындық автордың не жазғысы келгендігін аяғына дейін байыптай алмайтындығында. Ғылыми зерттеулерде бұл қалыпты құбылыс болып табылады. Басында не жазғысы келетіндігі туралы ой келеді. Әрі қарай автор бұл ойды жетілдіріп, тезис жазуға отырады. Оқырманға тезисте айтылатын идеяны түсінікті жеткізу үшін оны қажетті дәйектермен толықтыру керек. Бастапқы сипаттау қысқа әрі нұсқа болады. Барлық мәтін 1-2 бетке басылады, осылайша тезис дайын болады.

Тезис жазудың негізгі үш түрін бөліп көрсетуге болады:

- **Мәселені қоя білу;**
- **Зерттеу нәтижелері;**
- **Жұмыстың жаңа әдістемесі.**

Осы аталған типтер арқылы жұмыстың құрылымына қатаң талаптар қойылады.

Тезистердің типтік құрылымы

«**Мәселені қоя білу**» типіндегі тезисті жазу кезінде мынадай мәліметтерді беру қажет:

- қысқаша кіріспе (тақырыптың өзектілігі);
- жұмыстың мақсаты (мәселе/міндет қою);
- мәселеге қатысты бұрын айтылған пікірлерге шолу жасау;
- осы тақырыпқа қатысты кейбір жеке ойларын беру;
- тұжырым (алдағы жұмыстарда қандай міндет немесе мәселе қойылады).

«**Зерттеу нәтижелері**» типіндегі тезисті жазу кезінде мынадай мәліметтерді беру қажет:

- қысқаша кіріспе, мәселені қою («мәселені қоя білу» тезисіндегі сияқты, тек қысқа жазылады);

- жұмыстың мақсаты (нақты бір нәрсені зерттеу);
- зерттеудің негізгі ережелері немесе жорамал (экспериментальды зерттеу жағдайында);
- қолданылған әдістер;
- аралық нәтижелер (қажет болған кезде);
- негізгі нәтижелер;
- түсіндіру (интерпретация) + тұжырымдар.

«Жұмыстың жаңа әдістемесі» типіндегі тезисті жазу кезінде мынадай мәліметтерді беру қажет:

- әзірленген әдістің қажеттілігін шешуге арналған міндеттерді сипаттайтын қысқаша кіріспе, әдіс қолданылатын сала (өзектілігі);
- жұмыстың мақсаты (қажетті әдісті әзірлеу);
- қолданыстағы әдістерді сипаттау;
- жаңа әдістерді сипаттау;
- қолданылған әдістердің нәтижелерін сипаттау;
- жаңа әдістің артықшылықтары мен кемшіліктеріне баға беру;
- тұжырымдар.

Тезистерді ресімдеу

Тезистерді ресімдеуге қойылатын талаптарды конференцияны ұйымдастырушы комитет белгілейді және оны барлық қатысушылардың назарына жеткізеді. Ұйымдастыру комитеті белгілеген талаптарды қатаң сақтау қажет. Әдетте, тезистің көлемі 1-2 бет болып белгіленеді. Кейде сөз немесе таңба санымен белгіленеді. Тезистерді ресімдеудің жиі кездесетін талаптары Times New Roman, 12 шрифт, бір интервал, Word форматты құжатта, басылған мәтіннің 1 бетінде шамамен 45 қатар немесе 5-7 абзац болады. Бұл ретте парақтың елеулі бөлігін тезистің тақырыбы, автордың аты-жөні мен жұмыс істейтін ұйымы алады. Қысқасы, автордың ойын анық жеткізу үшін аз ғана көлем беріледі. Осы аз көлемдегі мәтінде автордың ойы оқырманға анық жетуі керек.

Тезис жазу алгоритмі

1. Сіздің тезисіңіз қандай типке жататынын анықтаңыз және тиісті құрылымды таңдаңыз.
2. Сіздің жұмысыңыздың негізгі нәтижесі немесе тұжырымы не болатынын анық белгілеңіз.
3. Тезиске тақырып таңдаңыз.

Соңғы тармақ, яғни тезиске тақырып қою конференция тақырыбына сәйкес келуі үшін қажет. Егер конференция тақырыбына сіздің тезисіңіздің тақырыбы сәйкес келмесе, сізді конференцияға қатыстырудан ұйымдастыру комитеті бас тартады. Сондықтан ететін іс-шараға қатысты тақырып таңдап, соған сай тезис жазуды естен шығармаңыз. Тезис тақырыбы тезистің барлық мазмұнын айқындайтынын да естен шығармағаныңыз жөн.

4. Жоғарыда көрсетілген типтерге сәйкес тезис құрылымын құрыңыз. Әр бөлімде не айтатыныңызды, тезистің негізгі идеясын бір сөйлеммен беріңіз. Әдетте, тезис мәтініндегі бір бөлімге (нақтырақ айтқанда, әрбір идеяға) бір абзацтан сәйкес келуі керек. Егер сіздің бір бөліміңізде бірнеше идея болса, бұл бөлім бірнеше абзацтан тұрады. Осылайша, сіз тезистің жоспарын түп-түгел жасап аласыз.

5. Жазған тезисіңізді мұқият оқып шығыңыз, тақырыптың толық ашылуына бөлімдер мен абзацтар жеткілікті ме, тағы бір рет тексеріңіз. Егер жеткіліксіз болса, толықтырыңыз. Әрбір абзацтағы ой жұмыстың негізгі идеясын – нәтижесін // тұжырымын дәлелдеу үшін логикалық байланыста болуы қажет. Қажет болған жағдайда абзацтардың ретін ауыстыруыңызға болады. Мүмкін жұмыстың атауына түзету енгізу де қажет болар. Бәрін қайта тағы бір рет пысықтап шығыңыз.

6. Тезисті ресімдеу талаптарын мұқият оқыңыз. Тезистің көлеміне мән беруді ұмытпаңыз.

7. Дайын болған тезисті ғылыми жетекшіңізге, танысыңызға көрсетіп, тезистің мазмұны, жаңалығы, жұмыстың стилі туралы олардың ой-пікірін тыңдаңыз. Егер айтарлықтай түзетулер мен толықтырулар қажет десеңіз, енгізіңіз.

8. Дайын тезисті конференцияның ұйымдастыру комитетіне жіберіңіз.

Тезис жазуға қойылатын жалпы талаптар

- Әрбір пайымдау (тезис) қысқа әрі нұсқа болуы керек.
- Әрбір пікір, пайымдау не логикаға, не ой-пікірге (эмпирика) негізделуі тиіс.
- Интернеттен немесе бұрын жазылған мақаладан «көшіріп» алмаңыз.
- Баяндама, реферат жазып кетпеңіз.
- Ғылыми стильді сақтаңыз.
- Оқырман дайындықсыз-ақ, сіздің тезисті түсінетін болсын.

Практикалық тапсырма

1. Төменде берілген мақаланың тезисін жазыңыз

КӨПТІЛДІ БІЛІМ БЕРУДЕ ҚАРАСТЫРЫЛАТЫН ҚҰЗЫРЕТТІЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Көптілділік мәселесі – Қазақстан үшін ғана емес, бүкіл әлемнің алдында тұрған көкейтесті мәселелердің бірі, себебі жаһандану заманы бірнеше тілді білуді талап етеді.

Көптілділік, полилингвизм – нақтылы коммуникативтік жағдайдың әсер етуімен белгілі бір әлеуметтік ортада, мемлекетте бірден үш не одан да

көп тілде сөйлей білушілік. Мұның өзі жеке адамның көптілділігі және ұлт пен ұлыстың көптілділігі болып бөлінеді. Көптілділіктің үш тілді меңгеру дәрежесі сол адамның немесе бүтіндей халықтың өмір сүрген тілдік ортасы, әлеуметтік, экономикалық, мәдени өмірі, тұрмыс-тіршілігі секілді көптеген факторларға байланысты. Ұлттық құрамы бірыңғай, бір ғана этнос мекендейтін мемлекетте көптілділік сирек. Онда жеке адамның ғана көптілділігі ұшырасады (Жапонияда, Кореяда, Германияда, Исландияда).

Көптілділік – АҚШ, Ресей Федерациясы, Үндістан, Нигерия сияқты жүздеген ұлт пен ұлыс мекендейтін мемлекеттерге тән құбылыс. Көптілділік: *жаппай көптілділік, ішінара көптілділік* болып бөлінеді [1, 14]. Жаулап алу, халықтардың қоныс аударуы, көрші елдермен тығыз қарым-қатынас секілді тарихи себептерден кейбір халық екілдерінің жаппай көптілділігі қалыптасқан. Сондықтан да көптілділік көп ұлтты географиялық кеңістікте кең тараған. Мәселен, жаппай көптілділік Кавказдағы армян, осетин, күрд, грек т.б. халықтар арасында, сондай-ақ Дағыстан халықтары арасында жиі кездеседі. Қазіргі Қазақстан Республикасындағы қалыптасқан жағдай да осыған ұқсас. Біздегі славян тектес халықтардың дені – негізінен бір тілде ғана сөйлейтіндер, қазақтардың көпшілігі екі тілде сөйлейді. Ал ұйғыр, өзбек, дүнген, күрд, түрік, әзірбайжан, тәжік, татар т.б. ұлт өкілдері арасында көптілділік кең тараған. Неміс, корей, шешен ұлттарында да көптілділік едәуір жиі ұшырасады. Кейінгі кезде шетел тілін үйренуге ден қойыла бастағандықтан, қазақтар арасында да көптілділік көбейіп келеді.

Қазіргі кезде жалпы білім беруді жетілдірудің негізінде құзыреттілік тәсілі қолданылып жүр. Құзыреттілік – бұл алынған білімдер мен біліктерді іс жүзінде күнделікті өмірде қандай да бір теориялық және практикалық мәселелерді шешуге қолдана алу қабілеттілігі. Заман талабы студенттердің бойында түйінді құзыреттіліктерді қалыптастыру болып табылады. Бүгінгі күні көкейтесті болып отырған білімнің құзырлылық ұстанымын жүзеге асыру құралы ретінде педагогикалық технологиялар мен белсенді оқыту әдістерінің алар орны ерекше. Әрекетке негізделген технологиялық оқыту танымдық белсенділігі жоғары, өмірде әртүрлі мәселелерден хабардар, кез келген тапсырманы орындауға қабілетті, қолынан іс келетін азаматтарды қалыптастырады [2, 117].

Құзыретті адам – ол жеке тұлға. Ол туындаған мәселені жеке және топтарда шеше алуға, өмірде және жұмыс орнында үнемі жанашылдыққа ұмтылуға қабілетті болуы тиіс, өз бетімен және басқаның көмегімен қажетті ақпаратты іздестіріп қолдана алады. Осы аталған сапалар мен қасиеттер кез келген іс-әрекеттерге қажет. Оқытудың дәстүрлі тәсіліндегі озық амал-тәсілдер қазіргі жаңғыртылған технологиямен ұштастырыла отырып, интерактивті оқыту әдістемесіндегі шығармашылық бағыттағы жұмыстар: *проблемалық ойталқы, өз пікіріңді дамыта қорғай білу, жеке және топтық жобалар қорғау, реферат қорғау, ғылыми аңдатпа, абстракт жазу, баяндама жасау* т.б. сияқты белсенділікті арттыратын, таза әдеби тіл нормасында жазу, сөйлеуге үйрететін жұмыс түрлері әрбір сабақта көрініс тапқаны абзал.

Өзге ұлт өкілдерінің жастары мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін үйренуге деген ұмтылысын, құлшынысын қазақ елінің азаматымын деген ойды өрістетуші тұрғысынан, сонымен бірге елдегі тіл саясатының заңнамалық уәжділігін қолдаушы, оны жүзеге асыратын жеке тұлға дәрежесінде көрінуі керектігін өмірдің өзі көрсетіп, дәлелдеп отыр. Міне, осы тұрғыдан келгенде, Қазақстан жағдайында өзінің ана тілін, мемлекеттік тілді және орыс тілін тең дәрежеде меңгерген жеке тұлға ана тілін (қазақ тілі), орыс тілін және бір шетел тілін меңгерген жеке тұлға сияқты үштілділіктің сан алуан үлгілері көрініс береді. Демек үштұғырлы тілдік жағдаяттың республикадағы өзіндік әлеуметтік-лингвистикалық сипатының ерекшелігі бар. Мұнда үштілділіктің немесе көптілділіктің, алдымен, еліміздің ішіндегі ұлттар мен этностардың өзара қарым-қатынасы ретіндегі мемлекеттік дәрежедегі ресми қарым-қатынас, іскерлік тілі және халықаралық сыртқы байланыс, қатынастың мақсат-мүддесіне бағытталған үштілділіктің айқын түрде орын алғандығын тәжірибе көрсетті.

Қорыта айтатын болсақ, көптілді білім беру бағдарламасы аясында үштілді меңгеру тәжірибесін жинақтап, әлемдік деңгейге көтерілуіміз керек. Елдің ертеңі өресі биік, дүниетанымы кең, кемел ойлы азаматтарын өсіру үшін бүгінгі ұрпаққа ұлттық рухани қазынаны әлемдік озық ой-пікірімен ұштастырған сапалы білім мен тәрбие берілуі қажет. Сонда ғана алған білімі мен білігін күнделікті өмірде іс жүзінде қандай да бір теориялық және практикалық мәселелерді шешуге қолдана алу қабілеті бар құзыретті тұлға қалыптастыра аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1 Солташұлы Ы. Заман талабы – көп тілді болу // Ақиқат. 26 қараша, 2012 ж. № 11. 14-15 б.

2 Жаминова Р.Ж. Модульдік оқыту технологиясын қолдану арқылы балалардың тілдік құзыреттілігін қалыптастыру // Мұғалімнің кәсіби дамуы: дәстүрлері мен өзгерістер. II халықаралық ғылыми- тәжірибелік конференция. II том. –Астана, 2012 ж. 115-120 б.

4.7 Аңдатпа

Аңдатпа (аннотация) (лат. *annotatio* – ескерту, аңдату) – ғылыми мәтінді қысқаша ұсынудың бір түрі. Аңдатпа – кітаптың, топтама жинақтың, қолжазбаның мазмұнын оқырманға қысқаша баяндау.

Аңдатпа – мәтін мазмұнының құрылымын анықтайтын, мәтінді ғылыми мазмұндаудың ерекше жанры. Аңдатпа мақаладан баяндалу түрі бойынша жанрлық жағынан ерекшеленеді. Айталық, мақалада белгілі бір тезис қисынды пайымдалып, дәлелденіп баяндалады, ал аңдатпада мақалада баяндалған талдаулар мен дәлелдемелердің қорытындысы

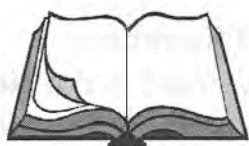
беріледі. Сондықтан аңдатпа мәтініндегі сөйлемдер жалпылама, ақпараттық сипатта болып, «не туралы айтылды» деген тақырыптық ұғым тұрғысында емес, «не айтылды» деген сұраққа құрылуы керек. Аңдатпа үшінші жақта жазылады.

Аңдатпаның басты мақсаты – өте аз тілдік құралдармен зерттеудің мәні мен жаңашылдығы туралы хабарлама жасау арқылы оқырманның назарын аудару, оқырман қызығушылығын ояту. Осы екі мәселе нақты қамтылуы керек. Журнал бетінде жарияланатын барлық ғылыми мақалалардың авторлық аңдатпасы болуы тиіс.

Әр басылымның аңдатпа көлемі мен құрылымына қатысты өз талаптары болады. Мәселен, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Хабаршысында» мақала аңдатпасы қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде 7-8 жолдан аспайтын 800-1000 белгіден тұруы керек. Ал «Вестник Санкт-Петербургского университета» журналына жарияланатын мақалаға берілген авторлық аңдатпа орыс және ағылшын тілдерінде жазылып, аралық ашықтарымен қоса есептегенде 500-900 белгіден тұруы шарт.

Әлемдік тәжірибе бойынша авторлық аңдатпада мақаланың қысқаша мазмұны көрсетіледі. Кейде аңдатпада мақала құрылымы сақталады, яғни кіріспе, зерттеудің мақсаттары мен міндеттері, әдістері және қорытынды беріледі. Сапалы жазылмаған аңдатпада мақаланың тақырыбы, не тақырыптың мазмұны жалпы сөздермен қайталанып, зерттеудің мәні ашылмайды, мұндай аңдатпалар көлемі жағынан да мардымсыз болып келеді. Аңдатпада шығармаға баға беріп, автор туралы мәліметтер келтіруі, кітаптың немесе жекелеген мақаланың жазылу тарихын қамтуы, әдебиеттерге және тағы басқа деректерге сілтеме жасауы да мүмкін. Оқырман аңдатпаға сүйене отырып, өзіне қажетті әдебиетті таңдай алады.

Аңдатпа әрқашан тірек сөздермен берілуі шарт.

Аңдатпа жазу үлгісі

Студенттердің тіл мәдениетін арттыру мәселелері

Аңдатпа

Бұл мақалада студенттердің ауызша сөйлеу тілі мен жазбаша тіл мәдениетін дамыту жолдары, атап айтқанда заңгер мамандығында оқитын жоғары курс студенттеріне «Тіл мәдениеті және іскерлік шешендік өнер» пәнін оқытудың практикалық тәжірибесі жинақталып қарастырылады,

лингвоэкология аспектісіне жататын мәселелер сараланып, студенттің оқу әрекеттерінің нақты түрлері (таныстыру, баяндама, аңдатпа, абстракт, түйіндеме) сипатталады. Автор тіл мәдениеті машықтарын меңгерген, коммуникативтік біліктілігі артқан, логикалық ойлауы өз деңгейіне сәйкес дамыған, мәдениетті сөйлеуге бейімделген болашақ маман тәрбиелеу және олардың ақпараттық, қарым-қатынас құзыретін дамытып, тіл мәдениетін сапалы меңгерген тұлға қалыптастыруға үлесін қосатындығы туралы ой қозғаған.

Тірек сөздер: *тіл мәдениеті, сөйлеу әдебі, норма, әдеби тіл, орфоэпия қағидалары, сауаттылық, тіл тазалығы, лингвоэкология, ауызша сөйлеу мәдениеті, жазбаша сөйлеу мәдениеті, шешендік өнер, рөлдік ойындар, пікірталас, қатысым, тұлға.*

Вопросы повышение культуры речи студентов

Аннотация

В данной статье рассматриваются пути совершенствования культуры устной и письменной речи студентов, в частности обобщён практический опыт преподавания дисциплины «Культура речи и деловая риторика» на старших курсах юридических специальностей, описан круг вопросов, рассматриваемых в аспекте лингвоэкологии, а также конкретных видов учебной деятельности (презентация, доклад, аннотация, абстракт, резюме) студента. Автор останавливается на вопросах развития навыков культуры речи, логического мышления, воспитания студентов для совершенствования их информационных и коммуникационных компетенций, что вносит определенный вклад в становление личности будущего специалиста.

Ключевые слова: *культура речи, речевой этикет, норма, литературный язык, принципы орфоэпии, грамотность, чистота языка, лингвоэкология, устная культура речи, письменная культура речи, ораторское искусство, ролевые игры, дебаты, коммуникация, личность.*

The issues of students speech culture Improvement Summary

The article considers the ways of speech culture improvement in oral and written speech of students. The practical experience of the subject “Speech Culture and Business Oratory” for lawyer students is concluded, the range of issues in the aspect of linguaecology and during certain types of academic activities (presentation, report, summary, abstract, CV) are considered. The author pays attention on the issuers of the development of culture speech, critical thinking, students up-brining with informative and communicative competences, which makes a contribution to their personality.

Key words: *culture of speech, norm, standard language, integrity of language, linguaecology, oral culture of speech, written culture of speech, oratory, role play, debate, communication, person.*

**Ғылыми мақаланың аңдатпасын
жазуға ұсынылатын фразалар:**

Бұл мақалада ... қарастырылады
Мақалада ... тақырып қозғалады
Мақала ... арналған
Мақала ... кешенді зерттеуге арналған
Мақала қазіргі заманғы ... мәселеге арналады
Мақаланың мақсаты ... болып табылады
Мақалада ... мәселелер ашылады
Мақалада ... ерекше назар аударылған
Мақалада ... талдау жүргізіледі
Автор ... тұжырымға келеді
Мақалада ... ерекшеліктері көрсетілген
Мақалада ... анықталады
Мақалада ... айқындалады
Зерттеуді негізінде .. белгіленеді
Автор жұмысында ... ерекше көңіл бөледі
Жасалған талдаулардың негізінде ...
Аталған мәселе аз зерттелген, сондықтан болашақта әрі қарай да зерттеуді талап етеді
Мақалада зерттелген тақырып бойынша жаңа материал жинақталған
Ғылыми айналымға енгізіледі
Автор ... ұсынады
Зерттеудің негізгі мазмұнын ... талдау құрайды
Ерекше назар аударылады
Практикалық тәжірибе жүргізілген
Автор ... нәтижеге қол жеткізеді
Негізгі дәлел ретінде ... пайдаланылған
Мақалада зерттеушілердің пікірлеріне талдау жасалады
Мақалада ... дамытуға бағытталады
Автор ... деген пікір айтады
Автор ... тоқталады
Автор ... дәлелдейді

Практикалық тапсырма

Берілген мақалаға қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде аңдатпа жазыңыз.

**ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА МӘТІНМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ ӨДІСТЕРІ
АРҚЫЛЫ СЫНИ ОЙЛАУДЫ ДАМУ
(Б. Блум таксономиясы негізінде)**

Бүгінгі таңда жоғары мектеп оқытушыларының азары студенттердің сыни тұрғыдан ойлау қабілетін дамыту идеясына бағытталған. Осыған сәйкес оқытудың жаңа инновациялық технологияларын сабаққа енгізу әрбір оқытушының басты мақсаты болып отыр, өйткені елімізге заман талабына сай қалыптан тыс ойлай білетін, шұғыл шешімдер қабылдауға

дайын тұратын, белсенді, шығармашылықпен және сыни тұрғыда ойлай алатын мамандар қажет. Сыни тұрғыдан ойлау оқытушы мен студент жұмысының тиімді болуында маңызды рөл атқарады.

Сыни ойлау – ойлаған нәтижеге жету үшін танымдық техникаларды пайдалану арқылы шығармашылықпен әрі қарай бағыттап ойлану [1, 15]. Сыни ойлауды дамыту технологиясының дәстүрлі оқытудан басты айырмашылығы – білімнің дайын күйінде берілмеуі. Сыни ойлауды дамыту технологиясының түрлі тәсілдері оқыту әдісінің стандартты түріне мүлдем ұқсамайды. Мұндай сабақтарда студенттер өз бетінше білім алуға, бір-бірін тыңдай білуге, тұжырым жасап, ой қорытуға үйренеді. Оқытушы бұл ретте үйлестіруші қызметін атқарады: ол студенттерді сырттай бақылайды, студенттердің айтқан ой-пікірлеріне өз пікірін таңбай ғана талдау жасап, қажет жеріне түзетулер енгізеді. Осылайша бірлесіп жасалған жұмыс студент пен оқытушыны жақындатады, әрбір студенттің өзін-өзі бағалау деңгейін көтереді, студенттердің дұрыс ойлай алу әрекеттерін қамтамасыз етеді.

Сыни ойлау сұрақ қоюдан және шешімін талап ететін мәселелерді айқындаудан басталады. Студент өзі сұрақ қойып, шешімін өзі айқындайды. Қазіргі кезде студенттің өз бетінше жұмыс істеуінің маңызы артты, себебі аудиториялық сағаттар көлемінің айтарлықтай деңгейде қысқаруы, осыған орай студенттің езіндік жұмысына (СӨЖ) бөлінетін сағаттың көбеюі студенттің өз бетінше білім алуы мен өзін-өзі дамыту қабілетін, өз бетінше еркін сыни ойлау дағдысын қалыптастыруға мүмкіндік береді [2].

Қазіргі заманғы қарым-қатынас жағдайында қазақ тіліндегі ақпаратты оқып түсінуде, алынған ақпаратты жеткізе білуде сөйлеу әрекетінің айтылым, тыңдалым, оқылым және жазылым сияқты барлық түрін меңгерудің қажеттілігін уақыт көрсетіп отыр. Сөйлеу әрекетінің барлық түрін меңгеру деңгейі тілдік қарым-қатынас тәжірибесінде маманның тікелей өз мамандығы бойынша мазмұнды әдебиетті оқуымен, мақала, кітап, оларға аңдатпа жазу сияқты жазбаша ақпарат алмасуымен, конференцияларға тезис жазуымен, мекемелерде ісқағаздарын жазуымен т.б. тексеріледі. Сыни ойлау мен сөйлесім әрекетінің белсенділігін арттыратын әрі оның теориялық және шығармашылық ойлауын жетілдіруге бағытталған бұл оқыту технологиясы білім алушының сөйлеу мәдениеті шеберлігін қалыптастыруға бастау болады.

Сыни ойлауды педагогикалық көзқарас тұрғысынан белсенді, шығармашылық таным үдерісі ретінде қарастыруға болады. Бұл технология арқылы оқытушы аудиторияға берілген мәселені шешу тәсілдерін студенттерімен бірлесіп ізденіп, оқытушы мен студенттер арасында жағымды ахуал қалыптастыруға мүмкіндік беретін тиімді стратегиялар мен әдіс-тәсілдер жүйесін құрастыра алады.

Сыни ойлауды дамыту технологиясының негізін «**Ой қозғау – Ұғыну – Рефлексия**» сияқты үш кезеңнен тұратын базалық модель құрайды. Оқу үдерісін осылайша жүргізу студенттердің білім алу мақсаттарын өздері анықтауларына, жаңа ақпаратты ізденуде белсенділік танытуларына, алынған ақпаратқа талдау жүргізіп, өз білімдерін толықтыруларына көмектеседі.

Ой қозғау кезеңінде студенттер өздерінде бар білімдерін көрсетіп, берілген тапсырма бойынша ұғымдарының бар екендіктерін білдіреді. Бұл кезеңде жұмысты ұйымдастыру студенттердің танымдық қызығушылықтарын қалыптастыруға, берілген тақырыпты қарастырудың мақсатын айқындауларына мүмкіндік береді.

Ұғыну (тақырыптың мәнін түсіну) кезеңінде студент жаңа ақпаратпен жұмыс істейді, оны жүйелейді, жаңа және ескі ақпарат бойынша сұрақтар қоюды үйренеді.

Рефлексия (ойлану, ой толғаныс) кезеңі студенттерге жаңа білімді бекітуге және жаңа материал туралы езінің алғашқы ойын өзгертуге мүмкіндік береді. Осылайша жаңа білімді игеріп, ойланып- толғануға, өтілген материалға өзіндік жеке көзқарасын қалыптастыруға болады. Бұл технология бойынша жұмыс барысында студенттер ақпаратпен жұмыс істеудің түрлі тәсілдерін меңгереді, пайымдау жасауға, ой қорытуға, өз көзқарасын қалыптастырып, оны логикалық дәйектермен дәлелдей білуге, өз ойын анық жеткізуге, қарсыласының сөзін мұқият тыңдауға және т.б. үйренеді.

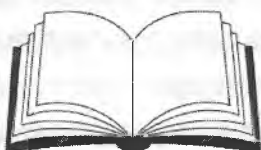
Б.Блум таксономиясы сыни ойлау технологиясында қолданылатын тәсілдердің бірі болып табылады. Таксономия мәтінді оқытудың тиімді тәсілдер жүйесін қолдана отырып, сыни ойлауды дамытумен жалпылама таныстыруға, студенттерге дербес болуға, сыни тұрғыда ойлауға, оқуға жауапкершілікпен әрі шығармашылықпен қарауға бағытталған әрі студентті топта серіктеспен жұмыс істеуге үйретеді. Блум таксономиясы мәтінге егжей-тегжейлі талдау жүргізуге, сыни пікір айта білуге, оқырманның өз тұжырымын білдіруіне бағыт береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1 Халперн Д. Психология критического мышления. Сер. «Мастера психологии». – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.

2 Копжасарова У.И., Шакимова А.К. Развитие навыков критического мышления как средство совершенствования самостоятельной деятельности студентов. <http://www.rusnauka.com>.

4.8 Ғылыми монография

Монография – бұл бір мәселеге немесе тақырыпқа толық әрі жан-жақты терең зерттеу жүргізетін, бір немесе бірнеше автор жазатын ғылыми жұмыс. Монографияның **ғылыми және практикалық** деген екі түрі бар.

Ғылыми монография дегеніміз – ғылыми мәселе бойынша теориялық материал жан-жақты қорытылып жазылатын немесе тақырыпқа сыни тұрғыда талдау жасайтын, жаңа ғылыми тұжырымдамаларды жинақтайтын ғылыми-зерттеу жұмысы. Монографияда ғылыми басымдыққа назар аударылады, қоғамды жаңа ғылыми ақпаратпен

таныстырады, ғылыми, диссертациялық зерттеулердің негізгі мазмұны мен нәтижелерін жариялайды.

Ғылыми монографияның мазмұны тұтастығымен ерекшеленеді және ол ізденушінің ғылымға қосқан үлесін көрсетеді, білікті ғылыми жұмыс ретінде қарастырылады. Мұндай жағдайда ол диссертациялық жұмысты алмастырады. Диссертация ретінде есептелетін ғылым докторы ғылыми дәрежесін алуға жазылған ізденушінің жеке монографиясының келемі жаратылыстану және техникалық ғылымдар саласында 10 баспа табақтан (160 бет), ал гуманитарлық және қоғамдық ғылымдар саласында 15 баспа табақтан (240 бет) кем болмауы тиіс.

Ғылыми монографияның екінші түрі – бұл диссертацияның негізгі мазмұнын немесе зерттеу тақырыбы бойынша негізгі жарияланымдардың біреуін жарыққа шығару құралы болып табылатын ғылыми жұмыс. Оған мынадай талаптар қойылады:

- көлемі 10 баспа табақтан (160 бет) кем болмауы керек;
- тиісті мамандық бойынша екі ғылым докторының пікірлерінің болуы;
- ғылыми-зерттеу мекемесінің немесе жоғары оқу орнының ғылыми кеңесінің ұсынымының болуы;
- тиражы 300 данадан кем болмауы тиіс;
- ISBN халықаралық стандарттық нөмірінің болуы.

Диссертация мен монографияның арасында белгілі бір айырмашылықтар бар:

Біріншіден, диссертацияда автордың жеке өзі қол жеткізген ғылыми нәтижелері мен тұжырымдары мазмұндалады.

Монография – ізденушіге, сонымен қатар басқа да авторға тиесілі нәтижелерді, идеяларды, тұжырымдарды мазмұндайтын еңбек.

Екіншіден, диссертация жаңа ғылыми нәтижелерді, тұжырымдарды, деректерді мазмұндаса, ал монография жаңа нәтижелерден де, көпшілікке белгілі әдістемелік, техникалық шешімдер мен деректерден де хабар береді.

Үшіншіден, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласын қадағалау комитетінің талаптары бойынша диссертацияның ұстануға міндетті белгілі бір құрылымы мен ресімделу тәртібі болады. Монографияға мұндай талаптар қойылмайды.

Төртіншіден, диссертация – белгілі бір кітапханаларда шектеулі данада сақталатын қолжазба. Монография – бұл Қазақстанның кәсіби баспаларында типографиялық немесе басқа да тәсілдермен дайындалатын тиісті редакциялық баспалық өңдеуден өткен басылым.

Диссертация ресімделуі мен басылуы жағынан мемлекеттік стандарттардың талаптарына сәйкес орындалса, монографияның құрылымына ондай талаптар қойылмайды.

Ғылыми монографияның дәстүрлі композициялық құрылымы: титулдық бет, аңдатпа, шартты қысқартулардың тізбесі (қажет болғанда), кіріспе немесе алғы сөз, негізгі бөлім, тұжырымдар немесе қорытынды, әдебиет тізімі, қосымша, мазмұны.

Монография, ең алдымен, ғалымдарға арналады, сондықтан жарияланымның формасы мен мазмұнына жауап беруі керек. Монографияда материалдың толық және жан-жақты мазмұндалуы, негізгі идеялар мен тұжырымдардың берілу логикасы маңызды болып табылады. Монографияның тарауларында материалдың мазмұндалуына қойылатын талаптар басқа ғылыми жарияланымдарға қойылатын талаптарға ұқсас.

4.9 Пікір

Пікір (рецензия) дегеніміз – ғылыми зерттеу жұмысына (реферат, мақала, монография, эссе, магистрлік/докторлық диссертация, курстық/дипломдық жоба т.б.) жүргізілетін шынайы талдау. Пікір беруші **рецензент**, пікір беру жұмысы **рецензиялау** деп аталады. Рецензенттің басты міндеті – жұмысты құр сипаттау емес, ғылыми еңбек авторының көзқарасын қолдау немесе оған қарсы аргументтелген фактілер көрсету, зерттеудің жетістіктері мен кемшіліктеріне баға беру. Пікір әділ, нақты, шынайы, еңбектің ғылыми, практикалық маңыздылығы турасында, жеке көзқарастардан ада, эмоциясыз берілуі тиіс. Пікір бермес бұрын рецензент материалмен мұқият танысып шығуы қажет.

Ғылыми ортада курстық/дипломдық жоба, диссертация (магистрлік/докторлық), монография, оқу құралы, әдістемелік құрал, мақала, ғылыми жоба сияқты зерттеу еңбектерге пікір талап етіледі. Ғылыми жұмысқа берілетін пікірдің құрылымы, негізінен, мына мәліметтерді қамтиды (пікір талап етілетін жағдайға қарай өзгерістер болуы мүмкін, кейде пікірдің дайын формасы беріледі):

- ғылыми еңбектің атауы, авторының аты-жөні, лауазымы;
- негізгі бөлім (зерттеу тақырыбының өзектілігі мен тақырыптың ашылуы; мәселенің теориялық тұрғыдан терең зерттелгенін дәлелдейтін дәйексөздердің берілуі, мәтін құрылымының логикалық жақтан дәйектілігі; зерттеу мақсатына сәйкес әдістердің қолданылуы; қойылған мақсат-міндеттердің орындалуы);
- жетістіктері мен кемшіліктері;
- жұмыстың ғылыми және практикалық құндылығы;
- сауаттылығы, ресімделуінің талап етілетін нормаларға сәйкестігі;
- ұсыныс (курстық/дипломдық жоба, реферат т.б. үшін қорытынды баға, кейде қорғауға жіберу/жібермеу туралы ұсыныс; мақала, тезис, баяндама т.б. үшін жариялауға жіберу/жібермеу туралы ұсыныс;

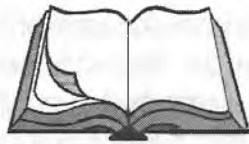
магистрлік/докторлық диссертация үшін ғылыми дәреже беру/бермеу туралы ұсыныс);

- пікір берушінің аты-жөні, лауазымы, жұмыс орны, қолы (мекеме мерімен расталады).

Кей жағдайларда ішкі және сыртқы пікір қажет болуы мүмкін. Ішкі пікірді, әдетте, ғылыми жұмыстың жетекшісі, автормен бір мекемеде жұмыс істейтін әріптес ғалым береді. Сыртқы пікір беру үшін өзге мекемелердің, ЖОО-лардың ғалымдары тағайындалады.

Пікір жазуда жиі қолданылатын тілдік оралымдар:

- Жұмыс ... тақырыбына арналған
- Зерттеу тақырыбының өзектілігі сөзсіз/дау тудырмайды
- Ұсынылып отырған теорияның маңыздылығы анық
- ... мәселесі жан-жақты талданады/сипатталады
- Практикалық тұрғыдан дәйектеледі/дәлелденеді
- Теориялық деректерді талдауы ... сияқты шешімдер жасауға мүмкіндік береді
- ... негізінде өз көзқарасын нақты дәлелдей алған
- ... мәселелеріне басты назар аударылады
- ... қол жеткізілген нәтиже ретінде бағалауға болады
- Жұмыстың бірінші тарауында ... сөз болады
- Жұмыстың теориялық бөлігі ... зерттеуге арналған
- ... мынадай мәселелерді анықтайды
- ... практикалық ұсыныстар әзірлеп, оларды сынақтан өткізген автордың ... деген пікірін қолдаймыз/пікіріне қосыламыз
- ... деген пікірімен/көзқарасымен/тұжырымымен сөзсіз келісуге болмайды
- ... жеткілікті түрде дәлелденбегенін атап көрсетеміз
- ... зерттеу жұмысының маңыздылығына қатты әсер етпейтін ескертулер бар
- ... кемшілігі ретінде көрсетуге болады
- ... қойылатын талаптарға жауап береді
- ... мәселеге қатысты тың тұжырымдар ұсынылған
- ... қосымша редакциялауды талап етеді, себебі ...
- ... қорғауға/жариялауға ұсынуға болады деп санаймыз

Пікір жазу үлгісі

**«6D020500 – Филология» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған
Жанар Талапқызы Маханованың
«Қытай қазақтары тілін тарихи зерделеу және синхрондық талдау» тақырыбындағы диссертациясына ресми оппоненттің**

ПІКІРІ

1. Зерттеу тақырыбының өзектілігі мен оның жалпы ғылыми және жалпы мемлекеттік бағдарламалармен (практиканың және ғылым мен техника дамуының сұраныстарымен) байланысы.

Қазақ тіліндегі диалектілік ерекшеліктерді зерттеу жұмысы соңғы 15-20 жылдың көлемінде республика көлемінен шығып, алыс шетелдерде тұратын қазақ диаспорасы тілін де қамти бастады. Шетелдегі қазақтардың тілін зерттеу мүмкіндігі көптеген факторлармен байланысты. Қазақстан дүниежүзілік қоғамдастықтың толық құқылы мүшесі болып отырған қазіргі жағдайда қазақ диаспорасының, Қазақстан Республикасы мен біздің отандастарымыз мекендейтін шетелдердің өзара қатынастары мен байланыс мәселелері мемлекетаралық деңгейде өткір қойылды. Тарихи себептерге байланысты шетелдерге қоныс аударуға мәжбүр болған қандастарымызбен қайта қауышуға, қарым-қатынас жасау, ондағы қазақтардың атамекеніне қайтып оралу мүмкіндігі туды. Сонымен қатар Қазақстанда «Халықтың көші-қоны туралы заң» (1999) қабылданып, шет аймақтардағы қандастарымыздың ата жұртына – тарихи Отанына көшіп келу үрдісі белең алды. Осыған байланысты кейінгі 15-20 жылдың ішінде талай жыл алыс шетелдерде, өзге тілдік ортада өмір сүрген қазақ тілінің жай күйін, тілдегі өзгерістерді зерттеу мүмкіндігі туды. Өртүрлі географиялық әрі тілдік ортада өмір сүріп отырған қазақтар тілінің ерекшелігі әрқилы. Ол ондағы аралас отырған халықтардың, үстем тілдің әсерімен байланысты.

Отанынан жырақта өзге мемлекеттерде қоныстанған белгілі бір ұлттың шоғырының орналасу тарихын, жай-күйін әлеуметтану ғылымының диаспоратану саласы зерттейді. Диаспоратануда шетелдегі қазақтарды қоныстану ерекшелігіне байланысты қазақ диаспорасы мен ирриденті деп қарастырылады. Кейінгі диалектологиялық зерттеулерде дәстүрлі тілдік құбылыстарды зерттеумен қатар ондағы қазақ тілінің жай-күйі, тілдік жағдаят, тілдердің бір-біріне әсері т.б. мәселелер керініс беріп, шетелдердегі қазақ диаспорасы мен ирредент тілінің әлеуметтік, қоғамдық қызметіне мән беріле бастады. Қазақтар Еуропа, Пәкістан, Ливия т.б. елдерде де бірен-саран қоныстанғанымен, тілшілердің зерттеу нысанына Моңғолия, Қытай, Ауғанстан, Иран елдеріндегі, соңғы кезде Түркиядағы қазақтардың тілі алынды, тіл ерекшеліктері бойынша зерттеу жұмыстары қорғалып, бірқатар мақалалар, монографиялық зерттеулер басылып шықты. Қазақ жерінен тыс өзге елдердегі қазақтардың тіл ерекшелігі орналасу аумағы, рулық құрамының жақындығы бойынша қазақ жеріндегі говорлармен

(бүгінде сөйленіс деп аталады) бірге, белгілі бір сөйленістер тобының (батыс, оңтүстік, солтүстік-орталық, шығыс) құрамында қарастырылды, яғни диалектолог мамандар оларды бүгінгі күндегідей диаспора, ирредента тілі деп емес, қазақ тілінің сөйленістері ретінде, негізінен олардың тіліндегі лексикалық, фонетикалық, морфологиялық ерекшеліктерді зерттеумен шұғылданды. Олай болса, халықтың танымдық-әлеуметтік даму деңгейіне сай тілдің әрбір кезеңдегі даму барысын айқындауға септігін тигізетін диалектілерді синхронды тұрғыдан зерттеудің *өзектілігі* дау тудырмаса керек, себебі Қытайдағы қазақтардың тілін зерттеу жұмыстарының жалғасы болып табылатын диссертант Ж.Т. Маханованың еңбегінде Қытай жеріндегі қазақтар тілінің тарихи, мәдени, этнологиялық сипаты және тілдегі лексикалық ерекшеліктері салыстырмалы-тарихи тұрғыдан арнайы алғаш рет арнайы зерттеу нысаны болып отыр.

Ж.Т.Маханованың зерттеуінде шешімін тапқан мәселелер ғылыми тұжырымдар мен пайымдаулар жалпы ғылыми пәндерде (мәдениеттану, елтану, этнография), жалпы бағдарламалардағы диалектология, стилистика, этнолингвистика пәндерінің болашақта жаңа бағытта зерттелуіне, сондай-ақ практикалық талаптарды жүзеге асыру тәжірибесі жаңа ғылыми шешімдер табуға, бағдарламалар жасауға мүмкіндік береді.

2. Диссертацияға қойылатын талап деңгейіндегі ғылыми нәтижелері.

Диссертация құрылымы кіріспеден, негізгі екі тараудан, қорытындыдан тұрады. Соңында пайдаланылған әдебиет тізімі берілген. Жұмыстың тараулары мен бөлімдеріндегі нәтижелерді жинақтап айтқанда, Ж.Т.Маханованың «Қытай қазақтары тілін тарихи зерделеу және синхрондық талдау» атты диссертациялық зерттеуінің қорытындысы бойынша мынадай ғылыми нәтижелерге қол жеткізілген:

1. Қытайдағы бір жарым миллионға жуық қазақтардың тіл ерекшеліктері ондағы аймақтық ерекшеліктердің молдығымен әрі күрделілігімен кезге түсетіндігі нақты тілдік деректермен дәлелденген.

2. Қазақ тілінің шығыс сөйленістер тобына жататын Қытай қазақтарының тіліне толыққанды тарихи талдау жасалған.

3. Шыңжаңдағы қазақтардың тіліндегі диалектілік, аймақтық құбылыстардың этномәдени және прагматикалық сипаты, тілдік бірліктердің семантикасы мен жасалу уәждері, этимологиясы ашылған.

Бұлар жұмыстың қол жеткен табыстарын танытып, философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін қорғалатын диссертацияға қойылатын талаптардың деңгейіне сәйкестігін көрсетеді.

3. Ізденушінің диссертациясында тұжырымдалған әрбір нәтижесінің (ғылыми қағидасының), тұжырымдары мен қорытындыларының негізделу және шынайылық дәрежесі.

«Қытай қазақтары тілін тарихи зерделеу және синхрондық талдау» тақырыбындағы зерттеу нақты тілдік деректер мен теориялық еңбектерге негізделген.

Атап айтқанда, зерттеу еңбегіндегі *бірінші нәтиже* аталмыш мәселе туралы өзіне дейінгі жазылған, жарық көрген арнаулы әдебиеттерді пайдалана отырып, Қытай қазақтарының тілдік ерекшеліктері, Шыңжаңдағы қазақтар тілінің жалпыхалықтық қазақ тілімен салыстырыла қарастырылуы диалектология тұрғысынан зерттеудің теориялық негізін

анықтауға арналған тілдік материалдарға қажетті ғылыми әдістер негізінде алынған.

Диссертация тақырыбының көкейкесті мәселесі болып табылатын *екінші нәтиже* геотарихи тұрғыдан алғанда байырғы қазақ даласының бір бөлігінде өмір сүріп жатқан Қытай қазақтарының тіліне тарихи тұрғыдан ғылыми талдау жасауы диссертанттың жинаған тілдік материалдарға жасаған өзіндік ғылыми жіктемесінің негізінде түйінделген.

Қазақ тіл білімінде бұрын-соңды арнайы толыққанды нысан ретінде зерттелмеген Қытай қазақтарының тілдік жүйесін семантикалық, этимологиялық, этнолингвистикалық тұрғыдан саралап жіктеуі ізденушінің зерттеу қорытындысынан алған *тағы бір нәтижесі* болып табылады.

4. Ізденушінің диссертациясында тұжырымдалған әрбір нәтижесінің (ғылыми қағидасының), тұжырымдары мен қорытындыларының жаңалық дәрежесі.

Ізденуші халықтық лексиканың бір мол тарауы – аймақтық сөздерді жан-жақты мол қамтитын Қытай қазақтарының тіліне зерттеу жасай отырып, олардың құрылымындағы ұлттық болмысты қалыптастыратын тетіктерді анықтайтын тіл білімінің нәтижелерін ғылыми түрде пайымдап, шетелдегі қандастарымыздың сөз қолданыстарының лингвистикадағы орнына жаңаша баға бере алған.

Қытай қазақтары тіліндегі жергілікті тілмен қарым-қатынаста пайда болған аймақтық бірліктерге, фразеологизмдерге, шұғылданатын кәсібіне қатысты кәсіби сөздерге талдау жүргізіп, олардың әдеби тіліміздің бай лексика-фразеологиялық қорын шебер пайдаланғандығын ашып көрсетіп, нақты мысалдар арқылы дәлелдеп берген.

5. Алынған нәтижелердің ішкі бірлігін бағалау.

Зерттеушінің материалды логикалық жақтан жүйелі беруі, зерттеу әдістемесі мен алынған нәтижелері, ғылыми әдебиеттерді талдауы тұрғысынан диссертация аяқталған, біртұтас, дербес ғылыми еңбек болып табылады.

6. Ізденушінің қол жеткізген нәтижелерінің тиісті өзекті мәселені, теориялық және қолданбалы міндетті шешуге бағытталуы.

Диссертант ұсынған ғылыми талдаулар мен түйіндер тіл білімінің тіл тарихы, диалектология, стилистика, этнолингвистика салалары бойынша теориялық мәселелерді шешудің ғылыми негізі бола алады деп білеміз. Ізденуші тарапынан жасалған ғылыми тұжырымдарды қазақ диалектологиясы мен әлеуметтік лингвистикаға қосылған үлес деп тануға болады. Сондай-ақ қолданбалы мақсаттарды да жақсы өтейтіндігі дау тудырмайды. Жұмыс нәтижелері тіл білімі бойынша оқытылатын дәрістерді, арнаулы курстарды жүргізуде септігін тигізері сөзсіз.

7. Диссертацияның негізгі қағидаларының, нәтижелері мен қорытындыларының жариялануының жеткілікті толықтығына растама.

Диссертацияда көтерілген мәселелер халықаралық ғылыми-теориялық, республикалық ғылыми-практикалық конференцияларда талқыланып, диссертация мазмұнын ғылыми жақтан ашатын әртүрлі жинақтарда 9 ғылыми мақаласы жарық көрген.

8. Диссертация мазмұнындағы және рәсімделуіндегі кемшіліктер.

Ж.Маханованың зерттеу еңбегінің теориялық және практикалық жақтарына баға бере келіп, мынадай талап-тілектер айтқымыз келеді:

1. Қытайдағы қазақ шоғырының тілін, лексикалық қорын, тілдік жағдаятты әлеуметтік-диалектологиялық аспектіде зерттеуде жүйелілік сақтала бермеген деп ойлаймыз, жұмыстағы мол тілдік материал тіл білімінің когнитивтік, прагмалингвистикалық, әлеуметтік лингвистикалық, этнолингвистикалық салаларына қатысты нақты тілдік талдауларға негізделгені дұрыс болар еді.

2. Диссертацияның өн бойында талданған тілдік бірліктер жұмыстың соңында қосымша ретінде берілсе, Қытай қазақтары тіліндегі жергілікті ерекшеліктерді жүйелеп түсінуге де жеңілірек болып, жұмыстың салмағы бұдан да арта түседі деп ойлаймыз.

9. Диссертацияның «Ғылыми дәрежелер беру ережелерінде» қойылған талаптарға сай келуі.

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті жанындағы диссертациялық кеңесінде Маханова Жанар Талапқызының «6D020500 – Филология» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін қорғауға ұсынылған «Қытай қазақтары тілін тарихи зерделеу және синхрондық талдау» атты диссертациялық жұмысы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің талаптарына толық сай келеді. Алынған ғылыми нәтижелер мен қорытындыларды қазақ тіл білімі саласының теориялық дамуына қосылған үлес деп есептеп, диссертация авторы Ж.Т. Махановаға «6D020500 – Филология» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін беруге лайық деп санаймыз.

Ресми оппонент:

КАЗГЮУ Университеті

Қазақ және орыс тілдері департаментінің доценті

филология ғылымының кандидаты

Б.Б. Динаева

«18» желтоқсан 2017 ж.

Практикалық тапсырма

1. Төменде берілген мақалаға **пікір** жазыңыз.

ПАРЕМИОЛОГИЯЛЫҚ ҚОРДАҒЫ КОНЦЕПТІЛЕРДІҢ КОГНИТИВТІК МӘНІ

Когнитивтік лингвистиканың зерттеу нысандарының бірі концепт болып табылады. Концепт – когнитивті лингвистиканың басты категориясы. «Концепт» термині (латынша: conceptus – «ой», «ұғым», «түсінік») пәнаралық немесе Е.С.Кубрякованың анықтамасы бойынша «қолшатырлық» қызмет атқарады, яғни ой мен таным мәселелерімен

айналысатын, ақпараттарды өңдеп сақтайтын бірнеше ғылыми бағыттардың пәндік саласын «қалқалаушы» болып табылады [1, 58].

Қоршаған дүниенің түрлі құбылыстары мен нәрселерінің өзіне тән жалпы мәліметтері бейнеленетін концептілердің пайда болу барысы жүздеген жылдарға созылып жатыр деуімізге болады. Әр ұрпақ концептуалды жүйенің қалыптасуына, оны тексеріп, түзетіп, қорытып, ал кей кездері мазмұнын түбірімен өзгертіп, өз үлесін қосып келеді. Қазіргі уақытта кез келген концептіні әбден қалыптасып болған деуге ертерек, олар үнемі өзгеріс үстінде, қатары күн санап толығуда.

Ұлттық тілде бейнеленген концептілер адамның жан-жақты әрекетін айқындайтын ерекше маркерлерге айналады. Әлемнің тілдік бейнесінің ұлттық болмысы әр этноста әртүрлі болуы этностың тәжірибесі мен біліміне байланысты, өйткені тілдік таңбалардың таңбалаушы қызметіне адамдардың өмірден көрген-білгені, көңілге түйгені негіз болады. Концептіге ұғым енгенімен, ол ұғыммен ғана шектеліп қалмайды, сөзге қатысты барлық ақпараттарды қамтып отырады. Сонымен бірге концептінің көрінісі сез тіркесінде, түрлі дискурстарда, тұрақты тіркестерде, мәтіндерде жүзеге асады. Концепт мәдениеттің ментальдық ұясы болып саналады. Концептіні жасауға көмек беретін тілдік деректердің қатарына тіл бірліктерінің паремиология мен фразеологиялық қорда қолданылуын табу мен сипаттауды да жатқызамыз. Солардың бірі «тіл» терминімен байланысты концептілерді паремиологиялық қордан тауып, олардың когнитивтік мәнін талдау осы еңбегіміздің мақсаты болмақ.

«Тіл» терминімен тіл білімінің негізгі концептілері байланысты. Тіл адам баласын табиғаттың өзге тірі бөлшектерінен ажырататын негізгі белгісі болып табылады. В. Гумбольдтше айтар болсақ, «тіл жанның үздіксіз әрекетін көрсетеді және ойды жеткізу үшін дыбыстардан құралады» [2, 117].

Тілдің паремиологиялық қорында сол этностанымының ерекше белгілері сақталады. Тілдің жекелеген жүйелерінде көрінетін паремиологиялық білім қоры нақты этномәдени қоғамдастықтың мүшесі ретінде адамдардың күнделікті тәжірибесіне, олардың әдет-ғұрпы мен наным-сенімдеріне негізделеді. Сондықтан «Тіл» концептісін лингвомәдени тұрғыда толық зерттеуді қамтамасыз ету үшін паремиологиялық қорды талдау қажет.

Паремиа деп ойды астарлап жеткізу үшін дидактикалық мақсатта қолданылатын тілдегі тұрақты тіркестерді айтамыз [3, 67]. Логема – паремиалардың жекелеген топтары жүйеленетін қорытындылаушы сипаттағы логика-семантикалық бірлік. Логема паремиологиялық қорда жекелеген мәдени мәндегі ойларды нақты топтарға жинақтап баға беретін және барлық басқа да ойды қорытындылайтын қызмет атқарады. Дегенмен логемада паремиа мәліметтерінің мақал-мәтел семантикасын түрлі субъективті қабылдауда жүзеге асатындығын ескеру қажет [4, 112]. Қазақ тіліндегі тіл туралы негізгі пайымдаулар «Тіл адам өмірінде маңызды рөл атқарады» деген логемада беріледі. Яғни «тіл» концептісіне қатысты қазақ паремиалары «Тілдің адам өміріндегі атқаратын маңызды рөлі» аспектісінде қарастырылады.

«Адам баласының қоршаған ортаға тіл арқылы әсер етуі» аспектісі «Тілдің адам өміріндегі атқаратын маңызды рөлі» атты логемада жүзеге асады. Бұл топтағы логемаға «Тіл жетпейтін түкпір жоқ», «Тіл – буынсыз, ой – түпсіз», «Тіл тас жарады, тас жармаса, бас жарады», «Тіл қылыштан – өткір», «Тіл – тиексіз», «Шебердің қолы ортақ, шешеннің тілі ортақ», «Тіземнен сүріндірсең, сүріндір, тілімнен сүріндірме», «Ойдың көркі – тіл, тілдің көркі – сөз» деген мақал-мәтелдерді жатқызамыз.

Осы логеманы іштей 1.1 «Тіл – өмірдегі мақсатқа жетудің аса маңызды құралы», 1.2 «Тіл қауіпті болып табылады», 1.3 «Тіл адамға эмоционалды әсер етудің тиімді құрал қызметін атқарады», 1.4 «Тілді жақсы меңгергендік өмірде жақсы күресе білуді көрсетеді», 1.5 «Тіл – адам ойын жеткізуші құрал», 1.6 «Қатысымда тіл барлығына түсінікті болуы керек» деген топтарға жіктеуге де болады.

Сонымен қазақ паремияларында тіл қоршаған ортаға әсер етуші ең күшті құрал ретінде қолданылады.

«Еңбек» концептісінің тілдік негізін еңбектің күшті қажет ететін әрекет ретіндегі мағынасы құрайды. Дәл осы мағына «еңбек», «жұмыс», «іс» сияқты сөздерде кездескенімен, осылардың ішінде «еңбек» лексемасы доминант болып табылады. «Еңбек» концептісі тірек болып табылатын мақал-мәтелдерді талдау барысында олардың мынадай концептуалдық белгілерінің бар екендігіне көз жеткіздік:

1. Еңбектің адам өміріндегі орны:

«ер еңбегімен танылар» (*Ерді еңбек жеткізер; Ердің атын еңбек шығарар; Еңбегіңнен ел таныр; Еңбек – ердің көркі, Ер – елдің көркі; Ер еңбегімен озады, еріншек езілумен тозады*).

«қиналып еңбек етсең, жемісін жейсің» (*Еңбегің қатты болса, татқаның тәтті болар; Жан қиналмай жұмыс бітпес, Талап қылмай мұратқа жетпес; Еңбек еткен емеді, еңбексіз не өнеді; Ерте тұрған еркектің ырысы артық, ерте тұрған әйелдің бір ісі артық*).

2. Адам өміріндегі еңбектің нәтижесі:

«еңбек өз жемісін әкеледі» (*Еңбек етсең – емерсің; Қолы қимылдағанның аузы қимылдайды; Бейнет, бейнет түбі – зейнет; Рақаттың түбі – кеңіс, еңбектің түбі – жеміс; Берген – алар, еккен – орар; Ексең егін, ішерсің төгін*).

3. Еңбекқор мен еріншек.

«еңбекқордың белгісі» (*Ерінбеген етікші болады; Бал ұстаған бармағын жалайды*).

«еріншектің белгісі» (*Еріншекке бүгіннен ертең оңай; Дарақының күлкісі қанбас, еріншектің ұйқысы қанбас; Жатқанға жан жуымас, жалқауға мал құралмас; Еріншектен мізбақпас туады*).

Қазақ паремияларындағы «Еңбек» концептісі жалпы адами құндылықты білдіріп, еңбекке деген көзқарас арқылы адамзаттың қоғамдағы орнын айқындайды. Паремиялардан еріншек адамның «құр кеуде» екендігін, яғни кісінің көркі еңбекте деген астарлы ойды ұғасыз.

Қандай да бір тілдік бірліктердің тарихи негіздері халықтың болмысымен тікелей байланысты түрлі «мәдени кодтарды» жеткізуші,

ұлттық сана-сезімді өз бойына сақтаушы тілдік таңба болып табылады. Әр ұлттың концептілер жүйесін дүниетаным құндылықтары құрайды. Адам өзінің көріп-білгенін, естігенін тілдік бірліктер арқылы түйіндейді, яғни концептілерге бөледі. Ол концептілер адам миында белгілі бір логикалық жүйелілікпен орналасып, қажет жерінде тіл арқылы көрініс табады.

Қорыта келгенде, зерттеу барысында конитивтік лингвистиканың категориясы болып табылатын концептінің дүние құндылықтарын танытатын, санадағы ұғымды бейнелейтін, тіл арқылы объективтенетін қатпарлы құрылым екенін аңғардық. Концепт – бір сөздің беретін ұғымы мен түсінігі емес, күрделі

семантикалық бірлік. Концепт пен ұғым екеуінің аражігі бұл күндері толық ашылған логикалық және лингвистикалық бірліктер болып табылады. Ол – тілдік бірліктерді (сөз, сөз тіркесі, сөйлем, дискурс) белгілей алатын, семантикалық өріс ретінде көрініс беретін мағына. Онсыз ол концепт деңгейіне кетеріле алмайды. Концептілер тұлғаның білім деңгейін танытады, ұлттың мәдени болмысы мен менталитетін көрсетеді. Концептінің тілдік көрінісі сөз, тіркестер, фразеологизм, паремия, сөйлем, мәтін болып табылады. Концептілердің құрылымы мен түрлері, олардың бір-бірінен айырмашылықтары, паремиологиялық қорда «Тіл», «Еңбек» концептілерінің керініс табуы арқылы қарастырылды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1 Краткий словарь когнитивных терминов / Под общ. ред. Е.С. Кубряковой. - М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. - 168 с.

2 Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. - М.: Прогресс, 1984. -500 с.

3 Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // НДВШ 2001. №1. С.64-72.

4 Савенкова Л.Б. Русская паремиология: семантический и лингвокультурологический аспекты. – Ростов н/Д: Изд-во Рост. Ун-та, 2002. -240 с.

4.10 Конспект

Конспект (латын тілінен «conspectus», мағынасы – «шолу жасау») – дереккөзден алынған ақпарат қысқаша мазмұндалған// тақырыбы ашылған жазбаша мәтін.

Конспектілеу дегеніміз – түпнұсқадан алынған мәліметтерді рет-ретімен беру. Конспектілеудің негізінде оқығанды немесе естігенді жүйелеу жатыр. Конспект жазу мәнері алғашқы дереккөздің стиліне ұқсас жазылады.

Егер конспект дұрыс құрылса, ол жазылған ақпараттың логикалық және мағыналық байланысын жоғалтпайды. Оны арада біршама уақыт өтсе

де, пайдалануға болады, сонымен қатар сауатты құрылған мәліметтерді оқу қиындық тудырмайтындықтан, жазылған конспектіні басқа біреудің қолдануына да болады.

«Ақылды» конспект кез келген қиын ақпаратты қабылдауға көмектеседі.

Жақсы жасалған жазбалардан әртүрлі сөздің мағыналарын есте сақтау үшін анық бөлінген әрі оларға түсінік берген арнайы терминологияны оңай табуға болады. Конспектіленген мәліметтерді пайдалана отырып, маңызды шығармашылық немесе ғылыми жұмыстарды, әртүрлі рефераттар мен мақалаларды жеңіл жазуға болады.

Конспектінің маңызы

Конспект адамның ақпаратты қысқа мерзімді жадынан өте ұзақ уақыт сақталатын ұзақ мерзімді жадына ауыстыру үшін керек. Біз білім алу үшін оқимыз ғой... Алған білімнің жадымызда ұзақ уақыт сақталуы үшін оны пайымдап қорыта білуіміз қажет. Міне, конспект осыған көмектеседі.

Жоғарыда атап өткеніміздей, конспект – тақырыпты қысқаша мазмұндау. Тақырыпты қысқаша берудің жолын конспектіден көре аламыз, себебі конспектіде тек негізгі ақпарат қана беріледі. Конспект көлемі жағынан түпнұсқа мәтіннен екі есе аз болуы керек деп есептеледі.

Конспектілеу көмегімен емтиханға дайындалу жеңіл болады. Егер сіздің езіңізге конспект жазуға тура келсе, сіз материалдармен мұқият жұмыс істейсіз, яғни ақпаратты қорыта отырып, басты ақпараттан қосымша ақпаратты бөлуді үйренесіз. Сонда конспектілеу дегеніміз қандай да бір бақылау жұмыстарына немесе емтиханға дайындалу болып табылады екен. Материалды конспектілегеннен кейін ол сіздің есіңізде ұзақ уақыт сақталады.

Конспект бойынша материалды қайталау – өте оңай. Тақырыпты есімізге түсірудің ең оңтайлы жолы – ол конспектіні оқу, себебі онда тақырып бойынша негізгі терминдер, тірек сөздер, ең басты қағидалар, ережелер мен нормалар жазылады. Егер сіз конспектіні езіңіз жазсаңыз (дәрісте ұйықтап отырғандықтан немесе сабаққа келмегендіктен, топтағы студенттен көшіріп алмай), қайталау жеңіл, конспектіні оқи отырып, осы тақырыпқа байланысты оқытушының дәрісін еске түсіресіз. Егер сіз семинарға немесе емтиханға өзіңіз жазған конспект бойынша дайындалсаңыз, ақпарат оңай қорытылады. Мұндай жағдайда сіз өзіңіз жұмыс істеген материалдарды да еске түсіресіз.

Конспектінің түрлері

Конспект-жоспар. Тақырыпты ашуға қажетті басты мәселелер санамаланатын жоспар негізінде жасалады. Қағазда бұлайша мазмұндау түрі материалдың алдын ала құрылған жоспарының негізінде жасалады, белгілі бір тармақтар (тақырыптарымен бірге) және тармақшалардан

тұрады. Әр тақырып конспектілеу барысында ашылады, қысқа мәтінмен толықтырылады, соңында дұрыс құрылған конспект-жоспар шығады. Осындай нұсқадағы конспект түрі көпшілік алдына немесе семинарға шығу үшін тез арада дайындалуға көмектеседі. Әрине, жоспар жүйелі жасалса (оның тармақтары барынша мазмұнды болуы керек), сіздің баяндамаңыз да мазмұнды әрі толық болып шығады. Мамандар жоспар түріндегі конспектіні сіздің қолданған барлық дереккөздеріңіз көрсетілетін белгілермен толықтыруды ұсынады, өйткені уақыт өте келе оларды еске түсіру қиынға соғады.

Сызба түріндегі жоспарлы конспект. Мұндай жоспардың тармақтары сұрақтар түрінде, ал ақпарат қысқа жауап түрінде беріледі. Бұл конспектінің ерекшелігі мынада: жоспардың барлық тармағы жауабын жазуға тура келетін сұраулы сөйлемдер түрінде беріледі. Материалды оқи отырып, сіз әр тармақтағы сұрақ бойынша қысқаша белгілер (2-3 сөйлем) қоясыз. Мұндай конспектіде барлық мәліметтердің құрылымы мен ішкі байланыстары жазылады және бұл өз кезегінде ақпаратты жақсы меңгеруге мүмкіндік береді.

Мәтіндік конспект. Мұндай конспект мәтіннің үзінділері мен дереккөзден алынған дәйексездер (цитата) негізінде жасалады. Бұлайша баяндау тәсілі басқа конспект түрлерінен толыққандылығымен ерекшеленеді, себебі ол түпнұсқадан алынған үзінділерден және дәйексездерден тұрады. Мәтіндік конспектіде жоспарды біріктіруге немесе оны түрлі тезистермен және терминдермен толықтыруға болады. Мәтіндік конспект авторлардың дәйексездері әрдайым маңызды болып табылатын ғылымды немесе әдебиетті игергісі келетіндерге жақсы көмектеседі. Алайда мұндай конспектіні жазу оңай емес. Ол үшін аса маңызды дәйексездерді материал туралы мағлұмат беретіндей етіп бөліп жаза білу керек.

Тақырыптық конспект. Ақпаратты бұлайша жазу тәсілінің басқа конспект түрлерінен айтарлықтай айырмашылығы бар. Оның мәнісі қандай да бір мәселені жазғанда бір ғана дереккөз емес, бірнеше дереккөз қолданылатындығында болып отыр. Конспект тақырыпты ашатын болғандықтан, бірнеше дереккөз негізінде құрылады. Мұндай конспектіні жасау біраз еңбектенуді талап етеді. Тақырыптық конспект берілген тақырыпты талдауға, қойылған мәселені ашуға және сол мәселені жан-жақты оқуға басқаларынан гөрі жақсы көмектеседі. Дегенмен толыққанды конспект жазу үшін қаншама әдебиет қарауға тура келетініне дайын болыңыз, тек сонда ғана сіздің баяндауыңыз тыңдаушының құлағына жетеді.

Еркін конспект. Мұнда конспектінің бірнеше түрі аралас болады. Еркін конспект материалдармен жұмыс істеудің бірден бірнеше тәсілін пайдаланатындарға арналған. Онда үзінділер, дәйексөздер, жоспар, көптеген тезис түрлері жазылуы мүмкін. Сіздің өз ойыңызды қысқа әрі нұсқа бере білу, жоспармен, автордың дәйексөздерімен жұмыс істеу дағдыларыңыз қажет болады. Ақпараттарды осылайша жазу жан-жақты әрі толық қамтылған мәлімет беру деп есептеледі.

Конспектілеу техникасы

Материалды аяғына дейін оқып шығу қажет, мәтіннің ерекшеліктерін, оның сипатын, таныс емес терминдерді беліп көрсету керек. Мәтінді тағы бір рет оқып шығып, мұқият талдау жасау қажет. Материалмен осылайша жұмыс істеу басты мәселеден қосымша ақпаратты ажырата білуге, оларды рет-ретімен жазуға үйретеді.

Мәтіннің негізгі ойын бөліп көрсету тезис деп аталады. Оны дәйексөздермен (егер автордың ойын беру қажет болған жағдайда) немесе өзіңіздің жеке тәсіліңізбен жазуға болады.

Тез конспектілеуге (осылайша оқытушының айтқанына үлгеруге болады) мына тәсілдер көмектеседі:

- қарастырылатын басты мәселені бөле білу;
- ақпаратты сызба, кесте, тезис түрінде бере білу;
- қысқартулар жүйесі;
- «өрнектеп» жазудан бас тарту (мысалы, «каллиграфиялық» жазудан).

Конспектілеу алгоритмі

• Материалға көз жүгірте қарап, онда не жазылғандығын түсіну. Мысалы, кейбір оқулықтарда материалдың жоспары мен негізгі терминдері бар глоссарий, сызба т.б. болады. Бұл сіздің міндетіңізді айтарлықтай жеңілдетеді.

• Негізгі мәселеден қосымша мәселені ажырата отырып, мәтінді оқу және оған талдау жасай алу керек. Ақпарат белгілі бір тәртіпте орналасқан бөліктерге бөлінеді.

- Мәтінде (тезисте) жазылған негізгі ойды бөле білу.
- Конспектілеу техникасын ескере отырып, конспектілеуді бастау.

Материалды конспектілеу кезінде темендегідей негізгі ережелерді есте ұстаған жөн:

Конспектіде міндетті түрде жекелеген беліктері бөлініп көрсетіледі. Тақырыптарды, тақырыпшаларды, тұжырымдарды бөлу қажет, бір тақырыптан екінші тақырыпты жеке қою қажет. Бөлуді басқа түспен сызу арқылы көрсетуге болады (тек мәтінді алабажақ суретке айналдыруға болмайды). Абзацтар мен жоспардың тармақтарын, бір ойдан екінші ойды бөлу үшін бос орын қалдыру, нөмірлеуді белгілеу үшін шегіністер (отступ)

жасау ұсынылады. Егер мәтіндегі анықтамаларды, формулаларды, ережелер мен заңдарды ерекшелеп көрсету үшін оларды қоршап қоюға болады.

Жазбаларды қабылданған шартты таңбаларды қолдану арқылы жүргізуге болады. Материалды конспектілеп отырып, әртүрлі таңбаларды, қысқартуларды қолдану міндетті түрде қажет. Мұндай таңбалар көрсетуші немесе бағыттаушы белгілер, сұрақ белгісі мен леп белгісі, **PS** (постскриптум, кейін жазылатын сөздер немесе мәтін) белгісі және **NB** (назар аударыңыз) белгісі болуы мүмкін. Мысалы, «**демек, сондықтан**» сөздерін => математикалық таңбасымен белгілей аласыз. Өзіңіздің жеке таңбалық қорыңыз қалыптасқан кезде материалды конспектілеу тіпті оңайға түседі, кейін оны оқу тез әрі жеңіл болады. Сөздерді жазғанда қысқарта беру кейін оны оқыған кезде сізге қиындық келтірмеуі тиіс екенін есіңізден шығармаңыз. Не жазғаныңызды түсінбей, таңбалардың мағынасын ашуға уақыт жоғалтпас үшін қалыптасқан қысқартуларды қолданыңыз. Дұрысы, жеке өзіңіздің қысқартулар жүйесін әзірлеңіз және ол қысқартуларды барлық жазбаларыңызда сол сөздерге қатысты бірдей қолданыңыз. Мысалы, үлкен әріппен

«**М**» таңбасымен «**мақала**» сөзін, «**Ж**» әрпімен «**жұмыс**» сөзін барлық конспектілеріңізде белгілеңіз.

Конспектілеген кезде хабарлы сөйлемді қолданған дұрыс. Өз бетінше сұрақ қоюдан аулақ болған жөн. Сұрақтарды дәптердің (қағаздың) шетіне жазған абзал. Материалды сөзбе-сөз кешіруге тырыспаңыз.

Материалды дұрыс конспектілеудің барлық қыр-сырын үйренгеннен кейін сабақта жеңіл әрі нәтижелі еңбектенуді үйренуге болады, бірақ оны ерекше ынтамен істеуге ұмтылу қажет.

Конспект жазу үлгісі

Түпнұсқа мәтін

САЯСАТТАНУ ҒЫЛЫМЫНЫҢ НЕГІЗДЕРІ

Саясаттану – [грек, politike - мемлекетті басқару өнері, logos - сөз, түсінік, ілім] саясат, саяси үрдіс, саяси билік туралы ғылым. ХХ ғ. 50 жж. саясаттану дербес ғылым саласы және оқу пәні ретінде қалыптасты. 1948 ж. ЮНЕСКО бастауымен Саяси ғылымның халықаралық бірлестігі құрылды. объектілері:

- саяси теория;
- саяси институттар;
- саяси партиялар, топтар, қоғамдық пікір;
- халықаралық қатынастар.

Саясаттану екі сипатта қарастырылады: ғылым және оқу пәні ретінде. Саясаттану ғылым ретінде қоғамның саяси саласын, саяси ойдың пайда болуы мен дамуын, саяси жүйе, саяси қатынастар мен үрдістер, саяси сана мен саяси мәдениет, халықаралық саяси үрдісті зерттейді.

Саясаттану пән ретінде оқушыларға саяси мәселелер бойынша нақты білім жүйесін береді, нақты саяси шындықтың мәні мен болашақта дамуын, негізгі саяси институттар, ұйымдар, қозғалыстар мен үрдістер, саяси қатынастар жүйесіндегі жеке тұлғаның құқықтық жағдайы мен оның саяси өмірге қатысу жолдарын жан-жақты ашып көрсетеді. Саясаттану пән ретінде посткеңестік кезеңдегі ХХ ғ. 90 ж. бастап оқу бағдарламаларына енгізілді. Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарында саясаттану міндетті пән ретінде оқытылады.

Саясаттану әдістері саясаттану ғылым ретінде жалпы ғылыми әдістердің белгілі бір қорын пайдаланады. Ғылыми зерттеудің қандай да бір әдістері мен құралдарының басымдылығы саясаттанудың ғылым ретіндегі пәнінің өзіндік ерекшелігіне байланысты. Саясаттану әдістері: әлеуметтанулық, тарихи, салыстырмалы талдау, құрылымдық-функционалдық, бихевиористік, жүйелік.

Әлеуметтанулық әдіс саясатты қоғам өмірінің экономикалық, әлеуметтік құрылым, мәдениет және т.б. жағдайына байланысты анықтайды.

Тарихи тәсіл саяси құбылыстарды мерзімі жағынан дәйекті, заманына қарай, бұрынғы, қазіргі және болашақтың байланысын айқындай отырып қарастырады. Ол әртүрлі саяси оқиғаларды, процестерді, деректерді олардың болған уақыт мезгілін еске ала танып-білуді талап етеді.

Салыстырмалы әдіс әртүрлі елдердегі саяси құбылыстарды салыстырып, олардың жалпы жақтарын және жеке ерекшеліктерін ажыратуға мүмкіндік береді.

Жүйелеу әдісі саяси құбылыстарды басқа күрделі құрылымның бір бөлігі ретінде қарап, оны құрайтын элементтердің әлеуметтік өмірдегі орнын, қызметін айналадағы ортамен, басқа құбылыстармен байланысын зерттейді.

Бихевиористік әдіс жеке адамдар мен топтардың іс-әрекетін, белгілі бір саяси жағдайларда адамдардың өздерін өздері қалай ұстауын талдауға негізделеді.

Құрылымдық-функционалдық әдіс - саяси институттардың, саяси қатынастар субъектілерінің қызметін сараптау жолымен саяси процестерді зерттеу әдісі. Функция арқылы құрылымдардың әлеуметтік мәні, қоғамдық-саяси процестегі орны мен рөлі лайықты түрде анықталады.

Саясаттанудың қызметі

Саясаттану қай ғылым болмасын белгілі бір қызметтерді (функцияларды) атқарады. Оған, ең алдымен, танымдық қызметі жатады. Саяси білім қоғамдағы оқиғаларды танып-білуге, олардың саяси мәнін түсінуге және болашақты болжауға мүмкіндік береді.

Келесі қызметі - бағалау. Ол саяси құрылысқа, институттарға,

іс-әрекеттерге және оқиғаларға саяси баға береді. Демократиялық мемлекеттерде саясаттану саяси әлеуметтену міндетін атқарады. Ол азаматтықты, халықтың демократиялық саяси мәдениеттілігін қалыптастырады.

Саясаттану реттеушілік, басқару қызметін атқарады. Оның ерекшелігі - қоғамның саяси өмірімен тығыз байланысында. Соған орай ол адамдардың саяси өмірінде езін-өзі ұстауына, іс-әрекетіне тікелей әсер етеді. Саяси дамудың үрдіс, бағдарын бақылай отырып, саясаттану қоғамдық оқиғаларды тиімді басқару үшін нақтылы мәлімет, мағлұматтар береді.

Саясаттану саяси өмірді жетілдіру міндетін де атқарады. Бұл ғылым саяси институттар мен қатынастарда, басқаруда реформалар жасап, оларды қайта қарауда теориялық негіз болады. Оның көмегімен заң шығарушы және атқарушы органдар қабылдайтын құқықтық жарғылар мен саяси-басқарушылық шешімдер алдын ала сарапқа салынып, зерттеледі, қоғамда немесе оның жеке аймақтарында қалыптасып жатқан нақтылы жағдайлар саяси тұрғыдан талданады. Солардың негізінде ол кейбір саяси институттардың жойылып, оның орнына бүгінгі талапқа сай басқалары келу керектігін негіздейді, мемлекеттік басқарудың қолайлы үлгілерін іздестіреді, әлеуметтік-саяси шиеленістерді ауыртпалықсыз шешу жолдары мен әдістерін көрсетеді.

Ең соңында саясаттанудың болжау қызметін атаған жөн. Саяси зерттеулердің құндылығы саяси процестердің үрдісін айнытпай бейнелеумен ғана тынбайды. Ол белгілі бір саяси жағдайларда алдыңғы қатарлы, озық саяси өзгерістер жасауға бағытталған ғылыми негізделген болжаумен аяқталуы тиіс. Саяси ғылымның түпкілікті мақсаты да сонда.

Осы мақала бойынша жазылған конспект үлгісі

Саясаттану ғылымының негіздері

Саясаттану – [грек, politike - мемлекетті басқару өнері, logos - сөз, түсінік, ілім] саясат, саяси үрдіс, саяси билік туралы ғылым. XX ғ. 50 жж. саясаттану дербес ғылым саласы және оқу пәні ретінде қалыптасты. 1948 ж. ЮНЕСКО бастауымен Саяси ғылымның халықаралық бірлестігі құрылды.

Саяси ғылымның зерттеу объектілері:

- халықаралық қатынастар;
- саяси теория;
- саяси институттар;
- саяси партиялар, топтар, қоғамдық пікір

Саясаттану екі сипатта қарастырылады: **ғылым** және **оқу** пәні ретінде. Саясаттану ғылым ретінде қоғамның саяси саласын, саяси ойдың пайда

болуы мен дамуын, саяси жүйе, саяси қатынастар мен үрдістер, саяси сана мен саяси мәдениет, халықаралық саяси үрдісті зерттейді.

Саясаттану пән ретінде оқушыларға саяси мәселелер бойынша нақты білім жүйесін береді, жеке тұлғаның құқықтық жағдайы мен оның саяси өмірге қатысу жолдарын ашып көрсетеді. Саясаттану пән ретінде посткеңестік кеңістікте ХХ ғ. 90 ж. бастап оқу бағдарламаларына енгізілді.

Саясаттану әдістері:

әлеуметтанулық	саясатты қоғам өмірін әлеуметтік құрылым жағдайына байланысты анықтайды.
тарихи	саяси құбылыстарды мерзімі жағынан заманына қарай, бұрынғы, қазіргі және болашақтың байланысын айқындай отырып қарастырады.
салыстырмалы талдау	әртүрлі елдердегі саяси құбылыстарды салыстырып, олардың жеке ерекшеліктерін ажыратады.
құрылымдық-функционалдық	функция арқылы құрылымдардың әлеуметтік мәні, қоғамдық-саяси процестегі орны мен рөлі лайықты түрде анықталады.
бихевиористік	жеке адамдар мен топтардың іс-әрекетін талдауға негізделеді.
жүйелік	саяси құбылыстарды басқа күрделі құрылымның бір бөлігі ретінде қарап, оны құрайтын элементтердің әлеуметтік өмірдегі орнын зерттейді.

Саясаттанудың қызметіне, ең алдымен, танымдық қызметі жатады. Саяси білім қоғамдағы оқиғаларды танып-білуге, олардың саяси мәнін түсінуге және болашақты болжауға мүмкіндік береді. Келесі қызметі – бағалау. Ол саяси құрылысқабаға береді. Демократиялық мемлекеттерде саясаттану саяси әлеуметтену міндетін атқарады. Ол азаматтықты, халықтың демократиялық саяси мәдениеттілігін қалыптастырады. Саясаттану басқару қызметін атқарады. Ол адамдардың саяси өмірінде езін-езі ұстауына тікелей әсер етеді. Ең соңында саясаттанудың болжау қызметін атаған жөн. Саяси зерттеулердің құндылығы саяси процестердің үрдісін айнытпай бейнелеумен ғана тынбайды, ол белгілі бір саяси жағдайларда озық саяси өзгерістер жасауға бағытталған ғылыми негізделген болжаумен аяқталуы тиіс. Саяси ғылымның түпкілікті мақсаты да сонда.

Практикалық тапсырма

Төмендегі мақала бойынша **конспект** жазыңыз. Конспектінің қандай түрін қолданғаныңызды көрсетіңіз.

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ ЖАҢА АТАУЛАРДЫҢ ПАЙДА БОЛУ ЖОЛДАРЫ: ЭКСТРАЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ФАКТОРЛАР

Қазіргі кезең – жаңалықтар мен жаңа атауларға толы кезең. Қоғамда болып жатқан кез келген жаңалық, ең бірінші, тілден көрініс табады. Осыған байланысты тілде көптеген жаңа сөздер, яғни неологизмдер пайда болып жатады. Бұл – тіліміздің сөздік құрамын дамытатын тәсілдердің бірі. Сөздік құрамның дамуына екі түрлі фактор әсер ететіні белгілі, бірі – сыртқы экстралингвистикалық фактор болса, екіншісі – тілдің ішкі мүмкіншілігі. Экстралингвистикалық факторларға қоғамдағы тарихи, мәдени, экономикалық және т.б. жағдайлармен байланысты жаңалықтар жатады және тілге, негізінен, жаңалық әкелетін де осы факторлар болып табылады. Осы ретте жаңа сөздердің жаңашылдығы қандай деңгейде, осы сөздердің жаңалану дәрежесі қандай, тілімізде бұрын-соңды қолданылмаған сөздер қатарында ма немесе көнерген сөздердің тілімізге қайта оралуының нәтижесінде пайда болған сөздер ме деген сұрақтар туындайды.

Қай тілде де лексикалық жаңа жасалымдар көп және алуан түрлі, сондықтан да зерттеушілер оларды жіктеуге әрекет жасайды. Жіктеуде түрлі белгілер не ұстанымдар негізге алынады: формалдық, семантикалық, парадигматикалық, синтагматикалық, әлеуметтік лингвистикалық т.б. Зерттеулерде кездесетін жіктемелерде бір зерттеушілер жалпы лексиканы жіктеудегі белгілерді басшылыққа алса, екіншілері тек неологизмдерге ғана тән белгілерді негізге алады. Енді қолданыста жүрген неологизмдер жіктеліміне нақты тоқталамыз.

Тілдік бірлік түріне байланысты неологизмдер неолексемалар, неофраземалар, неосемемалар болып бөлінеді.

Неолексемалар деп өзге тілден енген жаңа сөздерді не жаңа құрылымдарды атайды. Мысалы, имидж, эдвайзер т.с.с.

Неофраземалар деп идиомдық семантикаға не жаңа тұрақты сөз тіркестері мен фразеологизмдерді атайды. Мысалы, Ақ үй, сенім иесі, құқықтық мемлекет, табыс туралы декларация, жарнамалық үзіліс т.с.с.

Неосемемалар дегеніміз – көнерген сөздер мен фразеологизмдердің жаңа мағыналары. Мысалы, экология сөзінің «тазалық, дұрыстық, үндестік, тазалыққа қамқорлық» деген жаңа ауыспалы мағынасы пайда болды. Мысалы, рух экологиясы, тіл экологиясы, мәдениет экологиясы т.с.с.

Н.З.Котелованың пікірінше, неологияны өз зерттеу нысаны бар жаңа ғылым ретінде қарастыра болсақ, төмендегі мәселелер оның зерттеу нысанына енеді:

а) көнерген сөздің жаңа мәнге ие болуы, мысалы, ескі сөздің тұтастай не жеке мағыналарының терминденуі немесе «мерзімдік» не стилистикалық реңкінің өзгеруі;

ә) сөзөзгерім жүйесінің жаңа формаға ауысуы: түрленбейтін сын есімдердің шырай категориясын алуы не көптік формада түрленбейтін зат есімдердің көптік формасын қабылдауы;

б) сөздің жаңа тіркесім түзуі;

в) сөздің жаңа лексика-грамматикалық қызметі, мысалы, жаңа модельдерге шылаулардың не тұрақты бір сөздердің қолданылуы [1, 34].

Ал тілдік бірліктердің жаңалану дәрежесіне байланысты неологизмдер екіге бөлінеді:

а) абсолютті; ә) қатыстық.

Қатыстық неологизмдерді кейде функционалды неологизмдер деп те атайды.

Абсолютті неологизмдерге нақты сипаттама берілмей келеді. Оның негізгі сипаты тілде бұрын-соңды болмағандығымен анықталады. Мысалы, қазіргі таңда оқу үдерісінде қолданыста жүрген эдвайзер, кредиттік технология, триместр т.с.с.

Қатыстық неологизмдер категориясы орыс тіл білімінде Т.Н. Попованың зерттеуінде танылған. Бұл неологизмдер қатарына тілде бұрыннан бар тіл бірліктерінің жаңалануы жатқызылады. Осы қатарға жататын сөздер тобына нақты тоқталайық:

1) «Қайта оралған лексика» деп аталатын топ. Бұл қолданыста белсенділігі төмен сөздер мен көнерген сөздердің соңғы кезеңде белсенді қолданылуынан пайда болып қордаланады. Бұл кезде белсенділенген сөздердің бастапқы мағыналары мен стильдік реңктері сақталады. «Қайта оралған лексика» қатарына терминдік сипаттағы діни сөздер де жатады. Сонымен бірге бұл қатарға мемлекеттік органдар мен білім беру орындарының бұрынғы атауларының қайта қолданыстағы белсенділенуі нәтижесіндегі сөздер де жатады: гимназия, лицей, баж.

2) Әдеби тілде бұрыннан белсенді қолданылатын, бірақ соңғы кезде жаңа мәнге ие болған сөздер. Мысалы, демеу, демеуші сөздері әдеби тілімізде белсенді қолданыстағы сөз болса, кейінгі кезде демеушілік жасаушы мәнін арқалайды.

3) Тілдің өз ішіндегі ауысу нәтижесіндегі сөздер. Бұл тілдің ауызекі сөйлеу жүйесінен, терминжүйесінен, арго және жаргон, диалект, арнайы кәсіби лексикадан әдеби тілге тілдік бірліктің ауысуы нәтижесінде пайда болады [2, 31]. Мысалы, арнайы лексикаға жататын мына терминдерді түсінбейтін тіл тұтынушысы жоққа тән: СПИД, ВИЧ-инфекция, мануалды терапия; жастар мәдениетіне тән жаргон сөздер: пирсинг, рэп, тусовка; бизнес пен қаржы ісі терминдері: бартер, брокер, инфляция. Жаңа сөздер не неологизмдер жаңа түсініктерді атау қажеттілігінен туындаған. Олардың пайда болуына әсер еткен сыртқы жағдайлар сипатына сай жаңа сөздердің де тілдегі өмір сүруі мен қолданылуы түрліше болады. Олардың кейбірі әлеуметтік мәселелерге қатысты болып, тарихи жағынан құн-

дылыққа ие бола алса (мысалы, мемлекеттің жаңа түрінің пайда болуына байланысты: жариялылық, қос палаталы т.с.с.), енді бірі қысқа мерзімдік болады (мысалы, киім не шаш, аяқ киімге қатысты сән үлгілерінің атаулары). Негізінен, жаңа сөздің пайда болуы тілдегі бұрыннан қалыптасқан, белсенділігі жоғары, сол кез үшін өнімді тәсілдермен жасалып отырады. Қалай болғанда да жаңа сөз жасалғанда, ескі не көне сөз мағынасы жағынан жаңғырады да, жаңарады, болмаса, жаңа сөз кірмелік сипатта болады. Сонда неологизм дегеніміз – жаңадан пайда болған сөз не тіркес немесе бұрыннан бар сөздің жаңа мағынаға ие болуы, я болмаса, өзге тілден жаңа түсінікке сай енген сөз, сөз тіркесі.

Әр дәуірге сай терминдердің тарихи лексикологиялық жіктелуі құрылады. Олардың қатарында термин-архаизм, термин-неологизмдер болады. Термин-неологизмдер қалыптасушы терминжүйеге тән. Термин-архаизмдер ғылыми білімнің өсуімен байланысты пайда болады да, тілдің лексикалық бірлігі ретінде сақталып, жаңа терминжүйенің құрамында жаңа мағынаға ие болуы мүмкін. Олардың арасында терминге айналған көнерген сөздер де белсенді кездеседі. Мысалы, мемлекет пен құқық саласында «бағынышты, тәуелді» мағынасын білдіретін «бодан» сөзі «подданство» мағынасында термин ретінде қалыптасқан. Дәл сол сияқты «кежеуіл-телохранитель», «қарымжы-задаток», «бопса-шантаж», «болыс-волость», «ереуіл-забастовка», «сыбаға-паек», ақпараттық технологияда «ауани жады-виртуальная память», «айқұлақ-знак», «нобай-версия» сияқты көптеген сөз тілімізге қайтаоралып, термин ретінде қалыптасқан.

Көріп отырған терминдік жаңа атаулар қолданыстағы белсенділігі төмен көне сөздердің қайта қолданысқа жаңа терминдік мән арқалап енуінен жасалып тұр. Байқап отырғанымыздай, олардың жасалуы мен іріктелуінде уәждік негіздемелері айқын байқалады. Осы қатардағы өте көне сөздердің неологизмге, жаңа термин сөзге айналуына жеке-жеке тоқталар болсақ, «айқұлақ» таңбасы – лексикалық архаизм, сыртқы формасының ұқсастығына байланысты, яғни метафоралық жолмен терминденіп, синтаксистік-аналитикалық тәсілмен жасалған. Сол сияқты «ауани жады» көнерген сөздердің тіркесуі арқылы жаңа терминдік сипатқа ие болып тұр.

Жоғарыда көрсетілген терминдердің бәрі терминжасамның барлық тәсілімен жасалып, оған тән қасиеттерге толық сай. Олай болса, көнерген сөздерді қайта жаңғыртудың бір жолы оларды терминдендіру болып табылады. Бұл арқылы ұлттық терминлогиямызды қалыптастырамыз. Сонымен бірге көнерген сөздердің (тарихи сөздер мен архаизмдердің) қоғамда соларға қатысты ұғымдардың сол күйінде не ұқсас сипатта қайта оралуына сай терминдік қатарда неологизм сапасында таныла алады және бұл құбылыс неология ғылымы мен терминжүйеде қатар қарастырыла алады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Котелова Н.З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов // Новые слова и словари новых слов.– Л., 1978. –С.52-57.
2. Попова Т.В. Русская неология и неография. – ГОУ ВПО УКТУ-УПИ, 2005. -125 с

4.11 Реферат

Реферат (нем. Referat, лат. Referre – баяндау, хабарлау) – қандай бір бағытта жазылған дереккөздерге шолу жасай отырып, белгілі бір тақырыпқа арналған шағын жазбаша жұмыс. Рефераттың мақсаты нақты тақырып немесе мәселе бойынша білім жинақтау және жүйелеу болып табылады.

Рефераттың түрлері

Рефераттың *өнімді* және *өнімсіз* деген екі түрі бар. Өнімсіз рефератта алғашқы түпнұсқа мәтіннің мазмұны баяндалады. Өнімді реферат шығармашылық немесе сыни ойлау тұрғысынан жазылады.

Өнімсіз рефератты іштей тағы да *реферат-конспект* және *реферат-түйіндеме* деген екі түрге бөлуге болады. Реферат-конспектіде нақты ақпарат жалпы қорытылған түрде, иллюстриативті материал, зерттеу әдістері туралы әртүрлі мәліметтер, зерттеу нәтижелері мен оларды қолдану мүмкіндіктері жазылады. Реферат-түйіндеме берілген тақырыптың тек негізгі ережелерінен тұрады.

Өнімді реферат *реферат-баяндама* және *реферат-шолу* деген екі түрге бөлінеді. Реферат-шолу бірнеше дереккөздің негізінде құрылады және қарастырылатын мәселе бойынша әртүрлі көзқарастарды салыстырады. Реферат-баяндамада алғашқы дереккөздегі ақпаратқа талдау жасаумен қатар мәселеге объективті баға беру болады. Бұл рефератта тақырып жан-жақты толық сипатталып жазылады.

Рефераттың құрылымы

Кіріспе. Кіріспеде тақырыпты таңдау негізделеді, реферат жазылатын тақырыптың деректері (аты, қайда, қашан жарияланғандығы туралы) берілуі, автор туралы мәліметтер (аты- жөні, мамандығы, ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы) хабарлануы мүмкін, таңдалған тақырыптың қарастыратын мәселесі ашылады.

Негізгі бөлім. Мәтін мазмұны беріледі және негізгі тезистер дәйектеледі.

Қорытынды. Рефератта жазылатын мәселе бойынша жалпы қорытынды жасалады.

Рефераттың мынадай белгілері болады:

- реферат мазмұны реферат жазылатын дереккөздің мазмұнымен толықтай байланысты болады;
- негізгі ақпарат бұрмаланбай, оған субъективті баға берілмей нақты мазмұндалады;
- тұрақты құрылымы болады.

Рефераттың стилі

Рефераттар «аса маңызы бар», «ерекше көңіл белінеді», «мәселе көтеріледі», «мынадай тұжырымдарға келдік», «зерттеліп отырған мәселе», «аталған мәселе» және т.б. сияқты стандартты, қалыптасқан тілдік оралымдармен жазылады. Рефераттың тілдік және стильдік ерекшеліктеріне талдап қорыту сипатындағы сөздер мен тілдік оралымдар, клишелер жатады. Рефератты материалды бері мен ойды жеткізудің өз логикасы бар, материалды мазмұндаудың белгілі бір объективтілігі болады. Мұның бәрі автордың лексикасының жеткіліксіздігінен емес, рефераттың жазылу стилінің, тілінің ерекшелігімен байланысты (әсіресе, арнайы терминдер, оралымдар қолданылатын арнаулы бағыттағы материалдар).

Жұмыс аяқталған соң бағасы қойылған тиісті пікір берілуі керек.

Пікір мынадай факторлардың негізінде құрылады:

- зерттелген тақырып бойынша автордың білімінің тереңдігі (қарастырылған мәселенің қазіргі заманға лайықтығы мен өз уақытында орындалуы, автордың зерттелген мәселенің өзектілігіне қатысты еңбектермен танысу дәрежесі, дереккөздерге сілтеме беруі, жұмыста зерттеу нәтижелері мен белгіленген ғылыми дәйектерді пайдалану дәрежесі);

- реферат авторының жеке еңбегі (ұсынылатын оқу бағдарламасынан басқа жұмысты жазуда пайдаланылған қосымша білім, жазған материалы мен қарастырған мәселенің жаңалығы, зерттелген мәселенің ғылыми маңызы мен тақырыпты меңгеру деңгейі);

- рефераттың сипаты (материалды беру логикасы, автордың сауаттылығы, жұмыстың дұрыс ресімделуі, рефераттың барлық стандартты талаптарға сәйкестігі).

Плагиат

Жоғары оқу орнында реферат жазу студенттердің алған білімдерін көрсету үшін курс қорытындысы бойынша есеп беру сипатында жиі қолданылады. Интернеттің дамығаны соншалық, Қазақстанда және бүкіл әлемде білім-ғылымның түрлі салалары бойынша дайын рефераттардың таралуына кең жол ашылды. Кейбір интернет-ресурстар дайын

жұмыстарды ақшаға немесе ақысыз жүктеп алуды ұсынады. Желілерден дайын рефераттарды жүктеп алуға көп күш жұмсалмайды. Тек сыртқы бетін өзгертсе, жетіп жатыр, алайда мұндай көшірулер білім сапасының нашарлауына әкеліп соғуда.

Реферат өткізген кезде плагиат мәселелерімен бүкіл әлем күресуде: кейбір жоғары оқу орындарында плагиат жұмыстар үшін студенттерді оқудан шығарып жібереді. Осыған байланысты көшіріліп жүктелген рефераттарды анықтау үшін арнайы әзірленген американдық Turnitin (ағылшын) жүйесі немесе ресейлік «Антиплагиат» бағдарламалары компьютерлерге қойылады.

Рефератты орындауға қойылатын талаптар

Реферат ғылыми жұмыс болып табылады, себебі онда ғылыми зерттеудің элементтері болады. Осыған байланысты рефератты ресімдеуге де басқа ғылыми жұмыстарға қойылатын талаптар міндетті болып табылады.

Барлық ғылыми жұмыстарды ресімдеу ережесі бүкіл білім-ғылым саласы үшін стандартты болып табылады және мемлекеттік стандарттармен реттеледі. Рефераттар үшін мынадай талаптар орындалуы керек: жалпы талаптар, сілтеме беру ережесі, сілтемелерді дұрыс әрі анық ресімдеу, библиографиялық тізім, қысқарған сөздер мен атауларды дұрыс қолдану. Аталған ережелерді кейін оған уақыт кетірмес үшін бірден есте сақтаған жөн.

Рефератты ресімдеу ережелері

Реферат мазмұнын ресімдеген кезде жоғары оқу орнының, жоғары мектептің (факультеттің), кафедраның толық атауы, реферат тақырыбы, автор мен жетекшінің аты-жөні, қала және реферат жазылған жыл көрсетілетін жұмыстың титулдық беттен басталатынын естен шығармау қажет. Екінші беттен бастап беттер нөмірленіп, рефераттың мазмұны жазылады.

Рефераттың жалпы келемі **15-20 беттен** аспауы керек. Абзац 1,25 см. болуы тиіс.

Парақтың жиегі:

- сол жағы - 3 см.;
- оң жағы - 1,5 см.;
- төменгі жағы - 2 см.;
- жоғарғы жағы - 2 см. болуы керек.

Мәтін 1,5 интервал арқылы басылады. Егер реферат мәтіні Microsoft Word редакторында терілсе, Times New Roman шрифті қолдану ұсынылады. Шрифт мөлшері - 14 пт.

Рефераттың кез келген құрылымдық бөлігі (кіріспе, негізгі бөлім, бөлімдер, қорытынды) жаңа беттен басталады. Тарау мен оған дейінгі

мәтіннің арасы, сондай-ақ тарау мен параграфтың арасының қашықтығы 1 интервалды құрайды.

Ортаға жазылатын тақырыптан кейін нүкте қойылмайды.

Тақырыптың асты сызылмайды.

Рефераттың титулдық беті рефераттың жалпы бет санына кіреді, бірақ титулдық бетке нөмір қойылмайды.

Әдебиет тізімі

Әдебиет тізімін құрған кезде жалпыға ортақ қабылданған стандартты ұстану керек. Әдебиеттер дереккөзі МемСТ 7.1-2003-ке сәйкес ресімделеді. Дереккөздер туралы мәліметтерді мәтіндердегі сілтеме жасау тәртібіне қарай орналастыру керек және нүкте қойылмаған араб цифрларымен белгілеп, абзацтық шегініс арқылы жазу керек. Пайдаланылған дереккөздерге жасалған сілтеме төртбұрышты жақшаның ішінде көрсетіледі.

Рефераттағы әдебиет тізімінің саны – 4-12 болуы керек. Әдебиет тізімінде көрсетілген жұмыстар соңғы 5-10 жылда жарық көрген жаңа жұмыстар болуы қажет. Ескі дереккөздерді ете қажет болған жағдайда ғана қолдану керек. Библиографиялық жазбалар түпнұсқа тілінде келтіріледі. Пайдаланылған әдебиеттің авторы, жұмыстың аты, қаласы, баспасы, жылы, жалпы бет саны көрсетіледі.

Пайдаланылған әдебиеттерді ресімдеу үлгісі

Журналдар

1 Абуова Г.Н., Лизинфельд И.А. Масштабы ВИЧ-инфекции в мире и Южно-Казахстанской области // Наука и образование Южного Казахстана: республ. научн. журнал / Ассоциация «Совет директоров ВУЗов Южного региона». – 2009. – № 1 (74). -С. 135-139.

2 Пак Н.С. Социологические проблемы языковых контактов // Вестник КазУМОиМЯ им. Абылай хана. Серия «Филология». – Алматы, 2007. – № 2(10). -С. 270-278.

Кітаптар

1 Назарбаев Н.А. В потоке истории. – Алматы: Атамұра, 1999. - 296 с.

2 Агафонова Н.Н. Гражданское право: учебное пособие для вузов / Под ред. А.Г. Калпина. – Изд. 2-е, перер. и доп. – М.: Юрист, 2003. -542 с.

3 Надилов Н.К. Высоковязкие нефти и природные битумы: в 5 т. – Алматы: Ғылым, 2001. – Т. 4. -369 с. 2003. -542 с.

Жинақтар

1 Зимин А.И. Влияние состава топливных эмульсий на концентрацию оксидов азота и серы в выбросах промышленных котельных // Экологическая защита городов: тез. докл. науч.-техн. конф. – М.: Наука, 1996. -С. 77-79.

2 Лотман Ю.М., Успенский П.А. Отзвуки концепции «Москва – третий Рим» в идеологии Петра I: (к проблеме средневековой традиции в культуре барокко) // Избр. статьи: в 3. т. – Таллин, 1993.– Т. 2. -С. 9-21.

3 Абусейтова М.Х. История Центральной Азии: концепции, методология и новые подходы // Матер. междунар. науч. конф. «К новым стандартам в развитии общественных наук в Центральной Азии». – Алматы: Дайк-Пресс, 2006. -С. 10-17

Заң-құқықтық материалдар

1 Постановление Правительства Республики Казахстан. О вопросах кредитования аграрного сектора: утв. 25 января 2001 года, № 137.

2 Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении Плана первоочередных действий по обеспечению стабильности социально-экономического развития Республики Казахстан: утв. 6 ноября 2007 года, № 1039 // ИС ПАРАГРАФ. – 2009, октябрь – 20.

3 Указ Президента Республики Казахстан. О некоторых вопросах развития агропромышленного комплекса: утв. 11 декабря 2006 года, № 220.

4 Стратегический план Агентства РК по делам строительства и жилищно-коммунального хозяйства на 2010-2014 годы: утв. постановлением Правительства РК от 3 марта 2010 года, № 17.

Газеттер

1 Байтова А. Инновационно-технологическое развитие – ключевой фактор повышения конкурентоспособности // Казахстанская правда. – 2009. – № 269.

2 На реализацию проекта «Актау-Сити» будет направлено 36 млрд. тг // Панорама. – 2009, октябрь. – 16.

3 Кузьмин Н. Универсальный солдат. «Эксперт Online» <http://www.nomad.su> 13.10.2009.

4.12 Курстық жұмыс

«Курстық жұмыс қалай жазылады және курстық жұмысты қалай жазуға болады?» деген сұрақтар көптеген студентті мазалайтыны белгілі. Ендеше біз осы тараушада «курстық жұмыс қалай жазылады?» деген сұраққа жауап беретін боламыз.

Ең алдымен, курстық жұмыстақырыбының мағынасын тереңірек түсініп алыңыз. Сіздің тақырыбыңыз дәл болуы керек, себебі егер тақырыпты дұрыс түсінбесеңіз, сіздің курстық жұмысыңыз нақты шықпайды. Курстық жұмысты жазуда сізге кеңестерін айтатын жетекшіңізбен арнайы бір күнді белгілеп кездесіп, тақырыпқа қатысты сұрақтарыңызды қойып алыңыз. Жетекшіңізге қоятын сұрақтарыңызды дәптерге жазып дайындап алыңыз.

Біз төменде «Есеп және аудит» мамандығына арналған курстық жұмыстың жазылу талаптарын беріп отырмыз.

Курстық жұмыстың негізгі мақсаты

- Жеке мәселелер немесе бекітілген курс тақырыптарын тереңдетіп игеру барысында студенттердің теориялық білімін нығайту ;

- Есеп әдістері мен процедураларын қорыту барысында жалпы теориялық базаны пайдалануды студенттердің өзіндік жұмыс дағдысына қалыптастыру және ақпарат көздеріне: алғашқы құжаттар қолданылатын есеп регистрлері мен қаржы және салық есептемелеріне талдау жасау;

- Аналитикалық пікірлерді қалыптастыру, маңыздылық пен тәуекелділікті анықтау, ішкі бақылау жүйесін түсіну, талдау және таңдап алынған бағыт бойынша есептің жалпы жоспары мен бағдарламасын құрып, құжаттарын жинау;

- Таңдап алынған тақырып бойынша жалпы құжаттарды талдап, ұсыныс жасау және есеп құру;

- Шаруашылық субъект есебін бақылауды ұйымдастыру, ішкі есеп мәселелерін шешу жолын іздестіру және студенттердің өзіндік ғылыми-зерттеу жұмыстарын өткізуге дайындықтарын тексеру.

Курстық жұмыстарға қойылатын талаптар:

Курстық жұмыстың теориялық сұрақтарын Қазақстан Республикасы қазіргі кезеңдегі нарықтық экономиканың қалыптасуындағы ерекшеліктерімен байланыстырылуы қажет. Бұл үшін сандық көрсеткіштерді, шаруашылық қорытынды есептілігін пайдаланған жөн. Көрсеткіштерді кесте, график, диаграмма, тақырыптық есептеулер түрінде жүйелеу, қорытындылау керек.

Алынған білімін мен зерттеулердің мазмұнын сауатты, логикалық жүйемен түсінікті баяндалуы керек.

Курстық жұмыста пайдаланылған әдебиет тізімін дұрыс көрсету қажет.

Курстық жұмысты дайындау және жазу төмендегідей кезеңдерді қамтиды:

- кафедра ұсынған тақырыптардан курстық жұмыстың тақырыбын таңдау;

- алынған тақырыптар бойынша әдебиеттермен танысу;
- жоспарын құру және кафедра анықтаған ғылыми жетекшімен келісу;
- курстық жұмысты қорғау.

Тақырып таңдау

Курстық жұмыс «Басқару есебі» курсы оқып-үйрену кезеңінде жазылады, өйткені студент бұл уақытта шаруашылық процестеріндегі немесе экономикадағы есеп мәселелері бойынша қызығушылық пікір келтіріп, есеп көздері мен құрылымы жөнінде тұжырым жасай алады. Сондай-ақ студент таңдалып алынған тақырыпты зерттеуді дипломдық жұмыс жазу барысында кеңейте алады.

Әдебиет тізімі

Әдебиет тізімі анықталған ретпен құрылады:

- заңдылықтар мен нормативтік актілер;
- ережелер мен нұсқаулар;
- статистикалық дереккөздер;
- монографиялар, мақалалар, оқулықтар және басқа да қолданылған ақпарат көздері әліпбилік ретпен жазылады;
- кәсіпорынның ведомстволық нұсқаулықтары, нормативтік құжаттары, есептік және жоспарлық құжаттар.

Жұмыс жоспарын құру

Курстық жұмыстың жоспарын жазуда арнайы бір реттілікті сақтаңыз. Алдымен, жобамен курстық жұмыс жоспарын жазып алыңыз. Артынан өз қажетіңізге қарай өзгертуіңізге болады.

Жұмыстың жоспарын құру жауапты кезең болып табылады, себебі кез келген тақырып ерекше бағыттар алып, бірнеше нұсқада жасалуы мүмкін. Бірде теориялық бағыты басым болса, екіншісінде тәжірибелік жағына үлкен көңіл бөлінуі мүмкін. Кейде тақырыптың қазіргі жағдайы, проблемалық мәселелері және тарихы баяндалып қана қойылуы мүмкін. Курстық жұмыстың бағыты қолданылған көрсеткіштер мен тақырыптың ұйымдастырылу деңгейіне байланысты болады.

Курстық жұмыстың жазылуы

Курстық жұмыстың кіріспе бөлімінде тақырыптың мәні мен маңызы ашылып, зерттеу нысаны, мақсаты мен міндеттері анықталады. **Кіріспе** 1-2 бетті қамтуы керек.

Бірінші бөлімде жалпы теориялық әдістемелік аспектілер негізінде ішкі бақылау жүйесін оқып-үйрену қарастырылады: элементтер бойынша бақылау ортасы, бухгалтерлік есеп жүйесі мен принциптері және элементтердің бөлінуі бойынша бақылау процедуралары, клиент бизнесін тану сұрақтары, есеп тәуекелдік компоненттерінің жоспарланған

деңгейін және маңыздылықты анықтау. Сондай-ақ статистикалық, статистикалық емес сұрыптау және іріктеу әдістері қарастырылады. Алынған материалдар негізінде есеп бағдарлама құрылады.

Екінші бөлімде есептік деректер негізінде бухгалтерлік есеп және ішкі бақылауды ұйымдастыру тәжірибесі қарастырылып, шаруашылық процестері мен оның ақпарат көздері, құралдардың жеке түрлеріне жүргізілген есеп нәтижесі келтіріледі. Екінші бөлімнің әр параграфтары жұмыс құжаттарын тіркеумен аяқталады және оларға талдау жүргізіліп отырады. Келтірілген ұсынымдар нақты және негізделген болуы тиіс. Ұсынымдар жекелеген салалық кәсіпорындарда тәжірибе ұштастыру негізінде жасақталып, баспасөз материалдарын немесе кәсіпорынның ішкі бақылау жүйесі мен талдау есебі жағдайын қарастырып, сонымен бірге ондағы жетіспеушіліктерді анықтайды.

Ұсынымдар мен пікірлер есеп жұмысының жасалуы мен нарықтық қатынастарды байланыстыра отырып келтірілуі керек.

Үшінші бөлімде Заң күшіндегі салық заңдылықтары негізінде бухгалтерлік есепті ұйымдастыру ерекшеліктері мен шаруашылық субъектінің қаржылық есеп беруіндегі шектеулер келтірілуі тиіс.

Курстық жұмыс 2-3 беттік **қорытындымен** аяқталады. Мұнда жазылған жұмыс бойынша қысқаша езіндік ұсыныс, пікір келтіріледі. Жалпы қорытынды бөлімде қаржылық есептің ұсынымдық тақырыптарға сәйкестігіне қысқаша баға беру, тақырыпты ашып көрсету мен бухгалтерлік есеп және ішкі бақылау жүйесін жетілдіруде автордың өз ұсынысы жазылады.

Пайдаланылған әдебиет тізімі курстық жұмыс жазу барысындағы барлық пайдаланылған ақпарат кездерін қамтиды. Пайдаланылған әдебиет тізімі **25 дереккөзден** тұруы міндетті.

Курстық жұмыстың келемі компьютерлік мәтінмен **25-30 бет** болуы керек.

Курстық жұмысты қорғау

Курстық жұмысты қорғаудың мақсаты – студенттің таңдалған тақырыпты түсіну деңгейін анықтау, тәжірибелік тапсырмаларды орындауда теориялық білімді қолдана алу, негізделген экономикалық ұсынымдар беру және нақты пікір жасау болып табылады.

Курстық жұмысты қорғау соңында жұмыс нәтижесі әріптік, баллдық, пайыздық жүйемен бағаланады.

«Өте жақсы» деген баға (90-100%) егер курстық жұмыстың мазмұны барлық талапқа сәйкес жазылса, тәжірибелік материалдарды барынша қолдана алса, сондай-ақ студент қарастырылатын мәселелер бойынша өзіндік жұмысты қорғау кезінде мәселенің мәнісін қысқаша, ой қисынымен жеткізсе, қосымша сұрақтарға айқын, дұрыс жауап берсе, қойылады.

«Жақсы» деген баға (75-89%) егер жұмыс ұсынылған тақырыптарға жауап бере алса, айғақтық материалдардың саны жеткілікті деңгейде

қолданылса, өзіндік жұмыстардың жекелей элементтеріне ие болса, жұмысты қорғау барысында орындалған жұмысты толық түсінгендігін жеткізе алса және қойылған сұрақтарға айқын, нақты жауап берсе, қойылады.

«Қанағаттанарлық» (50-74%) деген баға егер жұмыста жетіспеушіліктер болса, бірақ маңызды қателер орын алса, ұсыныс пен пікірлер толық негізделмеген және студент жұмысты қорғау барысында орындалған тақырыпты игере алғандығын растай алған кезде қойылады.

«Қанағаттанарлықсыз» деген баға (0-49%) егер жұмыс ұсынылған талаптарға толық жауап бере алмаса, қателер көп болса, сондай-ақ студент орындалған жұмысты түсіне алмаса, жұмысты қорғау барысында жазылған тақырыпты игергендігін растай алмаса, қойылады. Курстық жұмысты қорғауда студент «қанағаттанарлықсыз» баға алған жағдайда жаңа жұмыс тақырыбын алып, қайтадан жазады немесе бұрынғы тақырып қалуы мүмкін. Жаңа курстық жұмыстың жазылу уақыты қайта қаралады.

Курстық жұмысты даярлау шарттары

1. Жалпы талаптар

Курстық жұмысты даярлау сыртқы бетті толтырудан басталады.

Курстық жұмыс стандарт А4 форматында жазылады. Жұмыс таза, ұқыпты, ешқандай қысқартусыз, әрбір айтылайын деген жаңа ой жаңа жолдан басталады. Әріптер мен белгілер жұмыстың барлық бетінде бірдей және талапты сақтап жазылуы керек. Жұмыс форматтың бір жақ бетінде орындалады; сол жағы - 3 см, оң жағы - 1 см, жоғарғы және төменгі жақтары - 2 см болуы керек.

2. Курстық жұмыстың беттерін нөмірлеу

Барлық беттер нөмірленеді және ол әр беттің төменгі жағының ортасына соңына нүкте қойылмай жазылады. Сыртқы бетке нөмір қойылмайды.

Курстық жұмыстың мазмұнындағы, жеке беттегі кестелер мен сызбалар оның беттерінің жалпы санына кіреді.

Курстық жұмыстың бөлімдері немесе тараулары араб санымен абзацтан соңына нүкте қойылмай жазылады.

3. Курстық жұмыстың жалпы көлемі

Курстық жұмыстың көлемі компьютермен – **25-30 бет** болуы керек.

4. Курстық жұмыс мазмұнындағы кестелер мен графиктер Суреттер, кестелер, сызбалар А4 стандарт беттерде орындалады немесе көшірме түрінде сондай өлшемдегі қағазда беріледі. Егер фотосуреттер бар болса, олар стандарт қағазға желіммен жапсырылады. Оларда ешқандай сызат, түзету, таңба болмауы керек. Барлық сызба мен кестеге курстық жұмыстың мазмұнында міндетті түрде сілтеме жасалуы керек. Сілтемеде «Кесте» деп жазылып, нөмірі көрсетілуі керек. Кесте ете келемді болған жағдайда келесі бетке де көшіруге болады.

4.13 Диплом жұмысы

Диплом жұмысының (жобаның) тақырыптарына қойылатын талаптар

1. Диплом жұмысының тақырыптары (жоба) қазіргі жағдай мен болашақтағы ғылымның, техника мен мәдениеттің дамуына сай болуы керек.
2. Диплом (жоба) жұмыстарының тақырыптарын анықтағанда, өндіріс, ғылым және мәдениеттің мәселелері мен шынайы міндеттерін есепке алу ұсынылады.
3. Диплом (жоба) жұмысының тақырыптары мамандықтарға және мамандарды даярлау бағыттарына сәйкес болуы қажет. Диплом (жоба) жұмысының тақырыптары шығарушы кафедрада әзірленеді және жоғары оқу орнының ғылыми кеңесінде қаралып бекітіледі (факультет).
4. Диплом (жоба) жұмысы тақырыптарының 30%-ы жыл сайын жаңартылып отырылуы тиіс.
5. Диплом жұмысы (жоба) мамандық бойынша негізгі әдебиеттерді терең зерттеу арқылы орындалады (оқулықтар, көмекші оқулықтар, монографиялар, басылымдық әдебиеттер, лекциялық курстар, шетел тілдерінде шығатын журналдар, нормативтік әдебиеттер және т.б.)

Диплом жұмысының мазмұны мен құрылымы

Диплом жұмысы өзінің мазмұны жағынан жоғары оқу орнын бітіруші курс студентінің нақты мамандық бойынша өздігінен дайындайтын, қолжазба түріндегі ғылыми жұмыс.

Диплом жұмысының (жобаның) көлемі, ереже бойынша **60-80 бет** болуы қажет. Қосымшалар диплом жұмысының (жоба) көрсетілген көлеміне енгізілмейді.

Диплом жұмысының (жобаның) құрылымдық элементтеріне мыналар жатады:

- мұқаба (сыртқы беті);
- титулдық бет;
- диплом жұмысының (жобаның) орындалуына тапсырма;
- мазмұны;
- кіріспе;
- негізгі бөлім;
- қорытынды (тұжырым);
- пайдаланылған әдебиеттер тізімі;
- қосымшалар.

Мұқаба

Мұқабада мына мағлұматтар келтіріледі:

- диплом жұмыс орындалған ұйымның атауы;

- студенттің аты-жөні;
- диплом жұмысының тақырыбы;
- жұмыстың түрі – диплом жұмысы (жоба);
- мамандықтың атауы және шифрі;
- қала, жыл.

Титулдық бет

Титулдық бет – диплом жұмысының бірінші беті, құжатты қажетті жағдайда өңдеу және іздестіру үшін қажет болып табылатын ақпарат дереккөзі ретінде қызмет етеді.

Титулдық бет былайша ресімделеді:

- диплом жұмысы орындалған ұйымның атауы;
- диплом жұмысы орындалған кафедраның атауы; жұмыстың түрі – диплом жұмысы (жоба);
- «тақырыбына» деген сөздің көрсетілуімен диплом жұмысы тақырыбының атауы;
- мамандықтың атауы және шифрі;
- сол жағында «орындаған» сөзі, қарама-қарсы оң жағынан студенттің аты-жөні;
- бір жол төмен «ғылыми жетекші» деп жазылады және оның аты-жөні, ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы көрсетіледі;
- қала, жыл.

Титулдық бет диплом жұмысы беттерінің жалпы нөмірленуіне кіреді. Титулдық бетте бет нөмірі қойылмайды.

Диплом жұмысының (жобаның) мазмұны кіріспе бөлімін, реттік нөмірлер және барлық тараулардың атауларын, тараушаларды, қорытындыны, пайдаланылған әдебиеттер тізімін, беттердің нөмірлері көрсетілген қосымшаларын қамтиды.

Кіріспе бөлім диплом жұмысының (жобаның) өзекті мәселелерін, ғылыми жаңашылдығын және практикалық маңыздылығын, қазіргі ғылыми мәселелерді шешу, ахуалын бағалаудан, сонымен қатар дипломның мақсаты, міндеттерін, зерттеу нысанын, берілген теориялық және әдіснамалық негіздері мен диплом жұмысының жазылуының практикалық базасын құрайды.

Диплом жұмысының (жобаның) **негізгі бөлімінде** орындалған дипломдық зерттеулердің мәнін, мазмұнын, әдістемесі мен диплом жұмысының негізгі қорытындыларын білдіретін мәліметтер келтіріледі.

Диплом жұмысының (жобаның) негізгі бөлімі ережеге сай бөлім және бөлімшелерге бөлінеді (бөлім және параграфтар).

Қорытынды бөлім (тұжырым) дипломдық зерттеулер қорытындыларының қысқаша тұжырымынан, қойылған міндеттердің толық шешілуін бағалаудан, зерттелген нысан бойынша нақты ұсыныстардан тұруы қажет.

Пайдаланылған әдебиет тізімі ғылыми жұмыстарға қойылған талаптарға сәйкес рәсімделеді.

Қосымшаға дипломның зерттелуі мен орындалуына байланысты негізгі бөлімде қамтылмаған материалдар кіргізіледі.

Диплом жұмысын (жоба) ресімдеу тәртібі

Диплом жұмысы (жобаны) баспа тәсілмен компьютер, принтер арқылы А4 пішімді ақ қағаздың бір жақ бетіне бір интервал (аралық) сақтай отырып орындалады. Шрифт-қалыпты, кегль 14, Times New Roman.

Диплом жұмысының (жобаның) мәтіні жан-жағынан қалдырылатын ашық орындардың мына мөлшерлерін сақтай отырып басылуы тиіс:

- сол жағы - 30 мм.;
- жоғарғы жағы - 20 мм.;
- оң жағы - 10 мм.;
- төменгі жағы – 20 мм.

Әрбір тарауды жаңа беттен бастау керек. Параграфтар мен тармақтардың мәтінін жеткілікті орын болған жағдайда аяқталмаған беттің бос бөлігіне басуға болады.

Диплом жұмысын (жобаны) бөлімге және бөлімшелерге (тарауға, тараушаларға) бөлу қажет. Әрбір бөлім және бөлімше аяқталған ақпараттан тұруы қажет.

Бөлімдердің атаулары диплом жұмысының (жобаның) тақырыбын ашып көрсетуі, ал бөлімшелердің атаулары өзі сәйкес бөлімінің тақырыбын ашып көрсетуі тиіс.

Бөлімдер мен бөлімшелердің атаулары олардың мазмұнын нақты және қысқаша дәріптеуі тиіс.

Бөлімдер мен бөлімшелердің тақырыптарын абзацтан кейін бас әріппен, аяғында нүкте қоймай, астын сызбай басу қажет. Егер де атаулар екі сөйлемнен тұрса, оларды нүктемен бөледі.

Диплом жұмысының (жобаның) бөлімдерінің барлық құжаттың өн бойында абзацтан кейін араб сандарымен белгіленіп нүктесіз қойылған реттік нөмірлері болуы қажет. Бөлімшелер бөлімдер аясында нөмірленуі қажет. Бөлімше нөмірі, нүктемен белінген бөлім мен бөлімше нөмірлерінен тұрады. Бөлімше нөмірінен кейін нүкте қойылмайды. Бөлімдер екі немесе бірнеше бөлімшеден тұрады.

Диплом жұмысының (жобаның) әр бөлімі жаңа парақтан (беттен) басталуы қажет. Бір бөлімнің ішіндегі бөлімшелер бір- бірінен мәтіннен екі жол төмен түсіріліп бөлінеді.

Пайдаланылған әдебиет жұмыста төртбұрышты жақшаның ішінде беріледі.

Диплом жұмысының (жобаның) беттері және қосымшасы, диплом жұмысының (жоба) құрамына кіретін барлық беттерінде нөмірлері болуы қажет.

Аяқталған диплом жұмысының электронды нұсқасы кафедраға ҚР Білім және ғылым министрлігінің талаптары бойынша «Антиплагиат» жүйесіне тексеруге беріледі.

Диплом жұмысын (жобаны) қорғауға ұсыну тәртібі

1. Диплом жұмысы (жобаны) алдын ала қорғаудан өту үшін шығарушы кафедраға тапсырылады.

2. Диплом жұмысы (жобаны) алдын ала қорғау кафедраның ашық отырысында студенттердің және міндетті түрде ғылыми жетекшілердің қатысуларымен өткізіледі.

3. Алдын ала қорғау кафедра отырысының хаттамасымен ресімделеді. Алдын ала қорғаудан ойдағыдай өткен, қойылған талаптарға сәйкес ресімделген, аяқталған диплом жұмысы (жоба) ғылыми кеңесші мен студенттің қолы қойылып, ғылыми жетекшіге ұсынылады.

4. Ғылыми жетекші диплом жұмысына (жобаға) жазбаша сын- пікір жазады. Диплом жұмысы (жоба) қабылданған жағдайда ғылыми жетекші оған қол қойып және қорғауға жіберілгендігі туралы жазбаша пікірмен бірге кафедра меңгерушісіне ұсынады.

5. Диплом жұмысы (жоба) қабылданбаған жағдайда ғылыми жетекші оған қол қоймайды, бірақ жазбаша сын-пікір жазады, диплом жұмысының (жобаны) қорғауға жіберілмегендігі жөніндегі өзінің жазбаша сын-пікірін жазады. Осы материалдардың негізінде кафедра меңгерушісі диплом жұмысына (жобаға) нақты соңғы тұжырымын шығарады да, оны титул бетіне жазады. Егер кафедра меңгерушісі студенттің диплом жұмысын қорғауға жіберуге болмайды деп шешсе, бұл мәселе студент пен ғылыми жетекшінің қатысуымен кафедра отырысында қаралады. Кафедра мәжілісінің хаттамасы жоғары оқу орнының ректорына бекітуге ұсынылады.

6. Шығарушы кафедраның қорғауға ұсынған диплом жұмысы (жоба), пікір жазу үшін рецензентке жіберіледі.

Диплом жұмысын (жобаны) қорғау тәртібі

1. Диплом жұмысын (жобаны) қорғау тәртібі білім беру саласындағы өкілетті органдар бекіткен білім алушылардың үлгеріміне ағымдық, аралық және мемлекеттік қорытынды аттестация жүргізу ережесімен анықталады.

2. Диплом жұмысын (жобаны) қорғау университетте Мемлекеттік аттестациялық комиссиясының ашық отырысында белгіленген уақытта өткізіледі.

3. Қорғауға ғылыми жетекшілер, рецензенттер шақырылады, сонымен қатар дипломдық зерттеулер жүргізілген ұйымдардың өкілдері және басқа да ынталы тұлғалар қатыстырылады.

4. Диплом жұмысын қорғау барысында студент мемлекеттік аттестациялық комиссияның және қатысушылардың алдында кемінде **15 минут** уақыт аралығында баяндама жасап қорғайды. Студенттің қорғайтын жұмысы көрнекі плакаттар немесе слайдтармен интерактивті режимде болуы керек.

5. Диплом жұмысын (жобаны) талқылауға барлық қатысушы сұрақ немесе сөз сөйлеу түрінде қатысады.

6. Талқылаудан кейін комиссия хатшысы сын пікір және пікірді оқып таныстырады (ғылыми жетекші қатысып отырған жағдайда өзі сөз сөйлейді). Сын пікір және/немесе пікірдегі ескертпелердің барлығына студент дәлелді түсіндірмелер береді.

7. Диплом жұмысын (жобаны) қорғау қорытындысы бойынша баллдық-рейтингтік әріптік жүйемен баға қойылады. Бағалауда студенттің теориялық деңгейі, ғылыми және практикалық дайындығы, ғылыми жетекшінің пікірі және сын пікір берушінің бағасы назарға алынады.

8. Диплом жұмысын (жобаны) қорғаудың қорытындысы әр студент бойынша мемлекеттік аттестациялау комиссиясының отырысының хаттамасымен ресімделеді және өткізілу күнінде хабарланады.

Диплом жұмысын (жобаны) сақтау тәртібі

1. Диплом жұмыстарын (жобаларды) қорғалғаннан кейін шығарушы кафедра жоғары оқу орнының мұрағатына тізбе арқылы кафедра меңгерушісінің бекітуімен тапсырады.

2. Диплом жұмыстары (жобалар) жоғару оқу орнының мұрағатында 5 жыл сақталады. Бұл мерзім өткеннен кейін диплом жұмысы (жоба) ректордың бұйрығымен құрылған комиссияның актісімен, істен шығарылады.

4.14 Магистрлік диссертация

Магистранттың ғылыми-зерттеу немесе тәжірибелік-зерттеу жұмыстарының қорытынды жиыны магистрлік диссертация арқылы қорғалады.

Магистрлік диссертация – магистранттың ғылымның езекті мәселелеріне зерттеу жүргізу арқылы оның нәтижелерін қорытып жазатын біліктілік жұмысы. Оны магистрант ғылыми жетекшісінің басшылығымен өз бетімен орындайды. Магистрлік диссертация ғылым мен тәжірибенің қазіргі теорияларына, әдістемелік және технологиялық жетістіктеріне негізделуі, ғылыми зерттеулердің қазіргі заманғы әдістерін пайдалану жолымен орындалуы, негізгі қорғалатын қағидалар бойынша ғылыми-зерттеу (әдістемелік, тәжірибелік) белімдерінен тұруы, тиісті білім салаларындағы озық халықаралық тәжірибеге негізделуі, нақты

тәжірибелік ұсынымдардан тұруы тиіс. Магистрлік диссертация тақырыбы Ғылыми кеңестің шешімімен бекітіледі.

Магистранттың ғылыми жетекшісінің ғылыми дәрежесі (доктор немесе ғылым кандидаты) немесе PhD докторының академиялық дәрежесі болуы және ғылымның берілген саласында ғылыми зерттеулермен белсенді айналысуы қажет.

Магистрлік диссертацияның құрылымына қойылатын талаптар

Магистрлік диссертацияның құрылымдық элементтері:

- мұқаба (нөмірленбейді);
- титулдық бет;
- мазмұны;
- нормативтік сілтемелер;
- анықтамалар, таңбалау және қысқартулар;
- кіріспе;
- негізгі бөлім;
- қорытынды;
- пайдаланылған әдебиет тізімі
- қосымша.

Магистрант магистрлік диссертацияның мазмұны бойынша қосымша көлемі **0.5-1 бет реферат** жазады. Реферат қазақ, орыс және ағылшын (қажет болғанда рефератты басқа шетел тілінде жазуға рұқсат етіледі) тілдерінде рәсімделеді және диссертант қол қояды.

Магистрлік диссертацияның рефераты мына мәліметтерден тұрады:

- диссертацияның көлемі мен құрылымы;
- кестелердің, пайдаланылған әдебиет саны;
- тірек сөздердің тізімі (15-20 сөз);
- зерттеу өзектілігі;
- зерттеу мақсаты;
- зерттеу нысаны;
- зерттеу әдістері;
- алынған нәтижелер, олардың жаңалығы, ғылыми және практикалық маңыздылығы;
- жарияланымдар туралы мәліметтер.

Ғылыми жұмыстар тақырыптарының өзектілігі, олардың мақсаты мен міндеттері туралы жоғарыда 2-тарауда толық айтылды.

Магистрлік диссертацияның мазмұнына кіріспе, реттік немірлер мен барлық бөлім атауы, шағын бөлімдердің, тармақтардың (егер олардың атауы бар болса) атауы, қорытынды, пайдаланылған дереккөздерінің тізімі және диссертацияның аталған элементтері басталатын беттерінің көрсетілуімен бірге қосымша кіреді.

Кіріспеде тақырыптың өзектілігі мен жаңалығы, аталған жұмыстың басқа да ғылыми-зерттеу бағдарламаларымен байланысы көрсетілуі

тиіс. Сондай-ақ зерттеу мақсаттары мен міндеттері, ғылыми-зерттеу жұмыстарын тұтастай орындаудағы олардың орны көрсетілуі қажет.

Диссертацияның негізгі бөлімінде орындалған жұмыстың маңызын, әдістемесі мен негізгі нәтижелерін көрсететін мәліметтер көрсетіледі.

Негізгі бөлім мыналардан тұруы тиіс:

- зерттеу бағытын таңдау және оны негіздеу, міндеттерді шешу және оларды салыстырмалы бағалау әдістері, жұмысты жүргізудің таңдалған бағыты бойынша жалпы әдістемелерін сипаттау;

- теориялық зерттеулердің сипаты мен мазмұнын қоса алғанда теориялық және (немесе) эксперименттік, жобалық зерттеулер үдерісі, зерттеулер әдістері, есептеу әдістері, эксперименттік, жобалық жұмыстар жүргізу қажеттігін негіздеу, әзірленген объектілердің қолданылу принциптері, олардың сипаттамалары;

- зерттеу нәтижелерін жинақтау мен бағалау және жұмыстың алдағы бағыттары бойынша ұсыныс, алынған нәтижелердің сенімділігін бағалау, отандық және шетелдік тәжірибелердің нәтижелерімен оларды салыстыру;

- әрбір тарау, бөлім бойынша қысқаша қорытындылар.

Қорытынды мыналардан тұруы тиіс:

- диссертациялық зерттеу нәтижелері бойынша қысқаша қорытындылар;

- алға қойылған міндеттердің шешілу барысы.

Пайдаланылған әдебиет тізіміне диссертацияда сілтеме жасалған, сонымен қатар жазу барысында пайдаланылған әдебиеттер кіреді.

Магистрлік диссертацияны рәсімдеу

Магистрлік диссертация А4 пішімдегі параққа басылуы тиіс. Қаріп (шрифт) – Times New Roman, кегль – 14; жазылу тұрпаты: қалыпты. Магистрлік диссертацияның мәтіні жан-жағынан қалдырылатын ашық орындардың мына мөлшерін сақтап басылуы тиіс:

оң жағы - 10мм,

жоғарғы жағы - 20мм,

сол жақ - 30мм

төменгі жағы - 20мм.

Магистрлік диссертация беттерінің көлемі қосымшаны есепке алмағанда гуманитарлық мамандықтар үшін **70-80 беттен**, жаратылыстану және техникалық мамандықтар үшін **60-70 беттен** кем болмауы тиіс.

Магистрант диссертация жазу барысында пайдаланылған әдебиеттерге сілтемелер беруге міндетті. Дереккез туралы мәліметті мәтін бойынша дереккөздерге сілтемелерді пайдалану тәртібінде орналастыру қажет және араб цифрларымен немірлеп, жаңа жолдан шегініс жасаусыз орналастыруы керек.

Пайдаланылған әдебиеттерге сілтеме квадрат жақшаларда жасалады [5,7]. Бір дереккөзге бірнеше рет сілтеме жасалған кезде квадрат жақшаларда дереккөздің реттік немірінен езге тиісті бет қойылады. БАҚ ақпараттарын пайдалану кезінде квадрат жақшаларда дереккөздің немірі ғана көрсетіледі.

Қосымшаны магистрлік диссертацияның жалғасы ретінде оның қосымша парақтарында ресімдейді.

Диссертация мәтінінде барлық қосымшаға сілтемелер берілуі тиіс. Қосымша диссертация мәтінінде оған берілген сілтемелер тәртібімен орналасады. Әрбір қосымшаны беттің оң жақ жоғарғы бұрышына «**Қосымша**» сөзін көрсету жолымен жаңа беттен бастау керек.

Қосымшаның тақырыбы болуы тиіс және ол бас әріптермен бөлек жолда жазылады. Қосымша құжаттың қалған бөлігі ретінде толықтай нөмірленуі тиіс.

Магистрлік диссертацияны қорғау тәртібі

Бітіруші ғылым магистрі академиялық дәрежесін алу үшін біліктілік комиссия алдында магистрлік диссертациясын қорғауға шығады. Қорғауға ұсынылған негізгі нәтижелері ғылыми журналдарда жарық көруі тиіс.

Диссертацияны қорғауға бір ай мерзім қалғанда диссертациялық кеңеске мына материалдар ұсынылады:

- түптелген диссертация 1 дана;
- сараптамалық комиссия қорытындысы;
- диссертанттың ғылыми жетекшісінің пікірі;
- ресми қарсы сөйлеуші пікірі;
- диссертацияның аңдатпасы;
- транскрипт;
- диссертация тақырыбын бекіту туралы құжат;
- бекітілген тәртіпте куәландырылған ғылыми жарияланымдардың тізімі мен олардың көшірмелері;
- презентациялық материалдар.

Сараптамалық комиссия 10 күн ішінде диссертацияға сараптама өткізеді және бекітілген түрде негізделген жазбаша қорытынды береді. Қорытынды төмендегі мәселелерді қамтуы керек:

- диссертацияда баяндалған нәтижелерді алуда магистранттың нақты жеке қатысуы;
- жүргізілген зерттеулердің нәтижелердің негізделу дәрежесі, олардың жаңалығы және практикалық маңыздылығы;
- диссертация мазмұнының мамандыққа сәйкестігі;
- магистранттың жариялаған жұмыстарында диссертация материалдарының баяндалуы.

Магистрант қорғауда диссертациясында қарастырылған мәселелер туралы 15-20 минуттан аспайтын баяндамасында зерттеу мақсаты мен

міндеттерін қысқа және анық сипаттауы, аса маңызды қағидаларды баяндауы, қорытындылар мен ұсыныстарды негізделген түрде дәлелдеуі қажет.

Магистрлік диссертацияны бағалау кезінде мына жағдайлар ескеріледі:

- тақырыптың өзектілігі;
- алынған нәтижелердің жаңалығы;
- жұмыста жаңа технологияларды қолдану;
- әдеби шолудың толықтығы мен пайдаланылған дереккөздерінің қазіргі заманға сай болуы;
- диссертацияның ресімдеу талаптарына сәйкестігі;
- диссертация қорғаудағы баяндаманың сапасы (дәлдік, сауаттылық, кәсіби терминдерді пайдалана білу, көрсетілген материалдың сапасы және т.б.);
- қорғау уақытында берілген сұрақтарға және рецензенттің ескертпесіне жауаптардың дұрыстығы мен толықтығы.

Магистрлік диссертация қорғаған магистрантқа сәйкес мамандығы бойынша магистр академиялық дәрежесі және мемлекеттік үлгідегі жоғары оқу орнынан кейінгі білім туралы диплом қосымшасымен (транскриппен) беріледі.

4.15 PhD докторлық диссертация

Докторлық диссертация (лат. *dissertatio* – талдау, зерттеу) – ғылыми дәреже алу үшін көпшілік алдында қорғауға даярланған ғылыми еңбек; ғылыми дәреже алу үшін міндетті әдеби және ғылыми тақырыптарға жазылған жұмысты көпшілік алдында қорғау жүйесі. Докторлық диссертация докторанттың кәсіби біліктілік деңгейін және тиісті мамандығы бойынша ғылыми таным әдіснамасын меңгеру дәрежесін анықтайды. Докторлық диссертация бітірушіге философия докторы (PhD) дәрежесін беруге негіз болып табылады.

Докторлық диссертация:

- теориялық немесе қолданбалы міндеттерді шешуге мүмкіндік беретін немесе нақты ғылыми бағыттарды дамытуда ірі жетістік болып табылатын жаңа ғылыми негізделген теориялық және (немесе) эксперименттік нәтижелерді қамтуы;
- докторлық диссертация қорғалатын мамандықтың негізгі мәселелеріне сәйкес келуі;
- тақырыптың өзекті болуы, ғылыми жаңашылдық пен практикалық маңыздылығының болуы;

- ғылымның, техника мен өндірістің заманауи теориялық, әдістемелік және технологиялық жетістіктеріне негізделуі;
- кешенді, функционалдық сипаттағы басқарушылық міндеттерді дербес шешуі, нақты практикалық ұсынымдарының болуы;
- компьютерлік технологияларды қолдану арқылы деректерді өңдеп, оны интерпретациялаудың заманауи әдістеріне негізделуі;
- ғылыми зерттеулердің заманауи әдістері мен ақпараттық озық технологияларды пайдалана отырып орындалуы;
- негізгі қорғалатын ережелерге сәйкес ғылыми-зерттеу/эксперименталды-зерттеу (әдістемелік, практикалық) бөлімдерін қамтуы;
- тиісті білім саласындағы озық халықаралық тәжірибеге негізделуі тиіс.

Қорғауға шығарылатын докторлық диссертацияның негізгі нәтижелері диссертация тақырыбы бойынша кемінде 7 (жеті) ғылыми жарияланымдары, соның ішінде Комитет ұсынған басылымдарда кемінде 3 (үш), шетелдік басылымда кемінде 1 (бір) жарияланым болуы керек.

Thomson Reuters компаниясының ғылыми журналдары базасының деректері бойынша нөлдік емес импакт-факторы бар немесе *Skopus* деректер базасына кіретін журналдарда және 3 (үш) халықаралық конференцияда, соның ішінде 1 (бір) шетелдік конференция материалдарында шыққан жарияланым болуы керек. Жарияланымдарға аймақтық, республикалық, халықаралық конференциялардың, симпозиумдардың, кеңестердің тезистері, ақпараттық-шолубаяндамалар, талдамалық шолулар, келемі кемінде 0,3 баспа табақ ақпараттық парақтар мен патенттер теңестірілуі мүмкін.

Докторлық диссертацияның құрылымы, мазмұны және ресімдеу ережесі

Докторлық диссертацияның көлемі, әдетте, **150 бетті** құрайды. Мамандықтардың жекелеген топтары бойынша диссертация көлемі **200 бетке** дейін жетуі мүмкін. Докторлық диссертацияның көрсетілген көлеміне қосымшалар енгізілмейді.

Докторлық диссертацияның құрылымдық элементтері:

- титул парағы;
- мазмұны;
- нормативтік сілтемелер;
- анықтамалар;
- белгілер мен қысқартулар;
- кіріспе;
- негізгі бөлім;
- қорытынды;
- пайдаланылған әдебиет тізімі;
- қосымшалар.

Сонымен қатар докторлық диссертацияның мазмұнына сәйкес докторант **1-1,5 б.т. реферат** жазады. Реферат қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жасалады (қажет болған жағдайда реферат басқа шетел тілінде жазылуы мүмкін) және диссертацияға қол қойылады.

Докторлық диссертацияның рефераты мына мәліметтерді қамтуы тиіс:

- диссертацияның көлемі мен құрылымы;
- иллюстрациялар, кестелер, қолданылған әдебиет саны;
- негізгі сөздер тізімі (15-20 сөз);
- зерттеудің өзектілігі;
- зерттеу мақсаты;
- зерттеу нысаны;
- зерттеу әдістері;
- алынған нәтижелер, олардың жаңашылдығы, ғылыми және практикалық маңыздылығы;
- жарияланымдар туралы мәліметтер.

Кіріспе ғылыми және/немесе инновациялық сипатқа ие шешілетін ғылыми, ғылыми-техникалық немесе технологиялық проблеманың (міндеттердің) қазіргі жай-күйін бағалауды, тақырыпты әзірлеу үшін негіздеме мен бастапқы деректерді, осы ғылыми-зерттеу (эксперименталды-зерттеу) жұмысын жүргізу қажеттілігінің негіздемесін, әзірлеудің жоспарланған ғылыми-техникалық деңгейі туралы, патенттік зерттеулер туралы мәліметтерді және олардан алынған қорытындыларды, диссертацияның метрологиялық қамтамасыз етілуі туралы мәліметтерді қамтуы тиіс. Кіріспеде тақырыптың өзектілігі мен жаңалығы, осы жұмыстың басқа ғылыми-зерттеу/эксперименталды-зерттеу жұмыстарымен байланысы көрсетілуі керек. Сондай-ақ зерттеудің мақсаты, нысаны мен мәні, міндеттері, олардың ғылыми-зерттеу (эксперименталды-зерттеу) жұмысын тұтастай орындаудағы орны және әдістемелік база, қорғауға шығарылатын ережелер көрсетілуі тиіс.

Ғылыми жұмыстар тақырыптарының өзектілігі, олардың мақсаты мен міндеттері туралы жоғарыда 2-тарауда толық жазылғандықтан, бұл бөлімде арнайы тоқталмаймыз.

Диссертацияның **негізгі бөлімінде** орындалған жұмыстың мәнін, әдістемесін және негізгі нәтижелерін көрсететін деректер келтіріледі.

Негізгі бөлімде:

- зерттеу бағытын негіздеу, міндеттерді шешу әдістері мен оларды салыстырмалы бағалау, ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізудің таңдалған жалпы әдістемесін сипаттау кіретін зерттеу бағытын таңдау;
- теориялық зерттеулердің сипаты мен мазмұнын анықтауды, зерттеу әдістерін, есептеу әдістерін, эксперименттік жұмыстарды жүргізу қажеттілігін негіздеуді, әзірленген объектілердің әрекет ету принциптерін, олардың сипаттамаларын қоса алғанда, теориялық және (немесе) эксперименттік зерттеулер процесі;

- алға қойылған міндеттер мен жұмыстың одан әрі бағыттары бойынша ұсыныстарды толық шешуді, алынған нәтижелердің дұрыстығын бағалауды және оларды отандық, шетелдік жұмыстардың ұқсас нәтижелерімен салыстыруды қамтитын зерттеу нәтижелерін қорытындылау мен бағалау болуы тиіс.

Қорытындыда:

- диссертациялық зерттеудің нәтижелері туралы қысқаша тұжырымдар;

- қойылған міндеттерді шешудің толықтығын бағалау;

- нәтижелерді нақты пайдалану бойынша ұсыныстар мен бастапқы деректерді әзірлеу;

- іске асырудың техникалық-экономикалық тиімділігін бағалау;

- осы саладағы ең жақсы жетістіктермен салыстырғанда орындалған жұмыстың ғылыми деңгейін бағалау болуы қажет.

Пайдаланылған әдебиет тізімінде диссертацияны жазу барысында пайдаланылған деректер туралы мәліметтер болуы тиіс.

Диссертация А4 пішіміндегі ақ парақтың бір жағында бір интервал арқылы баспа тәсілімен орындалуы тиіс. Қаріп – Times New Roman, 14 кегль.

Диссертацияның мәтіні мына өлшемдерді сақтап басылады: оң жағы - 10мм, жоғарғы жағы - 20 мм, сол жағы - 30 мм, төменгі жағы - 20 мм.

Диссертацияның әрбір тарауы/бөлімі жаңа парақтан басталуы керек.

Докторлық диссертацияны ұсыну және қорғау рәсімі

Белгіленген талаптарға сәйкес ресімделген докторлық диссертация алдын ала қорғау рәсімінен өтіп, консультациялық комиссия мүшелерінің пікірлерін алу үшін болжамды қорғау күніне дейін үш айдан кешіктірмей шығарушы кафедраға ұсынылады.

Кеңес беру комиссиясы мүшелерінің пікірлері докторантқа алдын ала қорғау рәсімінен еткен күннен бастап 10 (он) күн ішінде «қорғауға жіберілді» немесе «қорғауға жіберілмеді» деген дәлелді қорытындыны көрсете отырып беріледі.

Диссертацияға сараптама жүргізу үшін Сараптамалық кеңес құрылады. Сараптамалық кеңестің құрамы жоғары оқу орны/ ғылым ұйымы басшысының бұйрығымен диссертацияны қорғаудан кемінде екі ай бұрын бекітіледі.

Диссертант Сараптау кеңесіне:

1) аяқталған диссертациялық жұмысты;

2) диссертация тақырыбын бекіту туралы құжатты;

3) транскрипт;

4) реферат;

5) белгіленген тәртіппен расталған ғылыми жарияланымдардың тізімі мен олардың көшірмелерін;

6) диссертацияны плагиаттыққа тексеру туралы қорытындыны ұсынады.

Докторлық диссертация бойынша біліктілігі (ғылыми немесе академиялық дәрежесі) қорғалатын жұмыс бейініне сәйкес келетін **екі ресми оппонент** тағайындалады. Ресми оппоненттер әртүрлі ұйымдардың қызметкерлері болуы және диссертация орындалған ұйымның қызметкерлері болмауы тиіс. Ресми оппоненттер пікірлерінің көшірмелері докторантқа диссертацияны қорғаудан **10 күн бұрын** беріледі.

Диссертацияны кепшілік алдында қорғау ғылыми пікірталас сипатына ие болуы және жоғары талапшылдық, принципшілдік және ғылыми этиканы сақтау жағдайында етуі тиіс. Бұл ретте диссертацияда қамтылған ғылыми және практикалық сипаттағы нәтижелердің, қорытындылар мен ұсынымдардың жаңашылдығы, негізділігі жан-жақты талданады.

Диссертацияны қорғаудың барлық процедурасы стенографияланады. Диссертацияны қорғау стенографиясы докторанттың жеке ісіне тігіледі.

Диссертациялық кеңес докторлық диссертациялық жұмысты қорғау қорытындылары туралы шешімді Комиссия мүшелерінің кепшілік даусымен жасырын дауыс беру арқылы жабық отырыста қабылдайды, ол хаттама арқылы ресімделеді. Хаттамаға отырысқа қатысқан диссертациялық кеңестің төрағасы мен мүшелері қол қояды.

Докторлық диссертацияны кепшілік алдында қорғаған докторантқа Диссертациялық кеңес отырысының стенограммасы негізінде тиісті мамандық бойынша **философия докторы (PhD)** дәрежесі беріледі.

4-тақырып бойынша бақылау сұрақтары

1. Ғылыми жарияланым бойынша реферат жазудың басты ережелерін атаңыз.
2. Конспект жазудың алгоритмін мазмұндаңыз.
3. Тезистің түрлерін атаңыз, бір-бірінен айырмашылықтарын көрсетіңіз.
4. Курстық жұмыс пен дипломдық жұмыстың ұқсастықтары мен өзіндік ерекшеліктерін атаңыз.
5. Аңдатпа мен абстракттің айырмашылықтарын түсіндіріңіз.
6. Пікір тілінің стилін сипаттаңыз.
7. Реферат, тезис және конспект жазудың мақсаттары атаңыз, айырмашылықтарын түсіндіріңіз.
8. Тірек сөздерді негізге ала отырып мақала жазуға бола ма?
9. Абстракт түрлеріне қатысты сипаттама беріңіз.
10. Тірек сөздер берудің маңызы қандай?

Студенттің өздік жұмыс (СӨЖ) тақырыптары

1. Ғылыми жобаңыздың тезисін жазыңыз (материал таңдау, мақалаға тақырып қою, мақаланың өзектілігі мен мақсатын, нәтижесін жазу, қолданылған әдебиет тізімін беру).
2. «Қазақ халқының ұлттық психологиясы мен ұлттық мінез-бітістері» тақырыбында 10-12 бет көлемінде реферат әзірлеңіз.

5-тақырып. ЭССЕ ЖАЗУҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Эссе дегеніміз (фр. тіл. *essai* – тәжірбие, лат.т. *exagium* – құрау) – философиялық, әдеби, тарихи, публицистикалық, әлеуметтанулық, саяси және тағы басқа саладағы ғылыми емес, автордың жеке көзқарасын білдіретін прозалық мәтін.

Қазақ тілінің түсіндірмелі сөздігінде эссеге: «*Эссе – бір нәрсенің әсерінен болатын толғаныстан туған шағын әдеби шығарма*» деген анықтама берілген.

Классикалық эссе – бұл еркін тақырыпқа жазылған, көркемдік қиялдан азат қысқа көлемді шығарма. Эссенің мақсаты – әртүрлі дәйектер мен дәлелдер келтіре отырып, берілген тақырыпты ашу. Онда нақты айғақтар беріліп, мысал келтіріледі.

Эссе екіге бөлінеді:

- 1) субъективті; негізгі мақсаты – авторды жан жақты ашу, таныту;
- 2) объективті; негізгі мақсаты – белгілі бір ғылыми тақырып бойынша автордың көзқарасын ашу, таныту.

Қолданылуына қарай: әдеби жанрда, білімді бақылау әдісі ретінде, батыс елдерінде ЖОО-ға түсуде талап етіледі. Жазылу көлемі: **500 сөз, 1-2 беттен кейде 20 бетке дейін.**

Эссеге тақырыптардың шектеусіздігі, автордың өз тәжірибесіне негізделген жеке ұстанымның еркін мазмұндалуы тән. Мұнда стиль маңызды рөл ойнайды. Әртүрлі эссе байқауларында (оқуға пайдаланудың алдындағы сынақтарда, сондай-ақ шығармашылық байқауларда) мәселен, **500 сөздің** көлемінде эссе жазу тапсырылады.

Мінсіз эссе жазудың дайын ережесі жоқ және болмайды да, бірақ эссе жазу дағдыларын жүзеге асыруға көмектесетін ережелер мен нұсқаулар бар.

Еңалдымен, өзіңнің хабарлайтын, жазатын, ойтолғайтын, талқылайтын нәрсең туралы анық білуің керек. Сондай-ақ эссе жазуға итермелеген не нәрсе, эссені кім оқитынын түсіну өте маңызды. Оқырманның назарын өзіңе аудартатын, мүмкін болса, қарсы жауап реакциясын тудыратындай өз ойыңды, сезіміңді, көңіл-күйіңді жеткізу үшін мәнерлі, мазмұнды, күшті сездерді дұрыс таңдай білу керек. Эссе жазатын адам үшін ең маңызды қасиет – тілді еркін меңгеруі, басқалардың сезіміне әсер ететіндей дәл, анық бейнелі етіп сабақтастыра жаза білу.

Эссе жазу кезеңдері: Проблеманы анықтау – ойлану – жоспарлау – жазу – тексеру

Эссе жазу барысында қатаң сақталынуы тиіс **талаптар:**

- Жеке көзқарастың көрінісі;
- Деректі дәйектер (аргументтер);

- Теориялық негіздеме;
- Терминдерді қолдану;
- Дәйексөздерді келтіру;
- Өртүрлі көзқарастарды мысалға алу;
- Логикалық заңдылықтың сақталынуы;
- Салыстыру және қорытындылау әдістерін қолдану;
- Сауаттылық (пунктуациялық, орфографиялық, стильдік).

Жиі кездесетін қателер:

1. Проблема ашылмайды;
2. Автордың жеке ұстанымы көрінбейді;
3. Теориялық негіздемесі жоқ;
4. Терминдерді орынсыз, сауатсыз қолдану;
5. Тым қарапайым өмірдің мысалдары көп;
6. Ауызекі сөздер, диалект, сленг, жаргон сөздер қолданылады;
7. Келтірілген мысалдар автор ұстанымына қайшы;
8. Қорытындылау, түйін шығару деген жоқ;
9. Логиканың болмауы.

Эссе жазуға қалай дайындалу керек?

Эссе жазуға кіріспес бұрын, ең алдымен, мына сұрақтарға жауап беру керек сияқты: «Мен неге және не үшін жазып отырмын?», «Менің жұмысымды кім оқиды?», «Мен қандай идеяларды айтқым келеді?», «Маңызды ақпаратты мен қай жерден іздеп таба аламын?», «Мен оқырмандардан қандай пікірлер мен іс-әрекеттерді күтемін?»

Эссе жазудың нақты мақсаты қандай? Ол:

- белгілі мәселе бойынша өз пікірін айту және дәлелдеу;
- сұрақ бойынша өзінің түсінігін, ойын айту;
- оқырмандарды ақпараттандыру;
- мәселені талқылау және шындықты табуға тырысу;
- өзінің және оқырманның көңілін толтыру, рақатқа бөлеу;
- көңіл-күйінді білдіру және оқырман көңілін аудару, эмоция туғызу;
- іс-әрекетке түрткі болу.

Мақсат нәтижеге жету құралдарын анықтайды. Автор нәтиже шығатындай жағдайға дейінгі көлемде жазуы тиіс. Адам өзінің алдына қойған мақсатын біліп, өзінің жазба еңбектерін осы тұрғыдан қарастырса, мәтін түсінікті және айқын болады.

Болашақ оқырмандардан құралған топтардың жалпы ерекшеліктерін, сондай-ақ олардың құндылығы мен эссенің тақырыбына деген өз көзқарастарын анықтауға тырысу керек.

Бұл тәсіл оқырмандарға ақпаратты қалай қызықты етіп беруге, оны түсінікті, нақты, дәлелді түрде қалай баяндауға және қойылған мақсатқа

сәйкес оқырмандарға қалай ықпал жасауға болатынын анықтауға көмектеседі.

Қандай ақпаратты хабарлап, қандай идеяны айтқыңыз келетінін айқындай отырып, өзіңізге эссе тақырыбының маңыздылығына баса назар аударуға көмектесе аласыз.

Сіздің ойларыңыз, сезіміңіз, көзқарасыңыз және ұсыныстарыңыз аналогия, ассоциация, болжау, пікір, пайымдау, дәлел және т.б. түрінде берілуі мүмкін. Кейбір идеялар ерекше дәлелдемелерді қажет етпейді, ал кейбіреулері дәлелсіз және деректерсіз болады. Сондай-ақ тақырыпты зерттеу барысында автор өзінің хабарлауына енгізгісі келетін жаңа идеялар мен жаңа ойлар туындауы мүмкін. Эссе мазмұнын құрайтын автор ұстанымының негізіне автордың жеке әсері, толғанысы жатуы мүмкін бола тұра, эссе авторына (әсіресе, жаңа бастаған) қосымша ақпараттар артықтық етпейді.

Эссенің тақырыбы қажет материалды қайдан іздеуге көмектеседі. Бұл кітапхана, интернет ресурстары, сездіктер, анықтамалықтар, қайта оқып шығуды қажет ететін бұрын оқылған кітаптар болуы мүмкін. Сондай-ақ жаныңдағы адамдардан алынған ақпараттар да қажет.

Келесі кезең – дайындық: ақпараттарды жинақтау, тезистерді құрастыру, жұмыстың құрылымын, баяндау тәсілін анықтау.

Ақпараттарды жинақтау көп уақытты алады. Деректерді тексеріп, бар материалдарды ретімен қайта саралап, қарап шығу керек. Кейбір мәліметтерді алып тастап, басқаларын кеңейтуге тура келеді, қандай жағдайда да не жинай алғаныңызды жүйелеп жазу керек.

Тезистер жұмыста ұсынылатын ақпараттарды жүйелеуге, идеялардың арасындағы сәйкестіктер мен сабақтастықты анықтауға көмектеседі. Эссе жазуда кездеген мақсатқа жетуге көмектесетін маңызды ақпараттың езін таңдаудан бастаған дұрыс.

Тезистерді мағыналы әңгімеге қалай айналдыруға болады?

Жүйелі ақпарат, идеяларды нақтылайтын деректер болып, автор оларды қандай реттілікпен ұсынатынын білсе, сонымен қатар өзінің хабарламасымен қандай нәтижеге жеткісі келетінін көре білсе, тезистерді мағыналы баяндауы қажет.

Көп жағдайда ауызша және жазбаша хабарламалар үш негізгі композициялық бөлімнен тұрады: *кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды*.

Оқырманды қызықтыру үшін **кіріспе бөлім** жанды, нақты, күшті және мінсіз (өзіндік) болуы керек. Онда оқырманға үндеу, афоризм, жалпы ой, жеке тәжірибеге сілтеме, аналогия, ассоциация, тұжырым, сұрақ, жеңіл ескертпе т.б. болуы мүмкін. Кіріспе мен негізгі бөлім арасындағы қатынас

сақталуы керек. Егер де эссенің жалпы көлемі **500 сөз** болса, кіріспеге **50 сөз** алу ұсынылады.

Негізгі бөлім – негізгі ой мен мәселеге байланысты аргументтер жинақталған бөлім. Негізгі бөлімде дәлелдер, дәйектер болуы керек, себебі идеяны дәлелдемелер мен мысалдар арқылы нақтылайды. Түрлі статистикалық мәліметтер мен схемаларды қолданып, тақырып ашылуы қажет. Көтерілген мәселе айқындалып, оның туу себептері көрсетілуі керек.

Қорытынды бөлімде нақты және айқын тезистер келтіріліп, проблеманы шешуде қолдануға тұрарлық нақты ұсыныстар келтіріледі. Ұсыныстар өмірде кездесетін жағдаяттар тұрғысынан келтірілген, нақты өмірмен тығыз байланысты болады.

Ал баяндау тәсіліне келетін болсақ (дедуктивті-жалпыдан жекеге немесе индуктивті-керісінше), эссенің тақырыбын қандай тәсілмен ашқан жақсы және қалай баяндау керек екендігін автор ғана анықтай алады. Бұл арқылы жұмыстың шығармашылық, өзіндік сипаты анықталады.

Қайта қарап шығу дегеніміз – эссе мәтінін сапасы мен нәтижесі тұрғысынан редакциялау: ойдың айқындығы, түсінікті жазылуы, яғни мағыналық байланыстың болуы, бірізділігі, сауаттылығы мен стильдің дұрыстығын айқындау. Қайта қарау нәтижесінде екінші нұсқаның қажеттілігі туындайды. Екінші нұсқа бойынша жұмыс өте үлкен бөліктерден басталып, кішкентай бөліктерге дейін жалғасады: абзацтан сөйлемге дейін, сөйлемдерден сөзге дейін талданады, сараланады. Баяндаудың жатықтығына, ойдың логикалық сабақтастығына, байланысына назар аудару керек.

Түзету барысында мәтіннің сауаттылығына, сөздердің байланысына, тыныс белгісіне, стилистикасына жете көңіл бөлінеді.

Мәтіннің шебер еңделуі соңына дейін жалғасады. Мәтінде «жағымсыз» сөздердің пайда болмауын бақылап отыру артықтық етпейді. Әсіресе, көпмағыналы сөздерді пайдалану барысында мұқият болу керек: мағыналық реңкті араластыру түсіндіруді қиындатады.

Сіз өзіңіздің эссеңіздің қандай нәтиже көрсететінін білгіңіз келе ме? Мұны тексерудің бірнеше жолы бар: мәтінді дауыстап оқу, өз жазғаныңызға оқырманның көзқарасымен қарауға тырысу, ең соңында адамдардың пікірін білу.

Адам әр уақытта өзінің сөзімен құнды екенін естен шығармауы керек.

Эссенің негізгі түрлері мынадай:

1) Пікірталас (дискуссия) немесе талқылау

Эссенің мақсаты – қандай да бір мәселе бойынша екі түрлі көзқарасты талқылау. Эсседе осы көзқарастар бойынша ақпараттар мен пікірлерді ұсыну керек. Мәселені езіңіз қолдайтын ұстаным тұрғысынан ұсынасыз (тезис келтіресіз). Аргумент ретінде жекелеген абзацтарда берілген,

қолдайтын және қарсы келетін дәлелдерден құралған бірнеше тұжырым ұсынасыз. Бұдан кейін талқылауға қатысты ұсыныстар немесе түйін бересіз.

Әдетте, ауыспалы осы шақтағы етістік формалары, қарсы аргументтерді байланыстыратын сөздер (*дегенмен, алайда, қалай болғанда да, айырмашылығы, басқа тұрғыдан*) қолданылады. Сондай-ақ етістіктердің модаль формасы (салыстыру, зерттеу, қарастыру), көсемше формалары (қарастыра келіп, тұжырым жасай отырып), «*әдетте, мүмкін, тән*» қыстырма сөздері қолданылуы мүмкін.

2) Қойылым (экспозиция) немесе біржақты аргумент

Эссенің мақсаты – мәселеге қатысты түрлі ұстанымның біреуі дұрыс екенін дәлелдеу, сендіру. Мәселені өзіңіз дәлелдейтін ұстаным тұрғысынан ұсынасыз (тезис). Әр дәлеліңіз үшін бір абзац арнап, аргумент келтіресіз. Кейін дәлелденген ұстанымыңызды қайталап, ұсыныс бересіз.

Мәтіннің басым бөлігі ауыспалы осы шақта жазылады. Аргументтерді байланыстыратын «*сондай-ақ, сонымен, сонымен бірге, бұған қоса*» т.б. оралымдар қолданылады.

3) Сыни талдау

Белгілі мәтін бойынша жазылады. Эссенің мақсаты – түпнұсқа мәтінде берілген идеяларды түсінгеніңізді көрсету. Мәтіннің басты мазмұндық бөліктері бойынша өз идеяларыңызды ұсыну арқылы эссе тақырыбының маңыздылығын көрсетесіз. Мәтіннің әрбір аспектісін – тақырыбы немесе маңыздылығын, құрылымын, мазмұндау стилін, бейнелік жүйесін жеке параграфта талдап көрсеткен дұрыс. Қорытындысында мәтіннің басты аспектілерін еске түсіресіз. Аргумент үшін мәтіннен дәйексөздер алуға болады. Байланыстырушы «*сонымен, қоса алғанда, тағы бір мысалы, оның үстіне*» т.б. сияқты оралымдар қолданылады.

4) Салыстыру және қарсы қою

Бұл эссе түрі де мәтін бойынша жазылады. Эссенің мақсаты – екі мәтінді салыстыру және қарама-қарсы қою. Мәтіндер бойынша негізгі ұқсас және/немесе қарсы сипаттарды бересіз (тезис). Әрбір ұқсастыққа немесе айырмашылыққа бір параграфтан жазасыз. Қорытындысында жинақталған талдау мен тезисіңізді дәлелдеу жайында жазасыз. **Ескерту:** мәтін мазмұнын айтып беру қажет емес. Ұқсастығы немесе айырмашылығы неде екенін жазыңыз. Ұқсастықты немесе айырмашылықты көрсететін «*салыстыра қарағанда, сияқты, секілді*» т.б. тілдік оралымдар қолданылады.

5) Шолу

Эссенің мақсаты – кітаптың, фильмнің, пьесаның, сайттың т.б. белгілі аудиторияға әсер етуі тұрғысынан жеке баға беру. Басты ерекшелігі – оқырманның назарын аударатын атау. Эссе атауы талданатын шығарма атауымен байланысты болуы мүмкін. Бір параграфта шығарманың маңызды деректерін – автор немесе қоюшының, актерлердің, баспагерлердің аты

т.б. туралы жазылады. Кейін бірнеше параграфта мәтін мазмұны, басты оқиғалар, кейіпкерлер таныстырылады. Қорытындыдағы бір немесе екі абзацта осы шығарма туралы өз пікірін жазады.

Эссе жазу үлгісі

Ұстаздық еткен жалықпас

Эссе

Жоспар:

I Кіріспе

Ұстаз – адам жанына білім дәнін себуші

II Негізгі бөлім

1) Адам тәрбиелеу – ұлы міндет

2) Жүрегімнің қалауы – ұстаздық

III Қорытынды

Ұстаздық еткен жалықпас, Үйретуден балаға

***Мұғалім өн бойына, өз ісіне, шәкіртіне деген
сүйіспеншілікті жинақтаса ғана ол – нағыз ұстаз.
Л. Н. Толстой.***

Ұлағатты ой иелері де, арман оты жүрегінде алаулаған жеткіншектер де, парасатты қоғам қайраткерлері де бір адамға қарыздар. Ол – Ұстаз! Алғаш «Әліппенің» бетін ашып, әріп танытқан, өмірдің қыр-сырын білуге, сан қилы құбылыстарды терең түсінуге мұрындық болып, жан дүниені нұрлы шуақ түсіріп, адамгершілікке баулыған мұғалімнің бейнесі көңіл төрінен орын алады ғой. Ұстаз да диқан сияқты. Ол әр адамның жанына білім дәнін себеді. Әр шәкіртін аялап өсіріп, өмір атты шексіз ғаламға топшысын қатайтып ұшырады. Дәлірек айтсақ, адамды өмір сүре білуге тәрбиелейді. Сол үшін бойындағы асыл қасиеттерін шәкірттеріне сіңіріп, тер төгеді.

Ғалым да, шахтер де бас иетін,

Ұстазым, бар сенің қасиетің.

Білім берген, ой берген, ақыл берген,

Көз алдымнан кетпейді асыл бейнең.

Әрбір тұлға өмірінде үлкен тәрбие мен таусылмас білім ошағын санасына ұялатқан ұстазын мәңгілік есінде сақтайды. Нағыз мұғалім, міне – осы, өйткені әрбір мемлекеттің өсіп-өркендеуінің, бәсекеге қабілетті болуының ең басты ошағы – ұстаз берген білімде. Сондықтан да дамудың ең биік көкжиегінен көрінгісі келген кез келген мемлекет, ең алдымен, білім беру саласын дұрыс жолға қойып, сапасын көтеруді мақсат етеді.

Ендеше осындай бәсекеге қабілетті, рухы биік ұрпақ тәрбиелеу жаңа формация мұғалімінің еншісіне тиері анық. Жаһандану заманында ұлттық бәсекеге қабілетті болудың көрсеткіші білім деңгейімен өлшенеді. Бүгінгі таңда әлемдік білім кеңістігіне кірігіп, білім беру жүйесін халықаралық биікке көтеру кезек күттірмейтін өзекті мәселе болып отыр. Бұл мәселені шешудің кілті ұстаз қолында деп білемін, себебі ұстаз елдің ертеңгі тізгінін ұстайтын ұрпақ тәрбиелейді. Адам тәрбиелеу – ұлы міндет. Ол міндетті атқарушы – ұстаз.

Ұстаздың негізгі құралы – сабақ. Сабақ скрипка аспабы секілді: онымен жай гаммаларды ойнауға немесе Паганинише саусақ ұшын сымға жеңіл тигізіп, одан ғажайып үн шығаруға да болады. Әрбір сабағы ғажайып әуенге толы нағыз ұстаз болу – кімнің де болса арманы. Менің түсінігімдегі ұстаз – рухы таза, ой-өрісі биік, ұлты мен Отанының болашағы үшін тер төгіп, шыдамдылық пен табандылықтың үлгісін көрсетуші, өз бойындағы асыл қасиеттері мен білімін болашақ ұрпақтың бақыты мен кәдесіне жаратып, қоғамды өрге өркендетуші, жаңашылдықтың бастаушысы, жүрегі жылы, көңілі дарқан адам. Ұстаздан дәріс алмаған адам қазір жер бетінде жоқ десе де болар. Бұл мамандық – содан да киелі. Жан Жак Руссоның «Ұстаз болу – өз уақытыңды аямау, басқаның бақытын аялау» деген нақыл сөзі жаныма өте жақын. Ұстаз – білгенін үйретуші ғана емес, тұла бойы тұнған өнеге, ақ тілеулі ана тәрізді барлық адамның бойынан жақсылық іздейтін ізгі ниет иесі. Шәкірті өзінен озған ұстаз – еңбегі ақталған ұстаз, өйткені өмірдің заңы даму, ілгерілеу, озу. Өзінен озған шәкірт тәрбиелейтін шебер ұстаз үздіксіз ізденісте болып, қоғам сұранысына сай білімді, шығармашыл, өзін-өзі дамытып, жетілдіре алатын болуы қажет деп ойлаймын. Мұхаммет Мұстафа (с.а.у) бір хадисінде: «Маған бір әріп үйреткеннің 40 жыл құлы боламын», - депті. Өзім оқытушы болсам да, мені оқытқан мұғалімдерімнің алдында әрқашан басымды иемін. Осындай дәрежеге жетуіме олардың қосқан үлесі ұшан-теңіз деп білемін.

Қазір өзім де қазақ тілі пәнінің оқытушысымын. Мен ұстаздықтың ауыр жүгін арқалауды өз жүрегімнің қалауымен таңдадым. Студенттік шағымнан бастап менің намысымды қозғайтын бір өзекті мәселе қазақ тілі мәселесі еді, сол себепті «өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін үйрету жолында өз үлесімді міндетті түрде қосуым керек» деген оймен осы мамандықты таңдаған едім. Әрине, өкінішті жайттар да болған еді, дегенмен «бейнет түбі – зейнет» демекші, осы бағыттағы үйренем деген студенттеріммен бірге жеткен жетістіктеріміз қуанып, осы бағытта жұмыс істеуге өз басымды жігерлендіреді. Студенттерімнен алғыс естіген уақытта менен бақытты адам болмайтын тәрізді. Сол кезде өз басым мұғалімдік жолын таңдағанымға қуанамын. Әрине, егемен мемлекеттің мемлекеттік тілі болмайынша, ол мемлекеттің болуы мүмкін емес, сол себепті қазіргі уақытта тіл үйрету мәселесі қазақ мектебі үшін де, орыс мектебі үшін де ерекше орында тұр.

Маман ұстаз ретіндегі негізгі ұстанымым – студентті тұлға деп тану, оның пікірімен санасу, кішкентай қуанышын, табысын бағалай білу. Ұстаздық қызметте, шәкірттермен қарым-қатынаста ізгі ниеттілік, кішіпейілділік және мәдениеттілік бірінші кезекте тұру керектігіне көзім жетті. Конфуцийдің «Маған жай айтсаң, ұмытамын, көрсетсең, есімде сақтаймын, ал өзімді іс-әрекетке қатыстырсаң, үйренемін» деген даналығы білім алушының білімге ықыласын аттыруда ақпараттық-коммуникативтік технологияларды пайдалана отырып, өзіндік ізденіс жүргізуді практикада жүзеге асырудың маңызды екендігін көрсетеді. Сапалы білім негізі – жан- жақты ақпараттық материалдарды, көрнекі құралдар мен ұтымды технологияларды, тиімді әдіс-тәсілдерді пайдалана отырып, білім алушыға ешбір кітаптан таба алмайтын білім беру, өйткені тек оқулықтағы білімді жеткізуші мұғалімнің құны жоқ деп ойлаймын. Оқулықтағыны студент өзі де оқып алады. Осы ретте білім берудің сапалы болуы үшін, біріншіден, ұстаздың жан-жақты академиялық білімінің болуы, екіншіден, мұғалімнің өз мамандығына деген шынайы сүйіспеншілігінің және ешқандай дипломмен бірге берілмейтін шығармашылық қабілеті, балаға деген кіршіксіз адамгершілік қасиеттері болуы шарт. Мен қазір біздің елімізде қалыптасқан мұғалімдік мамандыққа мектепте негізінен орташа оқыған білім алушыларды қабылдап, олардан орташа маман дайындап, оларды білім ұяларына жіберетін құрсаудың бұзылып, ұстаз мамандығы ең жоғары еңбекақы төленетін үздік мамандыққа айналса деп армандаймын, өйткені жаңа ғасырда ғылымның, техниканың, өндірістің қарқындап өсуі білім берудің барлық жүйесін жүйелі дамытуды талап етіп отыр, жаңа мүмкіндіктерге жол ашу үшін іргелі өзгерістер керек. XXI ғасыр – білімділер ғасыры. Ендеше бізге ой-өрісі жоғары, зерделі, жан-жақты дамыған, парасатты ұрпақ керек екенін бір сәтте естен шығармағанымыз жөн.

Шәкірт қабілетін жан-жақты дамытып, шығармашылығын, ізденімпаздығын, ұштай білу үшін ұстаз өзі шығармашыл тұлға болуы тиіс. Шығармашылық әлеуеті дамыған мұғалім өз кәсібін жете меңгеріп қана қоймай, өзін-өзі жан-жақты дамытуға қол жеткізеді. Нәтижесінде мұғалім кәсіби құзыреттілікке қол жеткізеді. Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі бүгінгі ғасыр талабына сай белгілі бір нәтижеге бағытталған білім берудің негізі болмақ. Бүгінгі заман мұғалімі қазіргі қоғамдық-әлеуметтік талаптарға жауап беретін, жан-жақты білімді, жаңашыл ойлау дағдысын меңгерген, оқушы білімінің дамуын ұйымдастыра алатын икемді тұлға болуы керек. Ол үшін мұғалім оқыту мен тәрбиенің тиімді жолдарын іздестіріп, өз ісінің қас шебері болуы міндетті.

Қорыта айтқанда, әрбір оқытушы хакім Абайдың «Ақырын жүріп анық бас, Еңбегің кетпес далаға. Ұстаздық еткен жалықпас, Үйретуден балаға» деген қасиетті қағидасын әрдайым жүрегінің түкпірінде ұстайтын ұстанымы етіп алса, өз мамандығының нағыз шебері болары хақ.

Біз жоғарыда республикамыздағы ҚАЗТЕСТ жүйесі қоятын талаптар бойынша эссеге жоспар құрып жазуға мысал бердік.

Эссе көбіне еркін тақырыпта жазылады және автор қандай көзқарасты, пікірді қолдап жазса да, өз еркі. Эссе жазу кезінде белгілі бір құрылым сақталады, бірақ жоспар құрылмайды. Тек кіріспе абзац, негізгі абзац және қорытынды абзацқа ойша бөлініп тұруы керек. Жоспар құрылса да, жоспарсыз жазылса да, эссе авторлық көзқарасты және оның осы мәселеге қатысты ұстанымын қамтуы керек. Төменде жоспарсыз жазылған эссе үлгісі беріледі.

Сіз қандай тұтынушысыз?

Эссе

Бизнес дегеніміз – зорлық-зомбылыққа жүгінбей, басқа адамның қалтасынан ақша алу өнері. Бұл – америкалық актер М.Амстердамның сөзі. Бизнесінің мәнін кәсіпкердің көзқарасы тұрғысынан дәл сипаттағанына таңғаласың! Мен онымен толықтай келісемін. Тұтынушы өзіне қызмет түрін таңдағанда, тауар алғанда нені ескеру керек?

Әрине, кәсіпкер тұтынушының қажеттіліктерін қанағаттандыратын тауарлар мен қызметтер ұсынуға тырысады. Егер қажеттілік негізінен қанағаттандырылса, онда кәсіпкер жасанды түрде жаңаларын жасайды. Қалай болғанда да, оның тауарлары сатылуы керек. Бұған мысал ретінде фармацевтикалық бизнесті алайық. Фармацевтер ел тұрғындарын йод жетіспейтіндігіне сендіреді. Мұны білген халық жаппай йод-актив дәрісін сатып алуға көшеді. Содан кейін олар остеопороз қаупі төніп тұрғанына сеніп, кальций ішуге көшеді. Ал кальций өздігінен адам ағзасына сіңбейді. Бұған қарап жатқан ешкім жоқ. Бәрі бірдеңеден қалғандай, кальций сатып ала бастайды. Дәрігер ешкімді дәрі сатып алуға мәжбүрлеген жоқ, ол тек ішу керектігін айтты. Осы жерде жарнаманың да рөлі «зор». Жарнама берушілер жарнама арқылы адамның денсаулығында үлкен кінәрат бар екеніне сендіреді. Ол жарнаманы көрген халық бірден дәріханаға жүгіреді. Ал бұл бизнестің иелері тек байыған үстіне байи береді. Статистика бойынша фармацевтикалық фирмалар соңғы жарты жылдың ішінде бірнеше жүздеген миллион доллар табыс тапқан, оның үштен бір бөлігі жарнамаға жұмсалған.

Адамның осыдан бірер минут бұрын ғана сатып алғысы келмеген нәрсені қалай алып қоятындығын мысалға келтірейік. Маркетингтік тәсіл - кәсіпкерлер үшін экономикалық ойдың ең құнды өнімі. Сатушыларды клиенттерге аса қажет емес заттарды ұсынатын ережелерге арнайы үйретеді. Ол қандай ереже? Супермаркеттердің кассаларына шоколад, сағыз, батареялар, жәндіктермен күресетін заттар және т.б. ұсақ тауарларды әдейі қояды. Олар, әдетте, қымбат болмайды. Осылайша, дүкенге нан мен сүт алуға ғана келген адам ұсақ-түйек заттарды қалай алып қойғанын білмей қалады.

Тұтынушыны «қақпанға түсіретін» тәсілдердің тағы бірі – жеңілдіктер. Алдымен, бағаны жасанды түрде 3 есеге көтереді. Өнім сұранысқа ие болмағаннан кейін оны «30% жеңілдікпен» сатуға кешеді. Нәтижесінде сұраныс ұсыныстан асып түседі. Ал шындығында, адамдар тауарларды 200% үстеме бағамен сатып алып жатқанын білмей де қалады. Олар дүкеннен тауарды арзанға сатып алдық деп қуанып қайтады.

Сұранысты әрдайым жоғары деңгейде ұстау үшін бүкіл сала жұмыс істейді. Тұрмыстық химиялық заттарды өндіруді қолға алыңыз: шаштың ұқыпты көрінуі үшін сусабын қажет. Сіз сусабын сатып алдыңыз делік. Қажеттілік қанағаттандырылғанға ұқсайды. Шашыңыз жұп-жұмсақ болып жақсы таралу үшін кондиционер алдыңыз ба? Шашты нәрлендіруге арналған бальзам ше? Нәтижесінде тұтынушы бір сусабынмен бірге шашқа арналған тағы екі бөтелке затты қосып алды. Есесіне, кәсіпкерлер байыған үстіне байып жатыр. Тұтынушы да риза.

Міне, көріп отырғандарыңыздай, тұтынушылардың қалтасынан ақша шығару – өнер. Мықты маркетинг үшін қиялыңызды ұштау керек. Мұндай креативтермен компанияның бүкіл шығармашылық бөлімі айналысады. Сату үшін нарыққа сауатты жарнама жіберіп, тұтынушының психологиясын жақсы білу қажет.

Сонымен сіз қандай тұтынушысыз? Жоғарыдағы кеңестерден не түйдіңіз? Қызмет түрін таңдағанда, тауар алғанда маркетингтік тәсілдердің қақпанына түсіп қалудан сақтаныңыз. Бізге, тұтынушыларға, қырағылықты жоғалтпай, ақшамызды қайта-қайта есептеп, тым аңқау болмағанымыз дұрыс.

Практикалық тапсырма

Берілген тақырып бойынша эссе жазыңыз.

Ұлттық тәрбие және жаһандану

Жоспар:

1. Кіріспе

Бүгінгі қазақ ұлты

2. Негізгі бөлім

а) Елдік сананы қалыптастырудағы ұлттық тәрбиенің рөлі

ә) Рухы биік мәдениетіміз бен әлеуетімізді сақтау

3. Қорытынды

Ұлттық болмысқа бейімделген жаһандану

Жоспарға сәйкес эссе жазыңыз. Эссе мазмұнының логикалық желіде біртұтастықпен құрылуы үшін қыстырма құрылымдар мен шылаулар, тірек сөздер мен сөз тіркестерін пайдалану қажет.

Эссе көлемі 30-35 сөйлемнен кем болмауы тиіс.

Тірек сөздер мен сөз тіркестері: ұлттық мемлекет, өркениет, бүгінгі болмыс, әлемдік кеңістік, ұлттық тәрбие, ұлттық мүдде, ұлт болашағы, отансүйгіштікке тәрбиелеу, жаһандану дәуірі, жұтылмау, шамадан тыс еліктеушілік, әлемдік көшке ілесу, бейімделу, езіндік дүниетаным, уақыт талабы, сұраныс, индустриялық-инновациялық мемлекет құру, салт-дәстүр, тіл мен діл, діни сенім-наным, ұлтсыздықпен күресу, елдік сана, жүзеге асу.

Қыстырма құрылымдар: менің ойымша, өкінішке қарай, сөзсіз, деп ойлаймын, әдетте.

Шылаулар: сонымен қатар, немесе, сол себепті, кейде, не болмаса, өйткені, ғана, тек, сондықтан т.с.с.

ТЕСТ ТАПСЫРМАЛАРЫ

1. Ғылым дегеніміз – ...

- A) адамның табиғат, қоғам және өзінің танымы туралы білім алуға бағытталған рухани қызметінің ерекше формасы
- B) адамның өзін-өзі тануы
- C) адамның өзін-өзі тануға бағытталған дене қызметінің түрі
- D) адамның өзін және қоршаған ортаны біліп-тануға бағытталған қоғамдық қызметі

2. Әр ғылым және ғылыми пән міндетті түрде біртұтастықта көрінетін қажетті элементтерден тұрады, олар:

- A) ғылым субъектісі, объектісі, әдістер мен тәсілдер, өзіндік қолданбалы тілі
- B) ғылым объектісі және субъектісі
- C) ғылымға тән және оның пәнімен шарттасқан әдістер мен тәсілдер
- D) табиғи немесе жасанды, өзіндік қолтаңбалы тіл (белгілер, терминдер, символдар, химиялық формулалар).

3. Әдіс дегеніміз – ...

- A) құбылыстарды танып-білудің, зерттеудің әдіс-тәсілдері мен амалдар жиынтығы, таным мен істе белгілі нәтижелерге жетудің тәсілдері.
- B) көздеген мақсатқа жетудің тәсілі, тәртіпке келтірген қызмет жүйесі.
- C) зерттеліп отырған объекті жөніндегі мәліметтерді және ғылыми жаңалықтарды бір ізге келтіру тәсілдерінің жүйесі.
- D) барлық жауап дұрыс

4. Ғылымның дамуындағы үш негізгі теориялық әдіс:

- A) аксиома, теорема, гипотеза
- B) сипаттау, салыстыру, пайымдау
- C) ойлау, жинақтау, пайыцмдау
- D) аксиома, болжау, сипаттау

5. Аксиома дегеніміз – ...

A) тәжірибелік айғақтармен салыстыра карағанда, теріске шығарылуы мүмкін білімдер

B) логикалық дәлелсіз қолданылатын, эмпириялық айғақтар негізінде теріске шығаруға болмайтын ереже

C) объектіні бірнеше құрамдас бөліктерге бөліп алып, оларды жеке зерттеу

D) жалпы тұжырымнан жеке тұжырым жасауға мүмкіндік беретін талқылау әдісі

6. Болжау әдісі - ...

A) тәжірибелік айғақтармен салыстыра карағанда, теріске шығарылуы мүмкін білімдер

B) логикалық дәлелсіз қолданылатын, эмпириялық айғақтар негізінде теріске шығаруға болмайтын ереже

C) объектіні бірнеше құрамдас бөліктерге бөліп алып, оларды жеке зерттеу

D) жалпы тұжырымнан жеке тұжырым жасауға мүмкіндік беретін талқылау әдісі

7. Абстракциялау әдісі - ...

A) объектілердің жалпы белгілері мен қасиеттерін анықтауға мүмкіндік беретін ойлау әдісі

B) жеке қорытулар негізінде жалпы тұжырым жасауға мүмкіндік беретін зерттеу мен талқылау әдісі

C) зерттеліп отырған құбылыстың қажетті емес қасиеттері мен қарым-қатынастарынан зерттеуге керек қасиеттері мен қарым-қатынастарын бөліп алу

D) жалпы тұжырымнан жеке тұжырым жасауға мүмкіндік беретін талқылау әдісі

8. Жалпылау әдісі – ...

A) зерттеліп отырған құбылыстың қажетті емес қасиеттері мен қарым-қатынастарынан зерттеуге керек қасиеттері мен қарым-қатынастарын бөліп алу

B) объектілердің жалпы белгілері мен қасиеттерін анықтауға мүмкіндік беретін ойлау әдісі

C) жеке қорытулар негізінде жалпы тұжырым жасауға мүмкіндік беретін зерттеу мен талқылау әдісі

D) жалпы тұжырымнан жеке тұжырым жасауға мүмкіндік беретін талқылау әдісі

9. Индукция әдісі - ...

A) зерттеліп отырған құбылыстың қажетті емес қасиеттері мен қарым-қатынастарынан зерттеуге керек қасиеттері мен қарым-қатынастарын бөліп алу

B) объектілердің жалпы белгілері мен қасиеттерін анықтауға мүмкіндік беретін ойлау әдісі

C) жалпы тұжырымнан жеке тұжырым жасауға мүмкіндік беретін талқылау әдісі

D) жеке қорытулар негізінде жалпы тұжырым жасауға мүмкіндік беретін зерттеу мен талқылау әдісі

10. Дедукция әдісі - ...

A) зерттеліп отырған құбылыстың қажетті емес қасиеттері мен қарым-қатынастарынан зерттеуге керек қасиеттері мен қарым-қатынастарын бөліп алу

B) объектілердің жалпы белгілері мен қасиеттерін анықтауға мүмкіндік беретін ойлау әдісі

C) жеке қорытулар негізінде жалпы тұжырым жасауға мүмкіндік беретін зерттеу мен талқылау әдісі

D) жалпы тұжырымнан жеке тұжырым жасауға мүмкіндік беретін талқылау әдісі

11. Аналогия әдісі – ...

A) объектілердің бірдей белгілерінің ұқсастығы негізінде олардың ұқсастығы туралы айтуға мүмкіндік беретін таным әдісі

B) зерттелетін пәннің зерттеушіге қажетті маңызды белгілері бойынша түрлі топтарға бөлу

C) ұқсас бірліктерді (мысалы, тіл білімінде) салыстыра зерттеу әдісі

D) әртүрлі тілдік бірліктерді, мысалы, түркі семьясының қыпшақ тобындағы қазақ тіліндегі фразеологизмдерді үнді-еуропа семьясындағы

герман тобындағы ағылшын тіліндегі фразеологизмдермен салғастыра зерттеу әдісі

12. Классификация әдісі - ...

A) объектілердің бірдей белгілерінің ұқсастығы негізінде олардың ұқсастығы туралы айтуға үмкіндік беретін таным әдісі

B) зерттелетін пәннің зерттеушіге қажетті маңызды белгілері бойынша түрлі топтарға бөлу

C) ұқсас бірліктерді (мысалы, тіл білімінде) салыстыра зерттеу әдісі

D) әртүрлі тілдік бірліктерді салғастыра зерттеу әдісі

13. Салыстыру әдісі - ...

A) ғылымның бір саласындағы қатынастардың, оның екінші саласына транспозициялануы

B) зерттелетін пәннің зерттеушіге қажетті маңызды белгілері бойынша түрлі топтарға бөлу

C) ұқсас бірліктерді салыстыра зерттеу әдісі

D) әртүрлі тілдік бірліктерді салғастыра зерттеу әдісі

14. Салғастыру әдісі - ...

A) объектілердің бірдей белгілерінің ұқсастығы негізінде олардың ұқсастығы туралы айтуға үмкіндік беретін таным әдісі

B) зерттелетін пәннің зерттеушіге қажетті маңызды белгілері бойынша түрлі топтарға бөлу

C) ұқсас бірліктерді салыстыра зерттеу әдісі

D) әртүрлі тілдік бірліктерді, мысалы, түркі семьясының қыпшақ тобындағы қазақ тіліндегі фразеологизмдерді үнді-еуропасемьясындағы герман тобындағы ағылшын тіліндегі фразеологизмдермен салғастыра зерттеу әдісі

15. Зерттеліп отырған нысан жөніндегі мәліметтерді және ғылыми жаңалықтарды бір ізге келтіру тәсілдерінің жүйесі -

A) тұжырым

B) әдіс

C) нәтиже

D) қорытынды

16. Әртүрлі семьяға жататын тілдерді зерттеу әдісі –

- A) салыстыру
- B) салғастыру
- C) жинақтау
- D) жіктеу

17. Ғылыми құбылыстарды қазіргі заман тұрғысынан зерттеу әдісі

- A) диахронды
- B) синхронды
- C) жинақтау
- D) жіктеу

18. Ғылыми құбылыстардың тарихи тұрғыдан дамуын, өзгеруін зерттеу әдісі

- A) диахронды
- B) синхронды
- C) жинақтау
- D) жіктеу

19. Зерттеудің теориялық мәні қалай анықталады?

A) Автордың ұсынған практикалық ұсынымдарын қолдануға мүмкіндік беретін нұсқаулық ретінде беріледі.

B) Автордың жаңалығы бар теориялық тұжырымдары мен ережелерінің маңыздылығын айқындау жолымен анықталады.

C) Ашылған жаңалықтың тәжірибеде қолданылуы арқылы анықталады.

D) Эксперименталды зерттеу негізінде анықталады.

20. Зерттеудің өзектілігін негіздеу дегеніміз –

A) автордың жеке зерттеу еңбегінде кетеріліп отырған мәселені жан-жақты терең түсінуі мен орындалған жұмыстың сапасы туралы сөз қозғауға мүмкіндік беретін элемент.

B) теориялық және практикалық зерттеу нәтижелерінің маңыздылығы.

C) зерттеу нәтижелерін болашақта ғылымның нақты бір саласында қолдануға мүмкіндік беретін тұжырым.

D) қандай да бір оқиға немесе құбылыс турасындағы біздің біліміміздің ол жайлы басқа білімдерге, күнделікті, қарапайым, ақылға қонымды түсініктерге сәйкессіздігі.

21. Зерттеу жұмысының кіріспесінде зерттеу мәселесін қысқа, нақты, түсінікті сөйлеммен беру қалай аталады?

- A) зерттеудің міндеттері*
- B) зерттеудің мақсаты*
- C) зерттеудің әдістері*
- D) зерттеудің құрылымы*

22. Зерттеу нысанын мазмұндық тұрғыда ашуға көмектесетін және басты зерттеу болжамдарына апаратын жол болып табылатын –

- A) зерттеудің басты мақсаты*
- B) зерттеудің міндеттері*
- C) зерттеудің ғылыми жаңалығы*
- D) зерттеу нәтижесі*

23. Сәтсіз құрылған тақырыпты анықтаңыз.

- A) Жайсаңбек Молдағалиевтің шығармашылық жолы*
- B) М.Дулатов шығармаларындағы «ғаламның тілдік бейнесі»*
- C) Жыраулар поэзиясындағы тәуелсіздік идеясы*
- D) Қазақ тіліндегі антропонимдердің лингвомәдени жүйесі*

24. Зерттеу тақырыбының өзектілігі, мақсаты мен міндеттері, тұжырымдар, ғылыми жаңалық, зерттеу жұмысында қолданылған ғылыми әдістер, еңбектің теориялық және практикалық құндылығы, жұмыстың құрылымы жазылатын бөлім.

- A) қорытынды*
- B) кіріспе*
- C) негізгі бөлім*
- D) қосымша*

25. Зерттеудің негізгі бөлімінде айтылған ойлардың жиынтық тұжырымдары көрсетілетін бөлім.

- A) қорытынды*
- B) кіріспе*

C) негізгі бөлім

D) аңдатпа

26. Зерттеу жұмысын жазу барысында қолданылған, бұрын жарияланған немесе жарияланбаған мәтіндер дегеніміз -

A) қосымша

B) сілтеме

C) жарияланым

D) мақала

27. Түпнұсқадан сөзбе-сөз алынған үзінді

A) дәйексөз

B) дереккөз

C) тірек сөз

D) автор сөзі

28. Өзгенің мәтіні сөзбе-сөз берілетін дәйексөз

A) нақты дәйексөз

B) нақты емес дәйексөз

C) төл сөз

D) автор сөзі

29. Өзге адамның идеялары мен сөздерін алып, езінікі ретінде ұсыну қалай аталады?

A) сілтеме

B) дәйексөз

C) плагиат

D) мақала

30. Дереккөзге сілтеме жасамай, өзгенің идеясын пайдалану қалай аталады?

A) сілтеме

B) дәйексөз

C) дереккөз

D) плагиат

31. Сілтемедегі екінші сан нені білдіреді?

- A) Мәтіннің нақты фрагменті алынған бет нөмірін
- B) Дереккөздің библиографиялық тізімдегі ретін
- C) Жарияланымның шыққан жылын
- D) Жарияланымның жалпы бет санын

32. Сілтемедегі бірінші сан нені білдіреді?

- A) Мәтіннің нақты фрагменті алынған бет нөмірін
- B) Дереккөздің библиографиялық тізімдегі ретін
- C) Жарияланымның шыққан жылын
- D) Жарияланымның жалпы бет санын

33. Бір мезгілде бірнеше дереккөзге сілтеме жасасаңыз, оларды қандай тыныс белгімен ажыратасыз?

- A) үтірмен
- B) нүктемен
- C) үтір-нүктемен
- D) сұрақ белгісімен

34. Ғылыми-теориялық мақала дегеніміз –

- A) теориялық ізденістер мен зерттеліп отырған мәселенің заңдылығын түсіндіруге арналатын мақала
- B) ғылыми эксперименттер мен шынайы тәжірибеге арналатын мақала.
- C) ғылыми немесе қолданбалы міндеттерді шешуге мүмкіндік беретін әдістер, тәсілдерге шолу жасауға арналатын мақала.
- D) зерттелетін құбылысты бақылау құралдары мен оларды тіркеу тәсілдері сипатталатын мақала

35. Зерттеу тақырыбы бойынша нақты жекелеген мәселелерді қамтитын, нәтижесі берілетін, автордың ғылыми басымдығы көрінетін жарияланымның бір түрі –

- A) жарияланым
- B) ғылыми мақала
- C) оқу құралы
- D) оқулық

36. Ғылыми-әдістемелік мақала дегеніміз –

A) теориялық ізденістер мен зерттеліп отырған мәселенің заңдылығын түсіндіруге арналатын мақала

B) ғылыми эксперименттер мен шынайы тәжірибеге арналатын мақала.

C) ғылыми немесе қолданбалы міндеттерді шешуге мүмкіндік беретін әдістер, тәсілдерге шолу жасауға арналатын мақала.

D) зерттелетін құбылысты бақылау құралдары мен оларды тіркеу тәсілдері сипатталатын мақала

37. Ғылыми мақаланың атауы дегеніміз –

A) негізгі мәтіннің құрылымдық бөлігін таңбалау

B) зерттеу барысында алынған нәтижелерді баяндау

C) зерттеу нәтижелерін түсіндіру

D) зерттелетін құбылысты бақылау

38. Тақырыптың ең үлкен көлемі қанша сөз болуы керек?

A) 15-20 сөз

B) 10-12 сөз

C) 7-8

D) 8-9

39. Бір мәселеге немесе тақырыпқа толық әрі жан-жақты терең зерттеу жүргізетін, бір немесе бірнеше автор жазатын ғылыми жұмыс дегеніміз

A) оқу құралы

B) монография

C) диссертация

D) диплом жұмысы

40. Өзге біреулер шолу ретінде пайдалануы мүмкін жұмыстың немесе мақаланың қысқаша мазмұны дегеніміз –

A) кіріспе

B) абстракт

C) қорытынды

D) тұжырым

41. Ғылыми жұмыстың басында жазылатын бөлігі қалай аталады?

A) тұжырым

B) негізгі бөлім

C) абстракт

D) қосымша

42. Жұмыстың нәтижесі қамтылмайтын абстракт

A) ақпараттық абстракт

B) сипаттамалы абстракт

C) ақпараттық-сипаттамалы абстракт

D) қысқа абстракт

43. Абстракт дегеніміз –

A) Бір мәселеге немесе тақырыпқа толық әрі жан-жақты терең зерттеу жүргізетін, бір немесе бірнеше автор жазатын ғылыми жұмыс.

B) оқырманға бірқатар материалды қарауға және ақпараттың өзіне қажетті зерттеу міндеттерін таңдауға мүмкіндік беретін қысқаша мазмұндама.

C) зерттеу тақырыбы бойынша нақты жекелеген мәселелерді қамтитын, нәтижесі берілетін, автордың ғылыми басымдығы көрінетін жарияланым.

D) зерттелетін құбылысты бақылау құралдары мен оларды тіркеу тәсілдері сипатталатын жұмыс

44. Басқа ғылыми мәтіндерден тезистің айырмашылығы қандай?

A) көлемінің көптігі

B) көлемінің аздығы

C) айырмашылығы жоқ

D) негізгі идеяның берілмеуі

45. Тезис жазуға қажетті талаптарды көрсетіңіз

A) Тезис көлемі 5-6 бет болуы қажет.

B) Сілтеме берудің қажеті жоқ

C) Әрбір пайымдау қысқа әрі нұсқа болуы керек.

D) Мәселені қоюдың қажеті жоқ

46. Ғылыми монография дегеніміз –

A) оқырманға бірқатар материалды қарауға және ақпараттың өзіне қажетті зерттеу міндеттерін таңдауға мүмкіндік беретін қысқаша мазмұндама.

B) ғылыми мәселе бойынша теориялық материал жан-жақты қорытылып жазылатын, жаңа ғылыми тұжырымдамаларды жинақтайтын ғылыми-зерттеу жұмысы.

C) ғылыми немесе қолданбалы міндеттерді шешуге мүмкіндік беретін әдістер, тәсілдерге шолу жасауға арналатын жұмыс.

D) белгілі бір кітапханаларда шектеулі данада сақталатын қолжазба

47. Жаңа нәтижелерден де, көпшілікке белгілі әдістемелік, техникалық шешімдер мен деректерден де хабар беретін ғылыми жұмыс -

A) диссертация

B) монография

C) мақала

D) диплом жұмысы

48. Дереккөзден алынған ақпарат қысқаша мазмұндалған жазбаша мәтін

A) тезис

B) аңдатпа

C) конспект

D) реферат

49. Көлемі жағынан түпнұсқа мәтіннен екі есе аз болуы керек мәтін

A) конспект

B) реферат

C) түйіндеме

D) аңдатпа

50. Мәтіннің үзінділері мен дереккөзден алынған дәйексөздер негізінде жасалатын конспект

A) конспект-жоспар

B) мәтіндік конспект

- C) тақырыптық конспект
- D) еркін конспект

51. Конспектінің бірнеше түрі аралас келетін конспект

- A) конспект-жоспар
- B) мәтіндік конспект
- C) тақырыптық конспект
- D) еркін конспект

52. Жоспардың тармақтары сұрақтар түрінде, ал ақпарат қысқа жауап түрінде берілетін конспект

- A) конспект-жоспар
- B) мәтіндік конспект
- C) тақырыптық конспект
- D) сызба түріндегі жоспарлы конспект

53. Қандай бір бағытта жазылған дереккөздерге шолу жасай отырып, белгілі бір тақырыпқа арналған шағын жазбаша жұмыс дегеніміз –

- A) конспект
- B) реферат
- C) тезис
- D) курстық жұмыс

54. Реферат-шолу ...

A) алғашқы дереккөздегі ақпаратқа талдау жасаумен қатар мәселеге объективті баға беру болады

B) бірнеше дерккөздің негізінде құрылады және қарастырылатын мәселе бойынша әртүрлі көзқарастарды салыстырады

C) алғашқы түпнұсқа мәтіннің мазмұны баяндалады

D) берілген тақырыптың тек негізгі ережелерінен тұрады

55. Реферат дегеніміз –

A) мәтіннің үзінділері мен дереккөзден алынған дәйексездер негізінде жасалатын жұмыс

B) дереккөзден алынған ақпарат қысқаша мазмұндалған жазбаша мәтін

С) бір бағытта жазылған дереккөздерге шолу жасай отырып, белгілі бір тақырыпқа арналған шағын жазбаша жұмыс

Д) жаңа нәтижелерден де, көпшілікке белгілі әдістемелік, техникалық шешімдер мен деректерден де хабар беретін ғылыми жұмыс

56. Рефераттың көлемі қанша бет болуы керек?

А) 10-15 беттен аспауы керек

В) 20-25 бет болуы қажет

С) 7-8 бет болуы керек

Д) 15-20 беттен аспауы керек

57. Соңғы курсқа дейін жазылып қорғалатын ғылыми жұмыс қалай аталады?

А) диплом жұмысы

В) курстық жұмыс

С) реферат

Д) диссертация

58. Эссенің мақсаты қандай?

А) Ғылыми жаңалық ашу

В) Берілген тақырып бойынша ғылыми тұжырым жасау

С) Әртүрлі дәйектер мен дәлелдер келтіре отырып, берілген тақырыпты ашу

Д) Дереккөздерге шолу жасау

59. Эссе жазу барысында сақталуы тиіс талаптар:

А) қарапайым өмірдің мысалдарын, ауызекі сөйлеу стилін қолдану

В) жеке көзқарастың болуы, деректі дәйектерді қолдану

С) автордың жеке ұстанымы болуы міндетті емес

Д) Дереккөздерге шолу жасау

60. Пікірталас эссенің мақсаты -

А) түпнұсқа мәтінде берілген идеяларды түсінгенін көрсету.

В) қандай да бір мәселе бойынша екі түрлі көзқарасты талқылау.

С) тақырып бойынша ғылыми тұжырым жасау

Д) екі мәтінді салыстыру және қарама-қарсы қою

7,
қ
1

61. Қойылым эссенің мақсаты қандай?

А) Мәселеге қатысты түрлі ұстанымның біреуі дұрыс екенін дәлелдеу, сендіру.

В) Қандай да бір мәселе бойынша екі түрлі көзқарасты талқылау.

С) Кітаптың, фильмнің, пьесаның, сайттың т.б. белгілі аудиторияға әсер етуі тұрғысынан жеке баға беру.

Д) Екі мәтінді салыстыру және қарама-қарсы қою

62. Эссе, курстық жұмыс, диплом жұмысы, магистрлік және докторлық диссертациялар, ғылыми мақалалар мен монографиялар сияқты ғылыми мәтін жазудың әдіснамасы

А) академиялық білім

В) академиялық жазылым

С) академиялық оқылым

Д) академиялық сауаттылық

63. Ғылыми мәтіндерге жататын жазба жұмыс түрлері –

А) диктант, мазмұндама, шығарма

В) мақала, реферат, рецензия, аңдатпа, тезис

С) эссе, очерк, роман, әңгіме, толғау

Д) ғылыми мақала, өлең, конспект

64. Жоспардың түрлері - ...

А) сұрақ-жауап түріндегі, тақырыптық, тезистік

В) тақырыптық, тезистік, конспектілік

С) тезистік, конспектілік, рефераттық

Д) конспектілік, рефераттық, дипломдық

65. Сұрақ-жауап түріндегі жоспар

А) Сұраулы сөйлемдер түріндегі жоспар мәтінде берілген негізгі мәліметті іздеуге бағытталады.

В) Жоспарда әр бөлім мәтіннің бөлігіне сәйкес келетін негізгі мәліметті ашатын сөйлем ретінде көрсетіледі.

С) Жоспарда мәтінде айтылатын негізгі мәселелер атап көрсетіледі. Жоспардың бұл түрі сез сөйлеуге дайындалған кезде немесе негізгі мәселелерді белгілеуде пайдаланылады.

Д) Жоспарға қойылатын талаптар сақталмаса да болады

66. Ғылыми жұмысқа жоспар жасалуы қажет пе?

A) Жоспар құрудың қажеті жоқ, шабыт келсе болды

B) Зерттеу жұмысының алдын ала жоспары жасалып, құрылымы анықталғаны дұрыс

C) Жоспарды жинақталған материалға сәйкес құрастыру қажет

D) Жоспар зерттеу жұмысы жазылып болғаннан кейін жасалады

67. Зерттеу мәселесімен байланысты деректер, идеялар, мысалдар, бақылау нәтижелері және тағы басқалар ... деп аталады

A) зерттеудің пәні

B) зерттеудің жоспары

C) зерттеудің мақсаты

D) зерттеу материалдары

68. Ақпарат жинауды қайдан бастаған дұрыс?

A) сіздің зерттеу тақырыбыңыз бойынша ақпарат алатын жер жоқ

B) сіздің зерттеу тақырыбыңыз бұрын-соңды сөз болмаған

C) зерттеу тақырыбына қатысты белгілі қор жинақтаудың қажеті жоқ

D) кітапханадан, езде де электронды қорлардан бастаған дұрыс

69. Зерттеу тақырыбы бойынша жинақталған материалдар бойынша жазбалар, карточкалар жасаудың қажеттігі

A) зерттеу пәні туралы базалық деректер, фактілер табылады

B) басқа авторлардың көзқарастары және аргументтерімен танысуға болады

C) езіңіздің көзқарасыңызды немесе идеяңызды қолдайтын немесе оған қарсы дәйектемелер табасыз

D) барлық жауап дұрыс

70. Зерттеу тақырыбы бойынша материал жинау кезінде міндетті түрде дереккөз туралы ақпаратты жазып алу қажет пе?

A) иә, оны зерттеудің міндеттеріне енгізесіз

B) иә, кейін оны дәйексөз ретінде немесе сілтеме жасау үшін, не басқаша түрде пайдаланасыз

C) жоқ, бұл ақпараттың кейін қажеті болмайды

D) иә, кейін оны жоспарыңызға кіргізесіз

71. Зерттеу жұмысын жазған кезде жиі орын алатын қателер

- A) зерттеу тақырыбы мен мазмұны бір-біріне толық сәйкес, алайда берілген тақырып ашылмай қалған
- B) тақырып атауы жақсы, жұмыс мазмұны да кеңілден шығады, бірақ екеуінің арасында байланыс жоқ
- C) барлық жауап дұрыс
- D) зерттеу мәселесі туралы ұзақ кіріспе жазу, мәселені, тақырыптың зерттелуін әріден бастау

72. Зерттеу жұмысының көлеміне қойылатын талапты сақтамаудың зардабы

- A) тақырып ашылмай қалуы мүмкін
- B) басылым редакторы немесе жетекшіңіз жұмысыңызды өзі қысқартуы мүмкін, ал бұл кезде сіз жазған мәтіннің маңызды жерлері кетіп қалуы әбден мүмкін
- C) қойылған мақсат орындалмай қалуы мүмкін
- D) зерттеу мәселесі езекті болмауы мүмкін

73. Дайын мәтінді редакциялауға қанша уақыт жұмсау керек, мәтінді басынан аяғына дейін неше қайталап қарау керек?

- A) редакциялау жұмыстың құндылығын төмендетеді
- B) бірнеше рет редакциялаудан өткізу (авторлық та, кәсіби мамандардың да) дайын мәтінмен жұмыстың басты қағидаты болып табылады
- C) грамматикалық қателер болмаса, жұмыстың жалпы мазмұнын редакциялаудың қажеті жоқ
- D) ешқандай грамматикалық, стильдік, техникалық қателер жақсы жазылған жұмыстың құндылығын төмендетпейді

74. Кез келген ғылыми жұмыс мынадай міндетті бөліктен құралады, олар:

- A) титулдық бет, мазмұн, негізгі мәтін, библиография
- B) титулдық бет, мазмұн, зерттеудің мақсат-міндеттері
- C) мазмұн, библиография, қосымшалар
- D) мазмұн, негізгі мәтін, библиография

75. Ғылыми жарияланымдарға қойылатын талаптар

A) мәтінді құру мен ресімдеудің академиялық стандарттарының сақталуы

B) кәсіби қауымдастықтың мәтін мәртебесін растауы, дереккездің тұрақтылығы

C) мәтін мазмұнының тұрақтылығы, мәтіннің қолжетімділігі

D) барлық жауап дұрыс

76. Өзгелердің мәтіндерін дәйексөз ретінде келтіру немесе келтірмеу кезінде жиі кездесетін қателіктер

A) дәйексөз алынған дереккөзге сілтеме жасамау

B) барлық жауап дұрыс

C) ұзақ дәйексөз келтіру, дәйексөз алынған дереккөзді толық сипаттамау

D) дәйексөзді қате беру, сілтеменің библиографияға сәйкес келмеуі

77. Мәтіннің өн бойында кездесетін және басқа түйін сөздермен бірлесе отырып, мәтінді баяндауға ықпал ететін маңызды сөздер ... деп аталады

A) тірек сөздер

B) қажет сөздер

C) маңызды сөздер

D) басты сөздер

78. Тірек сөздер не үшін беріледі?

A) мақалаларды жүйелеу үшін

B) ұқсас мақалаларды топтастыру үшін

C) барлық жауап дұрыс

D) мақаламен танысқан кезде уақыт үнемдеу үшін

79. Мақала үшін тірек сөздерді қайдан іздеу қажет?

A) барлық жауап дұрыс

B) мақала атауынан

C) мақала аңдатпасынан

D) мақала мәтінінің кіріспе, негізгі және қорытынды бөліктерінен терминдер алынуы мүмкін

80. Ғылыми мәтінді қысқаша ұсынудың бір түрі -

- A) аңдатпа
- B) баяндама
- C) мақала
- D) реферат

81. Аңдатпа дегеніміз – ...

- A) кітаптың, топтама жинақтың, қолжазбаның мазмұнын оқырманға қысқаша баяндау
- B) кітаптың, топтама жинақтың, қолжазбаның мазмұны
- C) кітаптың, топтама жинақтың, қолжазбаның толық мазмұны
- D) кітаптың, топтама жинақтың, қолжазбаның қысқаша жоспары

82. Аңдатпаның басты мақсаты - ...

- A) зерттеу жұмысының жоспарымен таныстыру
- B) зерттеу болашағын болжау
- C) автор туралы мәлімет беру
- D) ете аз тілдік құралдармен зерттеудің мәні мен жаңашылдығы туралы хабарлама жасау арқылы оқырманның назарын аудару, оқырман қызығушылығын ояту

83. Пікір дегеніміз – ...

- A) зерттеу жұмысына сын, баға беру ретіндегі ой, қорытынды
- B) зерттеу жұмысына қатысты қосымша материалдар
- C) зерттеу жұмысы бойынша практикалық нәтижелерге берілетін қорытынды
- D) зерттеу жұмысына жағымды қорытынды беру

84. Пікір мазмұнында көрсетілуі тиіс бөліктер:

- A) алынған тақырыптың өзектілігі, автордың тақырыпты аша алуы, материал мазмұнының түсініктілігі мен сауаттылығы
- B) терминологиялық аппараттың қолданылуы
- C) қойылған мәселеде жаңашылдығы, дәлелдеу тезистерінің деңгейі
- D) барлық жауап дұрыс

85. Диплом жұмысының (жобаның) тақырыптарына қойылатын талаптар:

A) тақырыптардың өзектілігі онша маңызды емес, мамандыққа сәйкес болса жеткілікті

B) бұрын-соңды зерттелмеген, тың тақырып болуы міндетті

C) тақырыптар (жоба) ғылымның, техника мен мәдениеттің қазіргі жағдайы мен болашақтағы дамуына сай болуы керек

D) студент міндетті түрде жаңалық ашуы тиіс

86. Диплом жұмысы дегеніміз - ...

A) белгілі тақырып бойынша өзіндік пікір

B) студенттің өз болашақ мамандығына сәйкес жинақтаған тәжірибесі

C) ғылыми зерттеудің практикалық сынағы

D) жоғары оқу орнын бітіруші курс студенті нақты мамандық бойынша ездігінен дайындайтын, қолжазба түріндегі ғылыми жұмыс

87. Диплом жұмысының (жобаның) көлемі ереже бойынша

A) 100-120 бет

B) 60-80 бет

C) 15-20 бет

D) 80-100 бет

88. Диплом жұмысының (жобаның) құрылымдық элементтері:

A) мұқаба (сыртқы беті); титул беті; диплом жұмысының (жобаның) орындалуына тапсырма; мазмұны; кіріспе; негізгі бөлім; қорытынды (тұжырым); пайдаланылған әдебиет тізімі; қосымшалар (егер болса)

B) мұқаба (сыртқы беті); титул беті; мазмұны; кіріспе; негізгі бөлім; қорытынды (тұжырым); пайдаланылған әдебиет тізімі

C) титул беті; диплом жұмысының (жобаның) орындалуына тапсырма; негізгі бөлім; қорытынды (тұжырым); пайдаланылған әдебиет тізімі; қосымшалар (егер болса)

D) титул беті; мазмұны; кіріспе; негізгі бөлім; қорытынды (тұжырым); пайдаланылған әдебиет тізімі; қосымшалар (егер болса)

89. Диплом жұмысының мұқабасында келтірілетін мәліметтер:

A) диплом жұмыс орындалған ұйымның атауы; студенттің аты-жөні; диплом жұмысының тақырыбы; жұмыстың түрі – диплом жұмысы (жоба); мамандықтың атауы және шифрі; қала, жыл

В) диплом жұмыс орындалған ұйымның атауы; студенттің аты-жөні; диплом жұмысының тақырыбы; жұмыстың түрі – диплом жұмысы (жоба); қала, жыл

С) студенттің аты-жөні; диплом жұмысының тақырыбы; жұмыстың түрі – диплом жұмысы (жоба); мамандықтың атауы және шифрі; қала, жыл

Д) студенттің аты-жөні; диплом жұмысының тақырыбы; мамандықтың атауы және шифрі; қала, жыл

90. Дипломның титулдық бетінің ресімделуі:

А) диплом жұмыс орындалған ұйымның атауы; диплом жұмыс орындалған кафедраның атауы; жұмыстың түрі – диплом жұмыс (жоба); «тақырыбына» деген сөздің көрсетілуімен диплом жұмыс тақырыбының атауы; мамандықтың атауы және шифрі; сол жағында «орындаған» сөзі, қарама-қарсы оң жағынан студенттің аты-жөні; бір жол төмен «ғылыми жетекші» деп жазылады және оның аты-жөні, ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы көрсетіледі; қала, жыл

В) жұмыстың түрі – диплом жұмыс (жоба); «тақырыбына» деген сөздің көрсетілуімен диплом жұмыс тақырыбының атауы; бір жол төмен «ғылыми жетекші» деп жазылады және оның аты-жөні, ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы көрсетіледі; қала, жыл

С) диплом жұмыс орындалған ұйымның атауы; диплом жұмыс орындалған кафедраның атауы; жұмыстың түрі – диплом жұмыс (жоба); «тақырыбына» деген сөздің көрсетілуімен диплом жұмыс тақырыбының атауы; мамандықтың атауы және шифрі; қала, жыл

Д) жұмыстың түрі – диплом жұмыс (жоба); «тақырыбына» деген сөздің көрсетілуімен диплом жұмыс тақырыбының атауы; мамандықтың атауы және шифрі; сол жағында «орындаған» сөзі, қарама-қарсы оң жағынан студенттің аты-жөні; бір жол төмен «ғылыми жетекші» деп жазылады және оның аты-жөні, ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы көрсетіледі; қала, жыл

91. Диплом жұмысының (жобаның) кіріспе бөлімінде жазылуға міндетті мәліметтер:

А) тақырыптың өзектілігі, ғылыми жаңашылдығы және практикалық маңыздылығы, қазіргі ғылыми мәселелерді шешу, ахуалын бағалау, дипломның мақсаты, міндеттерін, зерттеу нысаны

В) тақырыптың өзектілігі, дипломның мақсаты, міндеттерін, зерттеу нысанын, берілген теориялық және әдіснамалық негіздері мен диплом жұмысы жазылуының мақсаты

С) дипломның мақсаты, міндеттерін, зерттеу нысанын, берілген теориялық және әдіснамалық негіздері мен диплом жұмысы жазылуының практикалық базасы

Д) тақырыптың езектілігі, ғылыми жаңашылдығы және практикалық маңыздылығы, қазіргі ғылыми мәселелерді шешу, ахуалын бағалау, дипломның мақсаты, міндеттерін, зерттеу нысанын, берілген теориялық және әдіснамалық негіздері мен диплом жұмысы жазылуының практикалық базасы

92. Диплом жұмысын (жобаны) қорғау тәртібі:

А) Диплом жұмысын қорғау тәртібін әр жоғары оқу орны езі белгілейді

В) Диплом жұмысы студент қалаған уақытта қорғалады

С) Диплом жұмысын (жобаны) қорғау тәртібі білім беру саласындағы өкілетті органдар бекіткен білім алушылардың үлгеріміне ағымдық, аралық және мемлекеттік қорытынды аттестация жүргізу ережесімен анықталады

Д) Диплом жұмысын қорғау үшін білім алушылар үлгерімінің ағымдық, аралық және мемлекеттік қорытынды аттестация нәтижелері талап етілмейді

93. Ғылыми жұмыстың міндетті бөлігін көрсетіңіз

А) Қосымша

В) Бет саны

С) Библиография

Д) Тақырып

94. Жазбаша жұмыс туралы қажетті ақпараттың бәрі болуға тиіс бөлігі

А) Әдебиет тізімі

В) Қосымша

С) Титулдық бет

Д) Тақырып

95. Ғылыми мақала бөлігін көрсетіңіз

А) Титулдық бет

В) Қосымша

С) Мазмұны

Д) Аңдатпа

96. Негізгі идеяны, әдістер мен нәтижелерді қоса ала отырып, мақаланы тұтас қарастыру үшін қызмет ететін бөлігі

- A) Кіріспе
- B) Абстракт
- C) Қорытынды
- D) Тұжырым

97. Тірек сөздер қатарын құрайтын

- A) Термин
- B) Жалқы есім
- C) Сан есім
- D) Сын есім

98. Аңдатпаның басты мақсаты –

- A) бір мәселеге немесе тақырыпқа толық әрі жан-жақты терең зерттеу жүргізу
- B) өте аз тілдік құралдармен зерттеудің мәні мен жаңашылдығы туралы хабарлама жасау
- C) зерттеу жұмысына пікір беру
- D) дереккезден алынған ақпаратты қысқаша мазмұндау

99. Түпнұсқа мәтіннен екі есе аз болуы керек деп есептелетін жұмыс түрі

- A) Мақала
- B) Курстық жұмыс
- C) Реферат
- D) Конспект

100. Философиялық, әдеби, тарихи, публицистикалық, саяси және тағы басқа салада автордың жеке көзқарасын білдіретін прозалық мәтін

- A) Монография
- B) Эссе
- C) Диссертация
- D) Шығарма

ТЕСТ ТАПСЫРМАЛАРЫНЫҢ ДҰРЫС ЖАУАПТАРЫ

1. A	26. C	51. D	76. D
2. A	27. A	52. D	77. D
3. C	28. A	53. B	78. B
4. D	29. C	54. B	79. B
5. B	30. D	55. C	80. C
6. A	31. A	56. D	81. D
7. C	32. B	57. B	82. B
8. B	33. C	58. C	83. C
9. D	34. A	59. B	84. B
10. D	35. B	60. B	85. B
11. A	36. C	61. A	86. A
12. B	37. A	62. B	87. B
13. C	38. B	63. B	88. B
14. D	39. B	64. A	89. A
15. B	40. B	65. A	90. A
16. B	41. C	66. B	91. B
17. B	42. B	67. D	92. D
18. A	43. B	68. D	93. D
19. B	44. B	69. D	94. D
20. A	45. C	70. B	95. B
21. B	46. B	71. C	96. C
22. B	47. B	72. B	97. B
23. A	48. C	73. B	98. B
24. B	49. A	74. A	99. A
25. A	50. B	75. D	100. B

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

КАЗГЮУ УНИВЕРСИТЕТІ

Төлетаева А.А.

Ағылшын тіліндегі экономика терминдерін
қазақ тіліне аудару мәселелері

ДИПЛОМ ЖҰМЫСЫ

Мамандығы: «5В07000 – Аударма ісі»

Нұр-Сұлтан, 2020

**Қазақстан Республикасы
Білім және ғылым министрлігі
КАЗГЮУ Университеті
Жалпы білім беру пәндері жоғары мектебі
Аударма ісі кафедрасы**

Қорғауға жіберіледі:

Кафедра меңгерушісі,

ф.ғ.д., проф.

Ж.С. Бейсенова _____ (қолы)

« _____ » _____ 2020 ж.

ДИПЛОМ ЖҰМЫСЫ

**Ағылшын тіліндегі экономика терминдерін
қазақ тіліне аудару мәселелері**

Мамандығы: «5В07000 – Аударма ісі»

Орындаған _____ Төлетаева А.А.

Ғылыми жетекшісі _____ ф.ғ.к., доц. Динаева Б.Б.

Нұр-Сұлтан, 2020

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ	3
1 ҚАЗАҚ ТЕРМИНОЛОГИЯСЫ ЗЕРТТЕЛУІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	6
1.1 Қазақ терминологиясының зерттелуі мен дамуы	6
1.2 Салалық терминдер – лексиканың ерекше қабаты	16
1.3 Термин жасау тәсілдері және терминдердің құрылымдық ерекшеліктері	30
2 ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕРМИНДЕРДІҢ АУДАРЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	40
2.1 Қазақ және ағылшын тілдеріндегі экономикалық терминдердің лингвистикалық сипаты	40
2.2 Қазақ және ағылшын тілдеріндегі экономикалық терминдердің аударылу жолдары	51
2.3 Калька тәсілімен жасалған экономикалық терминдер	62
2.4 Экономикалық терминдерді аударудағы көпмағыналылық	70
ҚОРЫТЫНДЫ	80
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ	83
ҚОСЫМША ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕРМИНДЕР СӨЗДІГІ	87

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

- 1 Макконнэлл К., Брю С. Экономикс. - М.: Республика, 1-том, 2002. – 224 с.
- 2 Louis R. Labour cooperatives. Geneva: Intern. Labour office, 1982. P.187
- 3 Ven Sikle J., Ladd G. A model of cooperative finance //economics. Lehington 1983. Vol. 65, 2. P.273.
- 4 Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. - М.: Начала, 2007. -345 с.
- 5 Reading and Writing, Vol.28. Issue 7. 2015. <http://www.springer.com/oa/helb/contact>
- 6 Бап-Баба С.Б. Жалпы психология. Жоғары оқу орындарына арналған дерістер жинағы. – Алматы: Дарын, 2003. -275 б.
- 7 Абай. Өлеңдер, поэмалар, аудармалар мен қара сөздер. - Алматы: Жібек жолы, 2005. -488 б.
- 8 Шаханов М. Эверестке шығу.Өлеңдер, балладалар, поэмалар. – Алматы: Атамұра, 2003. -272 б.
- 9 Динаева Б.Б. Қазақ тілінің паремиологиялық қорындағы «Жалғыздық» концептісі // С. Торайғыров ат. ПМУ Хабаршысы. Филологиялық серия. №2, 2014 жыл. -274 б.
- 10 Смайлова А.Т. Қазақтың мақал-мәтелдері. – Алматы: Кешпенділер, 2005. -400 б.

ПІКІРЛЕР

**«6D020500 – Филология» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған
Баймаханова Мереке Сайынқызының
«Абай мен Шәкәрім шығармалары тіліндегі тілдік дәстүр жалғастығы (когнитивтік аспектіде)» атты
диссертациялық жұмысына**

П І К І Р

1. Зерттеу тақырыбының өзектілігі және оның жалпы ғылыми және жалпы мемлекеттік бағдарламалармен (практиканың және ғылым мен техника дамуының сұраныстарымен) байланысы.

Бүгінгі таңда тіл біліміндегі көркем шығарма тілін прагматикалық, когнитивтік, психолингвистикалық парадигмада қарастыруда біршама нәтижеге қол жетті десе де болады. Жаңа ғылыми парадигмаға сай тілді зерттеуде негізгі назар тілдік тұлғаға аударылады, сонымен байланысты тілді зерттеудің жаңа мақсаттары, маңызды ұғымдар мен тәсілдер, метатілдік теориялық негіздер қалыптаса бастады. Жалпы тіл табиғатын когнитивтік негізде қарастыру үлгісі В.Гумбольдт, Т.А. ван Дейк, Э.Сепир, А.Потебня тәрізді ғалымдардың еңбегінен бастау алады. Бұл ретте жемісті еңбек еткен қазақ ғалымдары Ә.Қайдар, Е.Жанпейісов, Ж.Манкеева, Қ.Жаманбаева т.б. зерттеулері тек этнолингвистика үшін емес, когнитивтік зерттеулер үшін де құнды мазмұнға ие. Яғни қазіргі кезде тілдің жан-жақты қызметі мен оның адам санасы арқылы объективтенуі лингвомәдениеттанымдық, когнитивтік аспектіде зерттелуі өз нәтижесін беріп келеді. Ал тілдік таңбалардың қызметі мен қолданылуы, мағыналарын танымдық деңгейде қарастыруды концептілік құрылымдар арқылы талдаудың мәні зор. Олай болса, халықтың танымдық-әлеуметтік даму деңгейіне сай тілдің әрбір кезеңдегі даму барысын айқындауға негіз болып табылатын көркем шығармалардың, соның ішінде Абай мен Шәкәрім шығармаларының тілін когнитивтік аспектіде лингвистикалық зерттеудің өзектілігі дау тудырмаса керек, себебі қазақ тіл білімінде Абай мен Шәкәрім шығармаларына ортақ әлемнің концептуалдық бейнесі когнитивтік лингвистика тұрғысынан М.С.Баймаханованың еңбегінде алғаш рет арнайы зерттеу нысаны болып отыр.

Қоршаған дүниенің түрлі құбылыстары мен нәрселерінің өзіне тән жалпы мәліметтері бейнеленетін концептілердің пайда болу барысы жүздеген жылдарға созылып жатыр деуімізге болады. Әр ұрпақ

концептуалды жүйенің қалыптасуына, оны тексеріп, түзетіп, қорытып, ал кей кездері мазмұнын түбірімен өзгертіп, өз үлесін қосып келеді. Қазіргі уақытта кез келген концептіні әбден қалыптасып болған деуге ертерек. Олар үнемі өзгеріс үстінде, қатары күн санап толығуда.

Ұлттық тілде бейнеленген концептілер адамның жан-жақты әрекетін айқындайтын ерекше маркерлерге айналады. Әлемнің тілдік бейнесінің ұлттық болмысы әр этноста әртүрлі болуы этностың тәжірибесі мен біліміне байланысты. Өйткені тілдік таңбалардың таңбалаушы қызметіне адамдардың өмірден көрген-білгені, кеңілге түйгені негіз болады. Концептіге ұғым енгенімен, ол ұғыммен ғана шектеліп қалмайды, сөзге қатысты барлық ақпараттарды қамтып отырады. Сонымен бірге концептінің керінісі сөз тіркесінде, түрлі дискурстарда, тұрақты тіркестерде, мәтіндерде жүзеге асады. Концепт мәдениеттің ментальдық ұясы болып саналады.

М.С.Баймаханованың зерттеуінде шешімін тапқан мәселелер, ғылыми тұжырымдар мен пайымдаулар жалпы ғылыми пәндерде (мәдениеттану, елтану, этнография), жалпы бағдарламалардағы когнитивтік лингвистика, стилистика, мәтін лингвистикасы, прагмалингвистика, психолінгвистика пәндерінің болашақта жаңа бағытта зерттелуіне, сондай-ақ практикалық талаптарды жүзеге асыру тәжірибесі жаңа ғылыми шешімдер табуға, бағдарламалар жасауға мүмкіндік береді.

2. Диссертацияларға қойылатын (Ғылыми дәрежелер беру Ережелерінің 8-10-тармағында және ғылыми қызметкерлердің тиісті мамандықтарының төлқұжаттарында) талап деңгейіндегі ғылыми нәтижелері.

Диссертация құрылымы кіріспеден, негізгі екі тараудан, қорытындыдан тұрады. Соңында пайдаланылған әдебиет тізімі берілген. Жұмыстың тараулары мен бөлімдеріндегі нәтижелерді жинақтап айтқанда, М.С.Баймаханованың «Абай мен Шәкәрім шығармалары тіліндегі тілдік дәстүр жалғастығы (когнитивтік аспектіде)» атты диссертациялық зерттеуінің қорытындысы бойынша мынадай ғылыми нәтижелерге қол жеткізілген:

1. Абай мен Шәкәрім шығармаларының ұлттық таным мен ұлттық құндылықтар жүйесін танытатын тілдік көріністері нақты тілдік деректермен дәлелденген.

2. Абай мен Шәкәрім шығармаларына ортақ негізгі концептілер жүйесі анықталған.

3. Абай мен Шәкәрім шығармаларындағы әлемнің тілдік бейнесінің сипаты тірек концептілер аясында қарастырылып, олардың тілдік моделіне талдау жасалған.

Бұлар жұмыстың қол жеткен табыстарын танытып, докторлық диссертацияға қойылатын талаптардың деңгейіне сәйкестігін көрсетеді.

3. Ізденушінің диссертацияда тұжырымдалған әрбір нәтижесінің, тұжырымдары мен қорытындыларының негізделу және шынайылық дәрежесі.

«Абай мен Шәкәрім шығармалары тіліндегі тілдік дәстүр жалғастығы (когнитивтік аспектіде)» тақырыбындағы зерттеу нақты тілдік деректер мен теориялық еңбектерге негізделген.

Атап айтқанда, зерттеу еңбектегі **бірінші нәтиже** аталмыш мәселе туралы жазылған, жарық көрген арнаулы әдебиеттерді пайдалана отырып, поэтикалық мәтін тілін когнитивтік лингвистика тұрғысынан зерттеудің теориялық негізін анықтауға арналған тілдік материалдарға қажетті ғылыми әдістер негізінде алынған.

Қазақ тіл білімінде бұрын-соңды арнайы толыққанды нысан ретінде зерттелмеген Абай мен Шәкәрім шығармаларына ортақ негізгі концептілер жүйесін саралап жіктеуі ізденушінің зерттеу қорытындысынан алған **екінші нәтижесі** болып табылады.

Диссертация тақырыбының көкейкесті мәселесі болып табылатын **үшінші нәтиже** қазақ тіл біліміндегі таным – мәдениет – тіл үштігінің қағидалары негізінде қос ақын шығармаларындағы әлемнің тілдік бейнесінің көріністеріне тілдік деректер арқылы когнитивтік құрылым тұрғысында ғылыми талдау жасауы диссертанттың жинаған тілдік материалдарға жасаған өзіндік ғылыми жіктемесінің негізінде түйінделген.

4. Ізденушінің диссертациясында тұжырымдалған әрбір ғылыми нәтижесі /қағидасы/ мен қорытындысының жаңалық дәрежесі.

Ізденуші тіл тағылымы мен тілдің танымдық тетіктерін тануда Абай мен Шәкәрім шығармаларының маңыздылығын, олардың тілдік сабақтастығы мен танымдық үндестігі, логика-психологиялық, философиялық ерекшеліктері ұлттық құндылықтар мен әлемнің тілдік бейнесінің жоғары көрсеткіші болып табылатындығын ғылыми түрде пайымдап, когнитивтік мәніне өзінше баға бере алған (32-41 б., 41-51 б.)

Диссертант Абай мен Шәкәрім шығармаларына тән ортақ танымдық арналарға негіз болған концептілердің жүйесін 1) жеке тұлғаның өмірді қабылдау сезім-түйсіктеріне орай метафизикалық, эмоционалды концептілер жүйесі; 2) қарама-қарсының бірлігі арқылы танылатын контрасты концептілер жүйесі; 3) рухани құндылықтар концептісі деген үш топқа бөліп қарастырады. (61-б.) Осы бөліністің негізінде «махаббат», «ар», «иман», «тағдыр», «өмір/өлім» концептілер өрісі түзіліп, қос ақын шығармаларының тіліндегі әлем бейнесі суреттеледі

Зерттеушінің «Абай мен Шәкәрім шығармаларындағы әлемнің тілдік бейнесінің сипаты» атты екінші тарауындағы тірек концептілер жүйесін анықтап, концептуалды талдау жүргізуі назар аударуға тұрарлық дүние. Абай мен Шәкәрім шығармаларында ең ірі концептілік жүйе құрайтын өмір, өлім, алла, ар-ұят, махаббат, иман сияқты концептілер ез ішінде көптеген фреймдер, концепт-сценарийлер, концепт-схемалар арқылы түсіндіріледі (65-74 б., 76-85 б., 87-94 б., 115-130 б.) Осылайша жіктеп бөлуі де зерттеу жаңалықтарының бірі деп ойлаймыз.

5. Алынған нәтижелердің ішкі бірлігінің бағалануы.

Зерттеушінің материалды логикалық жақтан жүйелі беруі, зерттеу әдістемесі мен алынған нәтижелері, ғылыми әдебиеттерді талдауы тұрғысынан диссертация аяқталған, біртұтас, дербес ғылыми еңбек болып табылады.

6. Ізденушінің алған нәтижелерінің тиісті өзекті мәселені, теориялық немесе қолданбалы міндетті шешуге бағытталғандығы.

Диссертант ұсынған ғылыми талдаулар мен түйіндер тіл білімінің лексика-фразеология, стилистика, тіл мәдениеті салалары бойынша теориялық мәселелерді шешудің ғылыми негізі бола алады деп білеміз. Ізденуші тарапынан жасалған ғылыми тұжырымдарды когнитивтік лингвистика, прагмалингвистика, мәтін лингвистикасы, этнолингвистикаға қосылған үлес деп тануға болады. Сондай-ақ қолданбалы мақсаттарды да жақсы өтейтіндігі дау тудырмайды. Жұмыс нәтижелері тіл білімі бойынша оқытылатын дәрістерді, лингвомәдениеттану, психолингвистика, этнопсихология сияқты арнаулы курстарды жүргізуде септігін тигізері сезсіз.

7. Диссертацияның негізгі қағидасының нәтижесінің, тұжырымдары мен қорытындыларының жариялануының жеткілікті толықтығына растама.

Диссертацияда көтерілген мәселелер республикалық, халықаралық ғылыми-теориялық, ғылыми-практикалық 7 конференцияда талқыланып, диссертация мазмұнын ғылыми жақтан ашатын әртүрлі жинақтарда 5 мақала жарияланған.

8. Авторефераттың диссертация мазмұнына сәйкестігі.

Автореферат диссертацияның құрылысына толық сәйкес, мазмұны дәлелді тұжырымдалған.

9. Диссертация мазмұнындағы және ресімделуіндегі кемшіліктер.

М.С.Баймаханованың зерттеу еңбегінің теориялық және практикалық жақтарына жоғары баға бере келіп, кейбір кемшіліктерін атап, мынадай талап-тілектер айтқымыз келеді:

1. Диссертант жоғарыда атап өткеніміздей, екінші тараудың 2.1 тармағында Абай мен Шәкәрім шығармаларына тән ортақ танымдық арналарға негіз болған концептілердің жүйесін 1) жеке тұлғаның өмірді қабылдау сезім-түйсіктеріне орай метафизикалық, эмоционалды концептілер жүйесі; 2) қарама-қарсының бірлігі арқылы танылатын контрасты концептілер жүйесі; 3) рухани құндылықтар концептісі деген үш топқа бөліп қарастырады. (61-б.) Әрі қарайғы тармақтарда өмір/өлім, тағдыр, иман, махаббат концептілерінің тілдік-танымдық көріністерін сипаттайды. Осы аталған концептілерді жоғарыдағы үшке белген концептілер жүйесінің қайсысына қатысты екендігін атап, бөліп, жіктеп көрсетсе, аталған бөлініс кілт үзіліп қалмай, толық ашылар еді.

2. Диссертацияның өн бойында талданған концептілер жүйесін жұмыстың соңына қосымша ретінде бергенде, оқырманға тезаурустық сипатта құрылған концептілерді жүйелеп түсінуге де жеңілірек болар еді, әрі жұмыстың салмағы бұдан да арта түсер еді.

10. Диссертацияның Ғылыми дәрежелер беру Ережелерінің 2-бөлімінің талаптарына сәйкестігі.

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті жанындағы диссертациялық кеңесінде Баймаханова Мереке Сайынқызының «6D020500 – Филология» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін қорғауға ұсынылған «Абай мен Шәкәрім шығармалары тіліндегі тілдік дәстүр жалғастығы (когнитивтік аспектіде)» атты диссертациялық жұмысы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің талаптарына толық сай келеді. Алынған ғылыми нәтижелер мен қорытындыларды қазақ тіл білімі саласының теориялық дамуына қосылған үлес деп есептеп, диссертация авторы М.С. Баймахановаға «6D020500 – Филология» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін беруге лайық деп санаймыз.

Ресми оппонент:

филология ғылымының кандидаты

Б.Б. Динаева

КАЗГЮУ Университетінің 1-курс студенті
Келешов Асхат Полатұлының
«Жастар тәрбиесіндегі өзекті мәселелер және оларды шешу
жолдары» атты ғылыми мақаласына

ПІКІР

Қашанда адамзаттың даму тарихындағы ең басты және маңызды мәселенің бірі – болашақ ұрпақ тәрбиесі, яғни жастардың тәрбиелілігі, өнегелілігі. Өнегелі тәрбие адам болмысындағы құндылықтардың өлшеуіші бола бермек. Қоғамның алдына ұрпақтың тәрбиесі жүктелген, сондықтан бұл мәселе қайсыбір қоғамда болсын, атүсті қаралмаған.

Қазақ жастары – елдің болашағы. Бүгінде балабақшадан бастап, ата-ана, мектеп, жоғары оқу орындары, қоғам – барлығы бала тәрбиесімен айналысады. Әрбір уақыттың өзіне тән ерекшеліктері болады. Кеңес Үкіметі тұсында жастарды тәрбиелейтін пионер, комсомол, партия, тимуршылар командасы сынды ұйымдар болды. Ал қазір тәуелсіз елміз. Ата-бабамыз аңсаған еркін елде өмір сүрудеміз. Отанымыз дамып, халықтың жағдайы да жақсаруда. Әркім қалаған еңбегімен айналысып келеді, бірақ жастар тәрбиесі талайды алаңдатады. Солардың бірі осы мақала авторы болып табылады.

А.Келешов 1-курс студенті болса да, өзін толғандырған әлеуметтік мәселелерді мақаласына арқау ете білген. Өзі қатарлы жастардың тәрбиесіндегі келеңсіздіктерді тізбелеп, оны шешудің жолдарын ұсынады. Адамзаттың даму тарихында жастар тәрбиесіндегі басты мақсат қандай, тәрбиелеуші қоғамның мүддесі қандай деген заңды сұрақтар қояды. Осындай күрделі сұрақтарға жауапты сан қилы формада табуға болады. Адам болып дүниеге келгеннен кейін адамға тән қасиеттер мен қабілеттерді игеріп қалыптастырған жөн екендігін айтады. Діннің қоғам тәрбиесінде, соның ішінде жастар тәрбиесінде атқаратын рөлі жайлы ой қозғайды. Адамзат тәрбиесінде діннің алар орны ерекше екендігіне тоқталады. Дін – тек белгілі бір талап, тәртіп, дәстүр, заңдылықтарды орындаумен шектелмейді, аталған шарттар оның механикалық қызметі, ал негізгісі рухани құндылықтарды тәрбиелеуде ең бірінші орында –

иман келтіру деген өзіндік пікірін білдіреді. Мақаланың стилі жатық, тиісті ғылыми әдебиеттер қолданылған.

Қорыта келе, А.Келешовтің «Жастар тәрбиесіндегі өзекті мәселелер және оларды шешу жолдары» атты ғылыми мақаласын Л.Н.Гумилев ат. ЕҰУ-де өтетін «Ғылым және білім - 2020» атты XV Халықаралық ғылыми конференцияға қатысуға ұсынуға болады дегіміз келеді.

Пікір беруші:

КАЗГЮУ Университеті

Қазақ және орыс тілдері кафедрасының

доценті, ф.ғ.к., ғылыми жетекші

Б.Б. Динаева

КОНФЕРЕНЦИЯҒА ҚАТЫСУҒА ӨТІНІМ БЕРУ

Өтінім дегеніміз – автордың белгілі бір конференцияға (республикалық, халықаралық) қатысуы туралы жазбаша өтініш жазуы. Өтінімде қатысушының аты-жөні, жұмыс орны, ғылыми дәрежесі мен ғылыми атағы, мекенжайы, байланыс телефондары, электронды поштасы, баяндамасының тақырыбы, конференция секциясының атауы, қатысу формасы жазылады. Төменде бірнеше үлгілер беріледі.

Назарбаев Университетінде 2020 жылғы 27 қарашада «Қазақ тілі көптілді әлемде: мәселелері мен болашағы» атты республикалық ғылыми-практикалық конференцияға қатысушының өтінімі:

КОНФЕРЕНЦИЯҒА ҚАТЫСУШЫНЫҢ ӨТІНІМІ

Тегі, аты-жөні (толық)	Сапарова Дина Мұратқызы
Мекеме (жұмыс орнының толық атауы, мекенжайы)	КАЗГЮУ Университеті Астана қ., Қорғалжын тас жолы, 8
Ғылыми дәрежесі / ғылыми атағы, қызметі	Филология ғылымдарының кандидаты, доцент
Мекенжайы (үйі, пошта индексі)	010000, Астана қ., Ш.Айтматов, 18, 99-пәтер
Байланыс телефоны (халықаралық байланыс кодымен)	8 702 564 21 23
Электронды пошта (e-mail)	saparova@inbox.ru
Баяндама тақырыбы	Мәтінмен жұмыс істеу арқылы сыни ойлауды дамыту
Секция атауы	Қазақ тілін оқыту: лингвистикалық капитал және шетелдік тәжірибе
Қатысу формасы (ауызша, жазбаша)	Ауызша

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде 2020 жылғы 10 сәуірде өтетін студенттер мен жас ғалымдардың «**Ғылым және білім – 2020**» атты XV Халықаралық ғылыми конференциясына қатысуға жазылатын өтінім үлгісі:

ӨТІНІМ

1. Қатысушының аты-жөні: Келешов Асхат Полатұлы
2. Қатысушының дәрежесі: 1-курс студенті
3. Оқу орны, ұйым: КАЗГЮУ Университеті
4. Баяндаманың тақырыбы: Жаста тәрбиесіндегі өзекті мәселелер және оларды шешу жолдары
5. Секциясы: Әлеуметтік ғылымдар
6. Секция тобы: Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану өзекті мәселелері
7. Мекенжайы, телефон, e-mail: Астана қ., Ш. Иманбаева 2, 227-п. 87786727539, ashatkeleshov@mail.ru
8. Қатысу формасы: тікелей және секция мәжілісінде ауызша баяндама жасау.

«АКАДЕМИЯЛЫҚ ЖАЗЫЛЫМ»
пәнінің оқу-жұмыс бағдарламасының үлгісі

Курс: **1**

Оқыту түрі: **күндізгі**

Семестр: **1**

Кредит саны: **3**

Қонақ дәріс: **2 сағат**

Дәріс: **16 сағат**

Семинар: **21 сағат**

Аралық бақылау саны: **2**

Кеңес беру: **8 сағат**

СӨЖ: **75 сағат**

Емтихан түрі: **жазбаша**

Жалпы сағат саны: **135 сағат.**

Түсіндірме жазба

Бұл бағдарлама Қазақстан Республикасының үздіксіз білім беру жүйесінде тілдерді оқыту тұжырымдамасының негізгі ережелерін ескере отырып әзірленген.

«Академиялық жазылым» курсы қазақ/орыс тілі бойынша дайындық бағдарламасының құрамдас бөлігі болып табылады. «Академиялық жазылым» пәні 1-курс студенттеріне арналған.

«Академиялық жазылым» пәні ғылыми жоба, курс және диплом жұмыстарын жазудың әдістемелік және әдіснамалық мәселелерін, атап айтқанда, терминологияға қойылатын талаптарды, библиографиялық аппаратты, ғылыми зерттеу жұмыстарына арналған материалдар жинақтау мен сипаттауды қамтиды. Ғылыми жоба жазу барысы шартты түрде бірнеше кезеңдерге бөлінуі мүмкін: 1) алдын ала кезең; 2) жұмысты жазу мен ресімдеу; 3) жобаны қорғау. Бұл кезеңдер теориялық және практикалық материалдың мазмұны мен баяндау логикасын анықтайды.

Курстың негізін тыңдаушылардың сыни ойлауын қалыптастыру, сөздік қорын, академиялық жазу дағдыларын, кәсіби-ғылыми пікірталасқа түсу дағдыларын дамыту, ғылыми жобаларын дайындау және таныстыра білу, яғни жазбаша қатысымға қажетті құзыреттер кешенін меңгеру, ақпаратқа сыни тұрғыдан баға беру, өзінің жеке идеясын білдіру және кәсіби құжаттама мәтінін жаза білу құрайды.

Курстың атауы: Академиялық жазылым

Кредит саны - 3

Курстың ұзақтығы - 1 семестр

Курсқа қатысуға қойылатын талаптар: орта білім

Пәннің мақсаты: гуманитарлық таным техникасы мен оның жекелеген тәсілдеріне негізделген жалпы ережелер мен әдістерді, кәсіби оқылымды, академиялық жазылым мен ауызша таныстыру дағдыларын меңгерту.

Пәннің міндеттері:

- академиялық жазылым мен оқылым дағдыларын дамыту (ғылыми-кәсіби мәтіндердің тілі мен құрылымын зерттеу, конспектілеу, рефераттар, пікірлер, тезистер жазу, ғылыми талдау нәтижелерімен таныстыру, ғылыми-кәсіби мәтіндерді оқу);
- студенттердің сөздік қорын академиялық лексикада қолданылатын ғылыми-кәсіби ортаға тән тілдік оралымдармен арттыру;
- ғылыми-кәсіби пікірталастарға түсу дағдыларын дамыту және кәсіби бағдарланған жобаларды таныстыру;
- өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын дамыту.

Пәнді игеру нәтижесінде студенттер:

- ғылыми-кәсіби мәтіндердің құрылымы мен пішімін, аңдатпаның, конспектінің, рефераттың, дербес ғылыми шығарманың мәтінін білуі керек.
- кәсіби бағдарланған қатысым салаларында қазақ/орыс тілдеріндегі ғылыми-кәсіби сипаттағы мәтіндерді оқып, түсініп және талқылай алуы;
- өзі жазған ғылыми зерттеуінің нәтижелерін ауызша және жазбаша (эссе) сауатты түрде таныстыра алуы;
- ғылыми мәтін (аңдатпа, абстракт, түйіндеме, пікір, ғылыми мақала) жаза алуы;
- гуманитарлық ғылымдар саласындағы кәсіби қызметтің ерекшеліктерін түсінуі;
- гуманитарлық ғылымдар әдіснамасы туралы жалпы түсінігінің болуы;
- кәсіби оқылым мен академиялық жазылым дағдыларын қалыптастыруы;
- ауызша таныстыру ережелерін меңгеруі;
- кәсіби ақпарат алу мақсатында берілген тақырып бойынша арнаулы әдебиеттерді оқуы қажет.

Студенттің пәнді меңгеру нәтижесінде қалыптасатын құзыреттері:

«Академиялық жазылым» пәні болашақ мамандарды даярлаудың теориялық және ғылыми-зерттеу негізін құрайды. Пәннің қолданбалы

сипаты мамандық бойынша ғылыми мәтіндер (курс және диплом жұмысы, ғылыми жоба) құрастырумен байланысты.

Курсты оқып-үйрену 135 оқу сағатына есептелген, соның ішінде 45 тікелей байланыс сағаты, 2 сағат кіріспе дәріс, 2 сағат қонақ дәрісі, 16 сағат дәріс, 21 сағат академиялық семинар, 8 сағат кеңес, 75 сағат СӨЖ.

Оқыту тілі: қазақ тілі

Қорытынды емтихан: жазбаша түрде

1 Тақырыптық жоспар

№	Сабақ тақырыбы	Сағат саны	
		Дәріс сабақтар	Семинар сабақтар
1	Кіріспе дәріс «Академиялық жазылым» пәнінің мақсаты мен міндеттері	2	
2	Зерттеу тақырыбын таңдау және мәселені анықтау	2	3
3	Ғылыми мәтіннің басты жанрлары. Академиялық мәтінді жазуға дайындық	2	3
4	Жазбаша жұмысты орындау. Қазіргі заманғы кәсіби коммуникацияның стилі мен лексикасы	2	3
5	Ғылыми стиль. Академиялық мәтін тілі	2	3
6	Жазбаша жұмысты рәсімдеу. библиографиялық тізімді рәсімдеу	2	3
7	Қонақ дәріс Қазіргі заманғы қазақстандық ғылымдағы өзекті бағыттар	2	3
8	Мәтінді аяқтау және редакциялау.	2	
9	Мәтінмен жұмысты ұйымдастырудың әдістері. Сыни ойлау	2	3
	Барлығы	18 сағат	21 сағат

Әдебиеттер

1. Динаева Б.Б., Сапина С.М. Академиялық сауаттылықтың теориялық және практикалық негіздері. – Астана, 2016 ж.

2. Метод проектов. Научно-методический сборник Метод проектов.

1,
5
6
С.
Серия «Современные технологии университетского образования»; выпуск 2 / Белорусский государственный университет. Центр проблем развития образования. Республиканский институт высшей школы БГУ. - Мн.: РИВШ БГУ, 2003. 240 с.

3. Работа с текстом. Серия «Современные технологии университетского образования»; выпуск 1/Белорусский государственный университет. Центр проблем развития образования. Мн.: Пропилеи, 2003. -124 с.

4. Стратегии академического чтения и письма. Серия «Современные технологии университетского образования». Выпуск 5 / Белорусский государственный университет. Центр проблем развития образования. - Мн.: Пропилеи, 2007. -140 с.

5. Дайана Халперн. Психология критического мышления
Halpern D. Enhancing Thinking Skills in the Science and Mathematics.
Preface. 1992.

6. Вертгеймер М. Продуктивное мышление. -М.: Прогресс, 1987. - С. 108-109. (10:)

7. Мәжітаева Ш.М. Ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру. - Қарағанды, 2006 ж.

2 БАҒДАРЛАМАНЫҢ МАЗМҰНЫ

ДӘРИС ТАҚЫРЫПТАРЫНЫҢ МАЗМҰНЫ

1-тақырып. Зерттеу тақырыбын таңдау және мәселені анықтау

Жұмыс тақырыбын таңдау кезінде нені есте сақтау қажет?

Тақырыпқа қойылатын талаптар. Жұмыс тақырыбын таңдау кезінде жиі кездесетін қателіктер.

Тақырыптың өзектілігі мен жаңалығы деген не? Сәтті немесе сәтсіз таңдалған дипломдық тақырыптарға мысал. Курстық жұмыс пен дипломдық жұмыс арасындағы айырмашылық.

Зерттеу мәселесінің қойылуы. Оның практикалық (әлеуметтік) мәселеден айырмашылықтары.

Негізгі әдебиет

1. *Динаева Б.Б., Сапина С.М.* Академиялық сауаттылықтың теориялық және практикалық негіздері. – Астана, 2016 ж.

2. *Мәжітаева Ш.М.* Ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру. – Қарағанды, 2006 ж.

3. *Батыгин Г.С.* Лекции по методологии социологических исследований: Учебник для вузов. М.: Аспект Пресс, 1995. С. 32-61 (Глава 2. Язык социологического исследования). URL:

Косымша әдебиет

1. *Бут У.К., Коломб Г.Дж., Уильямс Дж.М.* Исследование: Шестнадцать уроков для начинающих авторов / Авт. пер. с англ. А. Станиславского. М.: Флинта: Наука, 2004. С. 51-90 (Урок третий: От тем к вопросам; Урок четвертый: От вопросов к проблемам).

2. *Радаев В.В.* Как организовать и представить исследовательский проект: 75 простых правил. М.: ГУ ВШЭ, ИНФРА М, 2001. С. 10-23, 86-102. (Главы 1, 4)

3. *Сабитов Р.А.* Основы научных исследований: Учеб. пособие. Челябинск: Челяб. гос. университет, 2002. С. 56-62. URL: .
Эко У. Как написать дипломную работу. Гуманитарные науки: Учебно-методическое пособие / Пер. с итал. Е. Костюкович. М.: Книжный дом «Университет», 2003. 2-е изд. С. 10-58 (Главы I-II).

4. *Ядов В.А.* Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности. М.: «Добросвет», «Книжный дом «Университет», 1998. С. 69-83, 122-130.

5. *Peat J., Elliott E., Baur L.* Scientific writing: Easy when you know how. L.:

BMJ Publishing Group, 2002. P. 1-47 (Ch. 1: Scientific writing, Ch. 2: Getting started). [База данных ebrary] URL

2-тақырып. Ғылыми мәтіннің басты жанрлары. Академиялық мәтінді жазуға дайындық

Академиялық мәтіннің құрылымы. Басты ұғымдары: мәтін тұтастығы, кіріспе және қорытынды, абзац, аңдатпа және түйін.

Академиялық оқылым мен жазылымның байланысы. Ғылыми зерттеулердің практикалық және теориялық нәтижелері. Оларды кәсіби қауымдастыққа ұсыну. Академиялық мәтіннің түрлі формалары: зерттеу туралы есеп, оқу жұмысы, эссе, реферат, ғылыми мақала. Біртұтас мәтін ұғымы. Мақала езекті ғылыми ақпараттың басты дереккөзі ретінде.

Ғылыми, әдеби дереккөздерді талдау, оның қажеттілігі және талдаудың басты бағыттары. Дереккөз іздеу (ғылыми еңбектер, монографиялар, кәсіби журналдар, олардың электронды нұсқалары, библиографиялық каталогтар, ғаламтор). Библиографиялық тізім құрастырудың қағидаттары. Ғылыми басылымдарды рефераттау ережелері.

Негізгі әдебиет

1. *Динаева Б.Б., Сапина С.М.* Академиялық сауаттылықтың теориялық және практикалық негіздері. – Астана, 2016 ж.

2. *Бут У.К., Коломб Г.Дж., Уильямс Дж.М.* Исследование: Шестнадцать уроков для начинающих авторов / Авт. пер. с англ. А. Станиславского. М.: Флинта: Наука, 2004. С. 91-126 (Урок пятый: От вопросов к источникам; Урок шестой: Использование источников).

Қосымша әдебиет

1. *Радаев В.В.* Как организовать и представить исследовательский проект: 75 простых правил. М.: ГУ ВШЭ, ИНФРА М, 2001. С. 111-148. (Глава 5)

Сабитов Р.А. Основы научных исследований: Учеб. пособие. Челябинск: Челяб. гос. университет, 2002. С. 63-71. URL: .

2. *Федотов В.В.* Рациональная организация умственного труда. М.: Экономика, 1987.

3. *Barrass R.* Scientists must write: A guide to better writing for scientists, engineers & students. N-Y.: Chapman & Hall, 1978. P. 1-27, 120-130 (Ch. 1-3, 11). [База данных ebrary] URL

3-тақырып. Жазбаша жұмысты орындау. Академиялық мәтіннің тілі. Қазіргі заманғы кәсіби коммуникацияның стилі мен лексикасы

Жұмыстың құрылымы – Академиялық мәтіннің қажетті элементтері (титул парағы, мазмұны, мазмұндық бөлігі, әдебиет тізімі).

Кіріспе. Мәселенің қойылуы. Өзектілігі. Жаңалығы. Жұмыстың шегі. Тілдік мәнмәтін тапсырмасы. Жұмыстың құрылымын сипаттау

Қорытындыда не жазу керек? Өз жұмысын бағалау.

Ғылыми мәтінді жазу үстінде жиі кездесетін қателіктер. Жұмысты редакциялаудың қажеттігі.

Негізгі әдебиет

1. *Динаева Б.Б., Сапина С.М.* Академиялық сауаттылықтың теориялық және практикалық негіздері. – Астана, 2016 ж.

2. *Радаев В.В.* Как организовать и представить исследовательский проект: 75 простых правил. М.: ГУ ВШЭ, ИНФРА М, 2001. С. 61-148. (Главы 3-5)

Косымша әдебиет

1. *Мәжітаева Ш.М.* Ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру. – Қарағанды, 2006 ж.

2. *Stanton N.* Mastering communication (Macmillan Master Series). Houndmills etc.: Macmillan, 1996. P. 230-262, 275-308 (Ch 16: Writing reports; Ch 18: Visual communication).

3. *Бут У.К., Колумб Г.Дж., Уильямс Дж.М.* Исследование: Шестнадцать уроков для начинающих авторов / Авт. пер. с англ. А. Станиславского. М.: Флинта: Наука, 2004. С. 206-281 (Уроки 12-15).

4-тақырып. Ғылыми стиль. Академиялық мәтін тілі.

Ғылыми стиль ұғымы. Ғылыми стильдің басты сипаттары.

Түрлі лексикалық құрылымдарды қолданудың ерекшеліктері. Лексикалық формалар: антонимдер, синонимдер, омофоралар, паронимдер. Тұрақты тіркестер (фразеологизмдер). Тавтологиялар, плеоназмдар, тіл жеткіліксіздігі.

Матасу. Сейлемнің бірыңғай мүшелерінің қолданысы. Жалпы есімдер. Ғылыми мәтіндердегі басты стилистикалық қателіктер, оларды жөндеу жолдары.

Негізгі әдебиет

1. *Barrass R.* Scientists must write: A guide to better writing for scientists, engineers & students. N-Y.: Chapman & Hall, 1978. P. 80-95 (Ch. 8: Helping the reader). [База данных ebrary] URL

2. Peat J., Elliott E., Baur L. Scientific writing: Easy when you know how. L.: BMJ Publishing Group, 2002. P. 188-213, 246-260 (Ch. 8: Writing style, Ch. 10: Word choice). [База данных ebrary] URL:

Косымша әдебиет

1. Колесникова Н.И. От конспекта к диссертации: Учебное пособие по развитию навыков письменной речи. М.: Флинта: Наука, 2002.

2. Комарова А.И. Функциональная стилистика: научная речь. Язык для специальных целей (LSP). 2-е изд. М.: Издательство УРСС, 2004.

3. Мильчин А.Э. Методика редактирования текста: учебник для вузов. М.: Логос, 2005.

4. Райнкинг Дж.Э., Харт Э.У., Фон дер Остен Р. Композиция: Шестнадцать уроков для начинающих авторов / Авт. пер. с англ. и адаптация А. Станиславского. М.: Флинта: Наука, 2005.

5-тақырып. Жазбаша жұмысты рәсімдеу. библиографиялық тізімді рәсімдеу

Ғылыми мәтін дизайны ұғымы, ол не үшін қажет? Жұмысты рәсімдеудің жалпы ережелері.

Титулдық бет. Мазмұн. Кестелер мен суреттер. Ескертулер. Қосымшалар. Дәйексездер. Сілтемені рәсімдеу. Мәтінді құрастыру. Емле ережелері.

Пайдаланылған әдебиетті рәсімдеудің түрлері. Библиографиялық сипаттаудың құрылымы: атауы, автор, баспатуралы мәлімет. Аналитикалық сипаттама. Ғаламтордағы жарияланымдар мен электронды қорларға сілтеме. Қолжазбаларға сілтемені рәсімдеу. Шетелдік басылымдарға сілтемелер. Библиографиялық тізімді рәсімдеудің жалпы ережелері.

Негізгі әдебиет

1. Кузин Ф.А. Диссертация: Методика написания. Правила оформления. Порядок защиты. Практическое пособие для докторантов, аспирантов и магистрантов. 2-е изд., доп. М.: Ось-89, 2001. С. 113-197 (Части 4-5).

Косымша әдебиет

1. Сабитов Р.А. Основы научных исследований: Учеб. пособие. Челябинск: Челяб. гос. университет, 2002. С. 74-81, 85-96. URL: .

2. Barrass R. Scientists must write: A guide to better writing for scientists, engineers & students. N-Y.: Chapman & Hall, 1978. P. 96-119 (Ch. 9-10). [База данных ebrary] URL

3. *Craven T.* What is the title of a Web page? A study of Webography practice // Information Research. 2002. Vol. 7. No. 3. URL

6-тақырып. Мәтінді аяқтау және редакциялау.

Ауызша презентация.

Қатемен жұмыс

Ауызша сөйлеу мазмұнына қойылатын талаптар. Регламентті сақтау. Нені міндетті түрде айту керек? Жұмысты таныстыру формасы немесе презентация формасы. Сөйлейтін сезді дайындау. Жұмысты табысты қорғаудың маңызды факторлары.

Жұмысты қорғауды бастау. Презентацияны графикалық тұрғыдан рәсімдеу. Өзін-өзі бақылаудың қажеттігі. Аудитория назарын аударудың басты тәсілдері. Қойылатын сұрақтарға жауап беру. Оппонент болу. Сұрақты қалай қою керек? Оппоненттік пікірді қалай құру керек? Дипломдық жұмысты қорғауды жүргізудің регламенті. Дипломшының сөзіне қойылатын талаптар: нені айту керек, нені айтпау керек? Қорғау кезінде презентациялық материалды қолдану. Жауабы дайын болуы керек сұрақтар. Ғылыми жетекші мен рецензенттің сөзі. Дипломдық жұмыс үшін қорытынды баға қоюдың өлшемдері.

Негізгі әдебиет

1. *Динаева Б.Б., Сапина С.М.* Академиялық сауаттылықтың теориялық және практикалық негіздері. – Астана, 2016 ж.

2. *Радаев В.В.* Как организовать и представить исследовательский проект: 75 простых правил. М.: ГУВШЭ, ИНФРАМ, 2001. С. 149-174. (Глава 6)

3. *Stanton N.* Mastering communication (Macmillan Master Series). Houndmills etc.: Macmillan, 1996. P. 129-160 (Ch 10: Giving a talk; Ch 11: Using visual aids).

Косымша әдебиет

1. *Введенская Л.А., Павлова Л.Г.* Деловая риторика. М: MapT, 2004.

Как писать тезисы на конференцию // E-research. 2005. URL: .

2. *Любашевский Ю.* Секреты успешного выступления (самая короткая рекомендация). 1999. 19 июля. URL

3. *Ружизэйро В.Р.* Мышление: Пятнадцать уроков для начинающих авторов / Пер. с англ. А. Станиславского. М.: Флинта: Наука, 2006. С. 374-429 (Уроки 14-15)

7-тақырып. Мәтінмен жұмысты ұйымдастырудың әдістері. Сыни ойлау

Идея, білім және ақпарат

Идеяларды жинақтау технологиялары: ойлау процесін белсендіру және идеяларды шоғырландыру (миға шабуыл).

Негізгі әдебиет

1. *Мәжітаева Ш.М.* Ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру. – Қарағанды, 2006 ж.

2. *Ружизейро В.Р.* Мышление: Пятнадцать уроков для начинающих авторов / Пер. с англ. А. Станиславского. М.: Флинта: Наука, 2006.

Косымша әдебиет

1. *Радаев В.В.* Как организовать и представить исследовательский проект: 75 простых правил. М.: ГУ ВШЭ, ИНФРА М, 2001. С. 61-148. (3-5 тараулар).

2. *Бутенко И.А.* О фондах и грантах (мнения успешных соискателей и некоторые факты) // Социологические исследования. 1999. №8. С. 78-86. URL

3. *Владыцкая В.А., Куколен И.В., Свищенкова Н.А.* Кто участвует в конкурсах научных проектов? // Социологический журнал. 1996. №1/2. URL: .
Как писать заявки на гранты? URL: .

4. *Лонг Р.Ф., Орос Дж.Дж.* Прежде, чем писать заявку на грант // E-research. 2005. URL

ӨЗДІК ЖҰМЫСТАРДЫҢ ТАПСЫРМАЛАРЫ

1. Интернеттен таңдалған тақырып бойынша ғылыми журналдарда, конференция материалдары жинақтарында соңғы 5 жылда жарық көрген материалдарды іздеу.

2. Ғылыми мақаланың тезисін жазу (материал таңдау, мақалаға тақырып қою, мақаланың өзектілігі мен мақсатын, нәтижесін жазу, қолданылған әдебиет тізімін беру).

3. «Қазақстандағы экотуризм» тақырыбында 7 бет көлемінде реферат әзірлеу.

СЕМИНАР ТАҚЫРЫПТАРЫНЫҢ МАЗМҰНЫ

1-СЕМИНАР. Пайдаланылатын әдебиеттермен жұмыс

Студенттер мына сұрақтарға жауап берулері керек:

1. Библиография дегеніміз не? (пайдаланылатын дереккөздердің тізімі, пайдаланылатын әдебиеттер тізімі, библиография).

2. Сілтеме беру мен дәйексөздерді қолдануды ресімдеу ережелері.

3. Библиографиялық аппаратты ресімдеу ережесі.

4. Курс жұмысында қолданылатын әдебиеттер тізімін іріктеу және әдебиеттерді ресімдеу ережелерін таныстыру (20-25 дереккөз).

2-СЕМИНАР. Ғылыми зерттеулер (жобалар) тақырыптарын таңдау Студенттер мына сұрақтарға жауап берулері керек:

1. Тақырыптың өзектілігі дегеніміз не?
2. Жұмыстың ғылыми жаңалығы дегеніміз не?
3. Ғылыми жұмыстың практикалық мәні дегеніміз не?
4. Ғылыми жорамал дегеніміз не?

Ұсынылған мақаладағы мақаланың компоненттерінің (өзектілігі, практикалық мәні) мазмұнын ашатын мәтін бөліктерін бөліп көрсету.

3-СЕМИНАР. Ғылыми зерттеулер әдістемесі

Студенттер мына сұрақтарға жауап берулері керек:

1. Ғылыми әдіс дегеніміз не?

Жалпы ғылыми әдістер мен тәсілдер: сипаттау, салыстыру (салғастыру), жіктеу, талдау және жинақтау.

Жиі қолданылатын әдістер: статистикалық, эксперимент, әлеуметтік сауал жүргізу (әлеуметтану, математика, психология).

2. «Студентке ғылыммен айналысудың қажеттілігі бар ма?» тақырыбында студенттер арасында сауалнама жүргізулері қажет. Алынған жауаптарды жүйелеп жіктеулері керек.

4-СЕМИНАР. Ғылыми стиль мәтіндерінің жанрлық ерекшеліктерін анықтау (реферат, мақала, ғылыми жоба, диссертация, монография).

Студенттер төмендегі сызба бойынша мақала мазмұны туралы хабарлама (конспект) дайындаулары керек:

1. Мақала атауы.
2. Ғылыми мәселенің өзектілігі. Ғылым саласы. Ғылыми мәселе. (неге бағытталғандығы туралы)
3. Әдебиеттерге шолу жасау
4. Ғылыми мақала бойынша глоссарий құрастыру.

5-СЕМИНАР. Ғылыми мақаламен жұмыс. Пікір беру

1) Төмендегі сұрақтарға жауап беру:

1. Ғылыми мақала - ғылыми зерттеулерді таныстырудың бір түрі
2. Мақала құрылымы, мәтіні. Әдебиет тізімі
3. Мақала атауы. Аңдатпа. Тірек сөздер
4. Мақала тезисі.

2) Берілген тақырып бойынша мақала жазу. Аңдатпа (үш тілде). Тірек сөздер (үш тілде). Әдебиет тізімі.

3) Пікір – ғылыми стиль жанры. Ғылыми жобаға пікір әзірлеу (таңдау бойынша). Пікір құрылымы. Кіріспе. Негізгі бөлім. Ескертулер. Бағалау

6-СЕМИНАР. Ғылыми жобаны (модуль тапсырмасы) қорғауға дайындық. Төмендегі сұрақтарға жауап беру:

1. Қорғауда сөйлейтін сөзді дайындау
2. Презентация – алынған ғылыми нәтижелерді таныстырудың құралы
3. Ғылыми жобаны қорғау регламенті. Сөйлейтін сезге қойылатын негізгі талаптар: не туралы айту, не туралы айтпау керек. Презентациялық материалдарды пайдалану. Жауабы дайын болу керек сұрақтар.

7-СЕМИНАР. Курс/диплом жұмысы – студенттің ғылыми жұмысының негізгі бір түрі.

Төмендегі сұрақтарға жауап беру:

1. Курс /диплом жұмысы дегеніміз не?
2. Курс/диплом жұмысының тақырыбын қалай таңдау керек?
3. Жұмыстың материалын қалай жинау керек?
4. Курс жұмысы қалай жазылады (ғылыми жұмыстың құрылымы, көлемі, ресімдеуге қойылатын талаптар).
5. Таңдалған курс жұмысының кіріспесін жазу.
6. Жаңалығын айқындау. Ғылыми жорамалын ұсыну.

БАҚЫЛАУ ТҮРІ

Студенттің ғылыми жобасы арқылы **қорытынды жұмыс** жазылады. Оны студенттер аудиториядан тыс уақытта әзірлейді. Ғылыми жобада төмендегідей бөлімдер міндетті түрде болуы керек:

- Зерттеу тақырыбының езектілігі. Мәселенің қойылуы.
- Әдіснамалық негіз – зерттеудің теориялық негізі
- Мақсаты мен міндеттері
- Нысаны мен пәні
- Жорамалдар
- Негізгі ұғымдар
- Зерттеудің ақпараттық базасы (деректерді жинау әдістері, пайдаланылған эмпирикалық материалдың сипаты)
- Сауалнама немес сұхбат құрылымы (егер бар болса)
- Деректерді талдау әдістері, эмпирикалық модельдер
- Қысқаша библиография (5-7 негізгі дереккөз).

ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

Негізгі әдебиет

1. Динаева Б.Б., Сапина С.М. Академиялық сауаттылықтың теориялық және практикалық негіздері. – Астана, 2016 ж.
2. Мәжітаева Ш.М. Ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру. – Қарағанды, 2006 ж.
3. Арнольд И.В. Основы научных исследований. –Москва, 2002.
4. Сабитов Р.А. Основы научных исследований: Учеб.пособие. Челябинск: Челяб. гос. университет, 2002.

Қосымша әдебиет

1. Радаев В.В. Как организовать и представить исследовательский проект: 75 простых правил. М.: ГУ ВШЭ, ИНФРА М, 2001.
2. Арнольд И.В. Основы научных исследований. –М., 2002.
3. Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. – М., 2005.
4. Батыгин Г.С. Лекции по методологии социологических исследований: Учебник для вузов. М.: Аспект Пресс, 1995. С. 32-61 (Глава 2. Язык социологического исследования). URL
5. Бут У.К., Коломб Г.Дж., Уильямс Дж.М. Исследование: Шестнадцать уроков для начинающих авторов / Авт. пер. с англ. А. Станиславского. М.: Флинта: Наука, 2004. С. 51-90 (Урок третий: От тем к вопросам; Урок четвертый: От вопросов к проблемам).
6. Радаев В.В. Как организовать и представить исследовательский проект: 75 простых правил. М.: ГУ ВШЭ, ИНФРА М, 2001. С. 10-23, 86-102. (Главы 1, 4)
7. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности. М.: «Добросвет», «Книжный дом «Университет», 1998. С. 69-83, 122-130.
8. Y. Peat J., Elliott E., Baur L. Scientific writing: Easy when you know how. L.: BMJ Publishing Group, 2002. P. 1-47 (Ch. 1: Scientific writing, Ch. 2: Getting started). [База данных ebrary] URL

Онлайн ресурстар

1. <http://gramota.ru/>
2. <http://best-language.ru/>
3. <http://www.allvsatis.org/fiche>

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ ТІЗІМІ

Негізгі әдебиеттер

- 1 Короткина И. Академическое письмо. Учебно-методическое пособие для руководителей школ и специалистов образования. - LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH & Co. Saarbrucken, Germany, 2011. - 180 с.
- 2 Радаев В.В. Как организовать и представить исследовательский проект. 75 простых правил. – Москва, 2010. -206 с.
- 3 Мухамадиев Х.С. Пособие по научному стилю речи: для казахских отделений университета. -3-е издание. – Алматы, 2011. -210 с.
- 4 Джеймс Э. Райнкинг, Эндрю У. Харт, Роберт фон Дер Остен. Композиция. Шестнадцать уроков для начинающих авторов. – Москва, «Флинта», «Наука», 2009. -467 с.
- 5 Исенова Ф.К. Академическое письмо и чтение. Учебное пособие. – Астана, «КАЗГЮУ Консалтинг» ЖШС, 2015. -123 с.

Қосымша әдебиеттер

- 1 Академическое письмо: новые события, новые перспективы. Материалы X конференции «Тенденции развития образования». Высшее образование в России. № 7, 2013. – Москва, 2013. -118 с.
Разумова И.К. Секреты успешной научной публикации: публикационная стратегия и прогнозирование повышения наукометрических показателей. 2014 г. – www.neicon.ru.
- 2 Стратегии академического чтения и письма. Научно-методический сборник. Под ред. Гусаковской М.А. – Минск, «Пропилен», 2007. -140 с.
- 3 Современные технологии университетского образования. Работа с текстом. Сборник статей. –Минск, «Пропилеи», 2013. -124 с.
- 4 Известия Южного Федерального Университета. №1, 2014. – Ростов-на-Дону, 2014. -172 с.
- 5 Умберто Эко. Как написать дипломную работу. Гуманитарные науки: Учебно-методическое пособие / Пер. с ит. Е.Костюкович. – М.: Книжный дом «Университет», 2013. – 2 изд. -240 с.
- 6 Reading and Writing, Vol.28. Issue 7. 2015.
<http://www.springer.com/gp/help/contact>

7 Крутикова О.Н. «Академическое письмо» в условиях «академического капитализма»//Высшее образование в России. №5, 2012. –С.43-47.

8 Короткина И.Б. Академическое письмо: на пути к концептуальному единству // Высшее образование в России. №3, 2013. –С.136-142.

9 Разумова И.К. Презентация к лекции для аспирантов. 2014 г. 110 слайдов. <http://www.twirpx.com/file/1409497/>

10 Қазақстан Республикасының «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III заңы.

11 Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2008 жылғы 6 мамырдағы № 259 бұйрығымен бекітілген «Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға бірдей білім стандарты. Жоғары оқу орнынан кейінгі білім. Магистратура. Негізгі жағдайлар».

**«Академиялық сауаттылықтың теориялық және практикалық негіздері» оқу құралы туралы
ПІКІРЛЕР**

Оқу құралы академиялық бағытта ғылыми жұмыс жазуға үйретуде білім алушының жүйелі және сыни тұрғыда өз ойын білдіруге ықпалын тигізеді. Оқу құралындағы ұсынылған тапсырмалар білім алушылардың өз мамандығы бойынша пайымдай білуіне, ғылыми және тәжірибелік тапсырмалар бойынша өз бетінше шешім қабылдау дағдыларын қалыптастыруға, өз бетімен ғылыми материалды тереңдей және шығармашылық тұрғыдан меңгертуге негізделген.

Оқу құралының мақсаты – айқын. Ұсынылған тапсырмалары білім алушылардың сыни ойлау мен талдау жасай білу қабілеттерін дамытуға бағытталған. Оқыту процесінде қолдануға ыңғайлы, заман талабына сай жазылған, тәжірибелік сынақтан өткен. Жеке сала бойынша жүйелі курс жасаудағы іргелі зерттеу болып саналады. Осы ретте республиканың көптеген жоғары оқу орындары «Академиялық жазылым» пәнін оқу үдерісіне енгізіп жатқандықтан, «Академиялық сауаттылықтың теориялық және практикалық негіздері» атты оқу құралының толықтырылған 2-басылымының жарық көргелі жатқаны қатты қуантады.

Гүлмира Камиева
педагогика ғылымының кандидаты

Қазіргі ғылым мен технологияның қарқынды даму заманында тілдің коммуникативті қызметінің рөлі кеңейе түсуде. Қазақ тілінің қолдану аясын кеңейте отырып, қазақ тілін ғылым тіліне айналдыру мектеп, орта кәсіптік және жоғары оқу орындарынан бастау алу керек, себебі академиялық қазақ тілінің іргетасы оқу орындарында қаланады.

Қазақ тілінің академиялық қазақ тіліне ұласуы үшін контент қоры мол болуы тиіс. Сол контенттің бірі – оқу құралдары. Академиялық қазақ тілі, академиялық жазылым және оқылым пәндерінен түрлі курс, коуч, тренинг өткізіп жүрген маман ретінде Б.Б.Динаева, С.М.Сапинаның «Академиялық сауаттылықтың теориялық және практикалық негіздері» оқу құралын үнемі пайдалануға кеңес беремін және өзім де қолданамын.

Қазақ тілінің академиялық қазақ тіліне ұласуы үшін контент қоры мол болуы тиіс. Сол контенттің бірі – оқу құралдары. Оқу құралында

мағлұматтар жүйелі түрде, қолдануға ыңғайлы берілген. Мысалы, зерттеу жұмысын ұйымдастыра отырып, ғылыми мәтіндерді талапқа сай жазудың жолдары көрсетілген. Заман талабына сай құзыреттерге ие, табысты маман болу үшін қажетті мәтін құрастырудың креативті әдістемесімен толықтырылған екінші басылымын күтеміз.

Қарлығаш Дүсіпбаева
филология ғылымының кандидаты

Түрлі ғылым саласы бір-біріне кірігіп, біріктіріле зерделеніп жатқан ХХІ ғасырдағы құбылыстан еліміздегі оқу үдерісі де сырт қалмады. 2014-2016 оқу жылдары КАЗГЮУ университетінің (қазіргі М.С.Нәрікбаев атындағы) Жалпы тіл білімі кафедрасының оқытушыларына семестр бойына оқылатын пәндерді модуль бойынша топтастыра отырып, 2 айда игерту мақсаты қойылған болатын. «Академиялық оқылым және жазылым» пәні модульдегі негізгі пән ретінде оқытылды.

Ғылыммен айналысып жүрген адамдар болғанымызбен, кеше ғана мектеп бітірген түлек, бүгінгі студентке ғылымның қыр-сырын игерту, жоба, тезис, аңдатпа жаздыру, сілптеме келтіру, библиографияны іріктеу сияқты машықтарды қалайша оқытамыз деген сан мың сауал қойылғаны рас. «Академиялық оқылым және жазылым» пәнін оқыту кезінде жинақталып, практикалық шираудан өткен материалдарды іріктеп, ендігі тұста ЖОО-ларда толыққанды оқу құралын шығарған әріптестерім филология ғылымының кандидаттары С.Сапина мен Б.Динаеваға «Академиялық сауаттылықтың теориялық және практикалық негіздері» атты оқу құралы үшін алғыс айтқым келеді.

Теориялық қана емес, дайын практикумы бар толыққанды оқу құралын пайдалана отырып, студенттерге зерттеу тақырыбын анықтау, зерделеу, ғылыми мәтінмен жұмыс істеу, жоба қорғау, академиялық стиль үлгісін сақтау т.б. қатысты көптеген дағдыны игертуге ұмтылдық, жақсы нәтижелерге қол жеткіздік.

Бұл оқу құралы тек білім алушы жастарға ғана емес, ғылыммен айналысқысы келетін, сауаттылыққа ұмтылатын кез келген тұлғаға бағыт көрсете алады, сондықтан қазіргі кезде кез келген ілім іздеген адамға табыла қоймайтын кітаптың 2-басылымы шығады деген хабарды өз басым қуанып қарсы алдым.

Ажар Зекенова
филология ғылымының кандидаты

Академиялық жазылымға қатысты қазақ тілінде жазылып жүрген оқу басылымдары жоқтың қасы. Бәлкім бар да шығар, дегенмен таралымының шектеулілігіне байланысты қолға тие бермейді. 2016 жылы қолыма Б.Динаева мен С.Сапинаның авторлығымен жарық көрген «Академиялық сауаттылықтың теориялық және практикалық негіздері» оқу құралы түсіп, бірден оқу орнында қолдана бастадым. Оқу орнында «қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығына осы атаулы курсты енгіздік. Кейін әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде «Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасы мазмұнындағы «Кәсіби қазақ тілі» пәнін жүргізгенде де әдебиет көзі ретінде пайдаландым.

Нәтижесі туралы айтсақ:

- студенттер практикалық тұрғыдан пікір, сын-пікір, аннотация, тезис, мақала жазуға машықтанды;
- эссе жазуға төселді, тіпті кей студенттер эсселерін бұрын қабылдамаған басылымдар еш өңдеусіз жариялағанын айтып қуанып жүрді;
- диплом жазу мен ресімдеуді игерді;
- ғылыми жобаларды ғылыми стильде жазып, өздік жұмыстарын да қорғады;
- ғылыми жұмыстардың сілтемесін ресімдеу тәсілдерін үйренді, т.с.с.

Академиялық сауаттылықты игертуге көмектескен авторларға шығармашылық табыс тілейміз!

Нұрлыхан Аитова
филология ғылымының кандидаты